وارلیق

تۆرکجه - فارسجا معاریف درگیسی
فصلنامهٔ فرهنگی ترکی - فارسی

۲۸ -جی ایل، یای ۱۳۸۵، سایی ۱۴۱
سال بیست و هشتم، تابستان ۱۳۸۵، شماره ۱۴۱

شهریار یکصد ساله شد

وارلیق - یای ۱۳۸۵ - سایی ۱۴۱ ISSN 10237186

ایچینده‌کیلر :

جوابی کوتاه به سخنان جناب پاپ / دوکتور جواد هیئت ۳
باکی دا بیرینجی تورکولوژی قورولتایی‌نین سکسن‌ایللیک یوبیلئیی / دوکتور جواد هیئت ... ۵
بیرینجی تورکولوژی قورولتایی و موعاصیر تورک دونیاسی / دوکتور آغاموسا آخوندوف ۶
بیرینجی تورکولوژی قورولتاییندا ادبیّات مسئله‌لری / بکیر نبییئو ۱۵
گورکملی تورکولوق / دوکتور راحیله ممدووا ۲۴
۱۱ـ نجی عصرده تورک دونیاسی / دوکتور جواد هیئت ۳۱
اسکی اثرلری الده ائتمه پروبلئمی / دوکتور احمد ارجیلاسون ۳۴
آذربایجان‌چی‌لیق حقینده دوشونجه‌لر / آنار رضا ۳۹
ایبتیدایی مکتب موعلیم‌لیگیندن آکادئمیکلیگه گئدن یول / دوکتور قودسی بایراموو ۶۰
سربست‌لیریک غزل (شعر) / ح. م. آغباش ۶۶
مشروطه اینقیلابی‌نین یوز ایلیگی / حسین گونئیلی ۷۱
اوستاد شهریارین دوغومونون یوز ایلیگی / اکبر لاچین ۷۸
شهریارین شعرلرینده فولکلور موتیولری / دوکتور معاریفه حاجییئوا ۷۹
حئیدر بابا یوکسکلیگی، صنعت مؤعجوزه‌سی / دوکتور ائلمان هیلال اوغلو قولییئو ۸۹
شهریارین تورک ادبیاتینا ائتگی‌سی / دوکتور شوکرو حالوک آکالین ۹۷
شاعیر اوغلوم (شعر) / سؤنمز ۱۰۵
در فراق شهریار (شعر) / علیرضا تیانی خیابانی ۱۱۰
یئنی کیتابلار / دوکتور عزیز محسنی ۱۱۱
اندر شأن پیدایش ۳ ضرب المثل ترکی / دوکتور حسن جعفرزاده ۱۱۵
بعضی چتین لوغت‌لرین معناسی / اکبر لاچین ۱۱۷

۲۲ سپتامبر ۲۰۰۶

جوابی کوتاه به
سخنان جناب پاپ

در سخنان پاپ آنچه بصورت نقل قول و سئوال از قول دیگری دربارهٔ پیغمبر و دین مبین اسلام گفته شده ظاهراً نقل قولی است از شخص ثالث، آنهم در روزگار گذشته، ولی بازگوئی آنها از طرف پاپ معاصر نظر باطنی ایشانرا تلویحاً آشکار می‌سازد. خلاصه‌ی کلام آنکه ایشان از قول امپراطور بیزانس در قرن چهارده میلادی مدّعی شده است که اسلام به زور شمشیر رواج یافته و چیز تازه‌ای هم به ارمغان نیاورده است.

برای جوابگوئی دقیق به نقل قولهای ایشان لازم است درمورد ره‌آورد اسلام وتازگیهای آن و نحوهٔ شیوع آن بادر نظر گرفتن زمان و مکان (قرن هفتم میلادی در عربستان)بررسی دقیق بعمل‌آید.درحال‌حاضر تا آنجائیکه حافظه‌ی اینجانب اجازه میدهد نکات‌زیر را به استحضار خوانندگان و جناب پاپ میرسانم :

۱ ـ پیغمبر اسلام نه در مکّه (۱۲ سال) و نه در مدینه قبل از تشکیل دولت اسلامی صاحب شمشیر نبود تا آنرا برای اشاعه‌ی دین خود بکار برد. آیاتی هم که در این مدّت نازل می‌شد همه را به‌پرستش خدای یگانه (توحید نه چندـخدائی و یا تثلیث) و برادری و برابری دعوت می‌کرد. این نوع دعوت در مدینه هم ادامه داشت تا آنکه پیروان اسلام به حدّی زیاد شدند که تشکیل دولت دادند. بعد از آن لازمه‌ی بقاء و توسعه دولت اسلامی این بود که در مقابل دشمنان سلاح بکار ببرد و مثل هر دولتی در پی پیروزی بر دشمنان اسلام باشد.

من در تاریخ دولتی را نمی‌شناسم که برای بقاء و پیروزی بر دشمنان خود سلاح بکار نبرده باشد و در چنین مواقعی تسلیم دشمنان خود گردد. مگر دولتهای مسیحی در طول تاریخ خود از جنگ و ستیز خودداری کرده و همیشه با مخالفین و یا همدیگر در صلح صفا بوده‌اند.

مگر جنگهای صلیبی و فرمان (جهاد) پاپ برای گرفتن بیت المقدس نبود. بنابراین جنگ و ستیز مربوط به دولتهاست نه ادیان الهی.

۲ ـ جهاد : به‌گواهی‌کلیه ادیانشناسان مسئله‌جهاد اولین باردر اسلام مطرح و شرایط آن نیز شرح داده شده.جهاد مسئله‌ی مهمی است که درحفظ و نگهداری و حتّی توسعه‌ی اسلام نقش مهمی را بازی‌کرده است.

۳ ـ حج : با آنکه قبل از اسلام مراسم حج بین اعراب بشکل متفاوتی مرسوم بود، ولی پیغمبر اسلام با دادن تغییراتی‌در این مراسم آنرا بشکل کنگره سالیانه توحیدی و وحدت کلیّه‌ی مسلمین درآورد.

۴ ـ شریعت : آوردن شریعت که در واقع قانون مدنی برای جامعه‌ی‌آنروزی بود. البته قبل از اسلام در دین یهود نیز شریعت وجود داشت اما نه بشکل شریعت اسلام که از هر لحاظ جامع‌تر و کاملتر بود.

۵ ـ تشکیل امّت و دولت اسلامی : پیغمبر اسلام در تاریخ ادیان و حتی در تاریخ بشر اولین کسی است که امّت خود را خودش ساخته و دولت تشکیل داده، مذهب اسلام را در زمان خودش اشاعه داده است. حتی بین فلاسفه و رهبران سیاسی نیز کسی را نمی شناسیم که ایدئولوژی خودش را شخصاً پیاده کرده باشد. از اینها گذشته پیغمبر اسلام با دست خالی با تبلیغ اسلام و آوردن قرآن از جامعهٔ عقب مانده و پراکنده اعراب قبل از اسلام، جامعه‌ای ساخت که همهٔ اقوام عرب را در آن جامعه متّحد کرد و بعد از آن اسلام را جهانی نمود. جامعه‌ای‌که بعد از چهارده‌قرن هنوزهم خدای محمّد (ص) را می‌پرستند و کتاب او را کتاب مقّدس و آسمانی‌خود میدانند.

پیغمبر اسلام با شناخت و تقدیس پیغمبران پیش از خود راه را برایّ همزیستی و دوستی پیروان ادیان الهی باز و هموار ساخت. اوست که با تایید حضرت عیسی و تطهیر مادرش مریم، مسلمانان را به شناخت و تقدیس مسیحیّت وادار نمود.

در خاتمه لازم به یاد آوری است که در جهان امروز که مادی گرائی و بی دینی بشکل ایدئولوژی حاکم در آمده و مُد روز شده، جنگ وجدال بین پیروان ادیان الهی و تجدید خاطرات جنگهای صلیبی به صلاح آنها نبوده و عقل‌سلیم هم خلاف آنرا حکم و توصیه می‌نماید _ *والسلام* ■

***باکو*. دکتر جواد هیئت**

استاد جراحی دانشگاه آزاد اسلامی

و عضو ایرانی آکادمی جراحی پاریس

باکی‌دا بیرینجی تورکولوژی قورولتایی‌نین

سکسن ایللیک یوبیلئیینه حصر ائدیلمیش بین الخلق علمی کونفرانس
۲۵ ـ ۲۳ مئی ۲۰۰۶

*** جواد هیئت**

آذربایجان ملّی علملر آکادئمییاسی و آذربایجان تحصیل ناظیرلیگی‌نین تشکیل ائتدیکلری بیرینجی‌تورکولوژی قورولتایین ۸۰ ایللیک یوبیلئیینه حصر ائدیلمیش بین‌الخلق علمی کونفرانس مئی آیی‌نین ۲۵ ـ۲۳ ـجی گونلرینده آکادئمییانین کونفرانس سالونوندا (یعنی بیرینجی قورولتایین کئچیریلدیگی سالون‌دا) تشکیل اولوندو. بوکونفرانسدا آذربایجان و دیگر تورک جومهوریتلرین تورکولوژیستلری و تورکیه، گورجیستان، اوکراین، روسیه و فرانسه‌دن گلن عالیملر ایشتراک ائتدیلر. من‌ده شخصاً دعوت اولدوغوم حالدا ایران نوماینده‌سی کیمی قورلتایدا ایشتراک ائتدیم و آچیلیش مراسیمینده آکادئمی‌نین رئیسی پروفئسور محمود کریموف، دیل ـ ادبیات شوعبه‌سی‌نین صدری و قورولتایین مسئولو آکادئمیک آقاموسی آخوندوف، ادبیات انستیتوسونون دیرئکتورو آکادئمیک بکیرنبی اوف، یازیچیلار بیرلیگی باشقانی آنار رضا، پروفئسور نیظامی خودیئف، تورکیه‌دن پروفئسور احمد ارجیلاسون دوکتور راسیم اؤزیورک چیخیش ائله‌دیلر، من‌ده ریاست هیئتی‌نین خاهیشی ایله چیخیش ائله‌دیم. کونفرانس اوچ گون داوام ائتدی و ۳۲ معروضه اوخوندو. بو معروضه لرده بیرینجی تورکولوژی قورولتایدا موذاکیره ائدیلمیش پروبلئملر، تاریخ، ائتنوقرافی، ادبیات، دیل، الیفبا، اورتوقرافی، تئرمینولوژی، اینجه صنعت، آنادیلی‌نین تدریسی و ساییره ایحاطه اولونموش و موعاصیر علمی سویه‌دن دیرلندیریلمیش و بیر سیرا کونفرانسین علمی و تشکیلاتی تکلیفلر ایره‌لی سورولموشدور. کونفرانسین قطعنامه‌سینده هر بئش ایلده بیر موستقل تورک‌دؤولتلرینده تورکولوژی قورولتایی کئچیریلمه‌سی و گله‌جک قورولتایین ۲۰۱۰ دا تورکیه‌ده کئچیریلمه‌سی توصیه اولونموشدور. بو اوخونولموش معروضه‌لردن الیمیزه چاتانین بیرنئچه‌سی‌نی بورادا گتیریریک :

---

* پروفئسور ـ دوکتور جواد هیئت، تورکولوق، وارلیق مجله‌سی‌نین مسئولو . اولوسلار آراسی تانینمیش اورک جراحی

بیرینجی تورکولوژی قورولتایی و موعاصیر

تورک دونیاسی

* آغاموسا آخوندوو

بللی اولدوغو کیمی ایجتیماعی، علمی، مدنی حادیثه کیمی قورولتایلارین تورک خالقلاری‌نین حیاتیندا قدیم تاریخی وار و بوگون ده اونلار چئشیدلی ییغینجاقلار (کونفرانسلار، کونقرئسلر.) کیمی فعالیت گؤسترمکده دیر . مثلن تورکیه ده ۲ ایل سونرا تورک دیل قورومو یوزلرله تورکولوقون ایشتیراک
ائتدیگی اولوسلار آراسی قورولتایلاری‌نین آرتیق ۶ – جی‌سینی کئچیرچکدیر. ۱۹۹۰ـدا تورکیه‌نین **کایسئری** شهرینده بوتون هومانیتار علم ساحه‌لرینی ایحاطه ائدن بیر بؤیوک آذربایجان قورولتایی، ۱۹۹۲ ـ دا آنکارادا بوتون تورک دونیاسینی اؤزونده بیرلشدیرن بیر سورکلی دیل قورولتایی اولموشدور . لاپ بو یاخینلاردا، جمعی بیر آی اؤنجه **ایزمیرده‌کی** بیر تورک دونیاسی کولتور قورولتایی کئچیریلمیشدیر . ائلجه ده ۹۰ ـ ۱۹۷۰ ـ جی ایللرده کئچمیش شوروی ـ نین تورک رئسپوبلیکالاری نین پایتاختلاریندا هر دؤرد ایلدن بیر ان موختلیف علمی ساحه‌لرینه داخیل اولان پروبلئمله‌ره حصر اولونموش عوموم ایتّفاق کونفرانسلاری دا کئچیریلمیشدیر (آلتی دفعه) . لاکین قورولتای سویه‌لی بو ییغینجاقلارین هله‌لیک هئچ بیری بیر چوخ اثرلرده تورکولوقلارین باکی قورولتایی (باکینسکیی تورکولوقیچئسکیی سیئزد) آدلانان بیرینجی تورکولوژی قورولتای (BTQ) کیمی اؤزونه ابدی یئر توتا بیلمه میشدیر .

* پروفئسور ـ دوکتور آغاموسی آخونودو ـ آذربایجان جومهوریتی ـ باکی ** لاتین الیفباسیندان کؤچورمن : اکبر آزاد

بیر سیرا اؤزللیکلری ایله فرقلنن BTQ ان موختلیف پارامئترلرده ایسته‌ر سلفلریندن، ایسته‌رسه ده خلفلریندن آساسلی صورتده فرقله‌نیر . نه‌دیر بو اؤزللیکلر ؟

ایلک اؤنجه، اونون تشکیل اولونما، باشقا سؤزله، تشکیلاتی ائستاتوسونون اؤزوملوگونو قئید ائتمک ایسته‌ردیم . قورولتایین ترکیبی نوماینده لیک اوصولو ایله سئچیلمیشدی . نوماینده لرین اکثریتی (۱۳۱ نوماینده دن یوزو) موختلیف رئسپوبلیکالارین دؤولت و یا حوکومت ایداره‌لرینی تمثیل ائدیردیلر . نوماینده‌لرین دیگر سایجا چوخ اولان قروپومو (۱۵ نفر) شخصن دعوت اولونموشلار، اوچونجو قیسمینی تشکیلات کومیته‌سی‌نین ائعزام ائتدیگی نوماینده لر (دوققوز نفر) تشکیل ائدیردی . علمی ایداره‌لر جمعی آلتی نوماینده گؤندرمیشدیلر . نوماینده‌لردن یالنیز بیر نفری هئچ کیم طرفیندن نه ائعزام اولونموشدو، نه ده دعوت. بو یئرئواندان گلمیش گؤرکملی ائرمنی دیلچیسی پروفئسور راچییا آچاریان ایدی.

BTQ اؤز ایش اوصولونا گؤره دئموکراتیزمی ایله ده سئچیلیر. نوماینده‌لرین هامیسی‌نین قورولتایین ایجلاسلاریندا چیخیش ائتمک و سس وئرمک حوقوقو وار ایدی. قطعنامه‌لر و قرارلار آچیق سس وئرمه یولو ایله سس چوخلوغو ایله قبول ائدیلیر، ایجراسینا ایسه تام سربستلیک وئریلیردی . مثلن، قورولتایین قبول ائتدیگی ان موهوم قطعنامه‌نین « یئنی تورک (لاتین) الیفباسی حاقّیندا » اولان قطعنامه‌نین بیرینجی بندینده دئییلیردی : « یئنی تورک (لاتین) الیفباسی نین عرب و ایصلاح ائدیلمیش عرب الیفباسیندان اوستونلوگونو، هابئله عرب الیفباسی ایله موقایسه ده یئنی الیفبانین بؤیوک مدنی – تاریخی و موترقّی اهمیّتینی قئید ائده‌رک قورولتای حئساب ائدیر کی، آیری – آیری تورک – تاتار رئسپوبلیکالاریندا و ویلایتلرینده یئنی الیفبانین تطبیقی و اونون حیاتا کئچیریلمه‌سی اوصولو هر بیر رئسپوبلیکانین و هر بیر خالقین اؤز داخیلی ایشیدیر » . گؤروندویو کیمی، قورولتایین ایش اوصولو تام دئموکراتیک پرینسیپلره اساسلانیردی .

BTQـ نین ایشتیراکچی ترکیبی ده اؤزوندن اوّلکی و سونراکی علمی فورملارین ترکیبیندن تامامیله فرقلَنیر . بئله کی، قورولتایدا پئشه، ایختیصاص جهتدن، دئمک اولار کی، جمعیتین دؤولت و حؤکومت رهبرلریندن توتموش طلبه‌لره‌دک بوتون سوسیال طبقه‌لری تمثیل اولونموشدو .

قورولتایین شخصی هئیتی‌نین کمیت گؤستریجیلری ده ماراقلیدیر. منیم حئسابلاماما گؤره اونون نوماینده‌لری آراسیندا ۴۱ عالیم، ۳۷ دؤولت و حؤکومت ایشچیسی، ۱۹ موعلیم، ۱۳ ژورنالیست ایکی یازیچی، ایکی طلبه و بیر حوقوقشوناس وار ایدی

BTQ میلّی ترکیب و جوغرافی منسوبلوق باخیمیندان دا ماراق دوغورور . قورولتایین ماندات کومیسیاسی‌نین حئسابلاتینا گؤره، نوماینده لرین دوخسان اوچو تورک میلّتلریندن اولموشلار . ۳۸ نفری ایسه باشقا میلّتلره منسوب اولانلاردیر.

قورولتایدا ان چوخ تمثیل اولونانلار : آذربایجان، تاتاریستان، اؤزبکیستان هره‌یه آلتی نوماینده . سونرا تورکمنیستان، تورکیستان و RSFSR ـ این میلّتلر شوراسی ـ دؤرد نوماینده، باشقیردیستان، قازاخیستان، شرقشوناسلیق جمعیتی، علملر آکادئمیاسی ـ اوچ نوماینده . قالان رئسپوبلیکا، ویلایت و شهرلر جمعی بیر ـ ایکی نوماینده ایله تمثیل اولونموشدولار . نوماینده‌لر آراسیندا یالنیز بیر قادین اولموشدور (آذربایجان خالق معاریف کومیسارلیغی طرفیندن ائعزام ائدیلن موعلیمه آینا سولطانووا .

قورولتایدا اؤز نوماینده‌لری ایله ان چوخ تمثیل اولونانی تشکیلات کومیته‌سی ایدی. یئری گلمیشکن قئید ائدیم کی، ماندات کومیسیاسی‌نین تقدیم ائتدیگی رقملرله ائستئنوقرافیک حئسابلاتا علاوه ائدیلمیش « قورولتای نوماینده‌لری‌نین الیفبا سیراسی ایله سیاهیسی » آراسیندا خئیلی اویغونسوزلوقلار وار .

قورولتایین ایشله‌دیگی مودّت ده بؤیوک اولموشدور ـ ۹ گون .

بیرینجی ایجلاسدا تشکیلات مسئله‌لرینه باخیلمیش، تبریکلر سؤیلنمیش و ائعلان ائدیلمیشدیر . ایلک تبریک سؤزو ایله SSRİ مرکزی ایجراییّه کومیته‌سی‌نین صدری ق.موسابیوو چیخیش ائتمیش، سونرا همین کومیته‌نین نزدینده‌کی عوموم ایتّفاق علمی شرقشوناسلیق آسوسیاسییاسی‌نین صدری م.ر.پاولوویچ . زاقافقازییا حؤکومتی آدیندان میرزه داوود حوسئینوو ، آذربایجان موعلّیملری آدیندان مریم بایرامعلی‌بیووا تبریک نیطقلری سؤیله‌میشلر. ایجلاسدا آذربایجان اونیوئرسیتئتی‌نین، آذربایجان ادبیّات جمعیتی‌نین، SSRİ خالقلاری مرکزی نشریاتی‌نین، علمی شرقشوناسلیق آسوسیاسییاسی‌نین نزدینده‌کی تورک ـ تاتار مدنیتینی اؤیرنن مرکزی کومیسییا نین ، بیر موسکوا اونیوئرسیتئتی‌نین ، روسییا ایجتیماعی علملر علمی تدقیقات اینستیتوتونون ، روسییا باش علمی ایداره‌سی‌نین ، لئنینقراد (ایندیکی سنت ـ پئتئربورق) جانلی شرق دیللری اینستیتوتونون ، شرق مدنیتلری موزه‌سی‌نین تبریکلری و قیرخا یاخین تئلئقرام آلینماسی باره ده معلومات وئریلمیش و اونلارین هامیسی‌نین مطبوعاتدا چاپ اولونماسی قرارا آلینمیشدیر . SSRİ خالق خاریجی ایشلر کومیساری گ . و . چیچئری نین تبریک تئلئقرامی اوخونموشدور .

ایجلاسدا عئینی زاماندا قورولتایین قاراچایلی نوماینده‌سی او . علییئوین تکلیفی ایله SSRİ MİK ـ نه ، میلّتلر سوونتینه ، علملر آکادئمییاسینا ، شرقشوناسلیق آسوسیاسییاسینا ، زاقافقازییا مرکزی ایجراییه کومیته‌سینه ، RSFSR و آذربایجان معاریف ناظیرلیکلرینه ، آذربایجانی تدقیق و تتبع جمعیتینه ، یئنی الیفبا کومیته‌سینه ، ایستالینه ، نهایت ، مشهور دانیمارکا دیلچیسی و . تامسئنه تبریک تئلئقراملاری گؤندرمک قرارا آلینمیشدیر .

قورولتایین قالان ۱۶ ایجلاسیندا ۳۷ معروضه دینله نیلمیش و گئنیش موذاکیره ائدیلمیشدیر . همین معروضه لرین یئددیسی تورک خالقلاری‌نین تاریخ و ائتنوقرافییاسینا، مدنیتینه، ایکی‌سی ادبیاتینا، ایگیرمی بئشی‌دیلچیلیک مسئله‌لرینه، اوچو ایسه تورک دیللری‌نین‌تدریسی پروبلئملرینه حصر ائدیلمیشدی .

قورولتای اؤز اساس ایشینه، طبیعی، تاریخ، مدنیت، ادبیات، ائتنوقرافییا کیمی عمومی پروبلئملردن باشلادی . ایلک معروضه ایله قورولتایا تشکیلات کومیته‌سی طرفیندن دعوت اولونموش آکادئمیک ب.ب.بارتولد چیخیش ائتدی . گؤرکملی روس عالیمی اؤز معروضه‌سینی تورک خالقلاری‌نین تاریخی‌نین چاغداش وضعیتی و اؤیره‌نیلمه‌سی‌نین ان یاخین وظیفه‌لری مسئله‌سینه حصر ائتمیشدی .

قورولتایا شخصن دعوت اولونموش موسکوالی پروفئسور.ی.ن.بوروزدین « تاتار مدنیتی ساحه‌سینده ان یئنی کشف‌لر »، یئنه شخصن دعوت اولونموش قاضیز قوبایدوللین (عزیز...) تورک ـ تاتار خالقلاری ادبیاتی نین تاریخی اینکیشافینا حصر اولونموش معروضه‌لرله چیخیش ائتدیلر

EA SSRİـ سی‌نین نوماینده‌سی سنت ـ پئتئربورقلو پروفئسور س.ی.رودنئکونون، ماجار پروفئسور یولیوس ماسسوروشون و ق.ف.چورسی نین معروضه‌لری تورک خالقلاری‌نین ائتنوقرافییاسی، EA .SSRİ ـ دان سنت ـ پئتئربورقلو قورولتای نوماینده‌سی آ.ا.میللئرین معروضه‌سی ایسه تورک خالقلاری‌نین تصویری صنعتی مسئله‌سینه حصر ائدیلمیشدی

دییارشوناسلیق، ادبیات، مدنیت مسئله‌لرینه قورولتای بیر ده اؤزونون سونونجو اون آلتی و اون یئددینجی ایجسلاریندا قورولتایا شخصن دعوت اولونموش آکادئمیک س.ف.ولدئنبورقون « تورک خالقلاری آراسیندا دییارشوناسلیق ایشلری‌نین مئتودلاری »، یئنه قورولتایا شخصن دعوت اولونموش آلمانییالی پروفئسور تئودور مئنسئلین « آنادولو ـ بالکان ادبیاتلاری‌نین اؤیره نیلمه‌سی‌نین یئکونو و پئرسپئکتیولری » و بیرینجی ایجلاسدا تبریک نیطقی سؤیله‌میش اولان م.پ.پاولوویچین «تورک ـ تاتار خالقلاری‌نین اوکتیابر اینقیلابی زامانیندان باشلایاراق قازاندیغی نایلیتلر » آدلی معروضه‌لری ایله قاییتدی . قالان بوتون ۱۴ ایجلاس ایسه دیلچیلیک مسئله‌لری‌نین موذاکیره سینه حصر اولوندو .

قورولتایین اوچونجو ایجلاسیندا ایکینجی ایجلاسدا تقدیم ائدیلمیش معروضه لرین موذاکیره سیندن سونرا یالنیز بیر معروضه ـ پروفئسور بکیر چوبانزاده‌نین معروضه‌سی دینله‌نیلدی . تشکیلات کومیته‌سی طرفیندن شخصن دعوت اولونموش مشهور آذربایجان تورکولوقو « تورک لهجه‌لری‌نین یاخین قوهوملوغو » آدلانیردی . همین مؤضوع دؤردونجو ایجلاسدا قورولتایین شخصن دعوت اولونموش نوماینده‌سی سنت ـ پئتئربورقلو پروفئسور ن.ن.پوپپئ نین « آلتای دیللری نین قارشیلیقلی قوهوملوغو مسئله‌سی‌نین تاریخی

« و موعاصیر وضعیتی » و SSRİ، EA ـ دان قورولتای نوماینده‌سی سنت ـ پئتئربورقلو آ.ن.قئنکونون « تورک دیللری‌نین یافثی دیللرله علاقه‌سی » معروضه لری ایله داوام ائتدیریلدی .

قورولتایین قالان ایجلاسلاری بو تاریخی قورومون اساس ایدئیاسینا، ایستیقامتینه اویغون اولان نظری مسئله‌لرین موذاکیره‌سینه حصر ائدیلمیشدی . باشقا سؤزله، قورولتایین ۱۷ ایجلاسی‌نین اونوندا موذاکیره اولونان معروضه لرین یئددی‌سی بیلاواسیطه تورک دیللرینه، یئددی‌سی الیفبا، آلتی‌سی اورفوقرافییا، بئشی تئرمینولوژییه، اوچو ایسه تورک دیللری‌نین تدریسی مئتودیکاسی مسئله‌لرینه عاید ایدی .

معروضه مولیفلری او دؤورون تانینمیش، گؤرکملی عالیم‌لری اولموشلار . اونلارین بیر قیسمی (ب.ب.بارتولد، آ.ی.کریمسکی، س.ف.ولدئنبورق) SSRİ علملر آکادئمییاسی‌نین آکادئمیکلری ایدی . باشقا بیر قیسمی ایسه (ل.و.شئربا، آ.ن.ساموبلوویچ، ن.ای.آشمارین، س.ئ.مالوو) ۱۹۲۰ ـ جی ایللرین آخیرلاریندا همین آکادئمییانین حقیقی و یا موخبیر عوضولری سئچیلمیشدیلر. قورولتایدا ب.چوبانزاده، علی‌بَی حسین‌زاده، والتئر رادئبولد، پاول ویتئتک، و.ب.توماشئوسکی کیمی گؤرکملی عالیملر ده نوماینده کیمی ایشتیراک ائدیردیلر .

قورولتایین دیقّت مرکزینده دوران اساس مسئله، هئچ شوبهه‌سیز، الیفبا، اورفوقرافییا و تئرمینولوژی مسئله‌لری ایدی . همین مسئله‌لره قورولتایین آلتینجی، یئددینجی، دوققوزجو، اونونجو، اون‌بیرینجی، اون اوچونجو ایجلاسلاریندا باخیلدی . بونلاردان بیرینجیسینه، یعنی اورفوقرافییا قایدالاری‌نین موعیّنلشدیریلمه‌سینه قورولتای اؤزونون آلتینجی و یئددینجی ایجلاسلارینی حصر ائتدی . آلتینجی ایجلاسدا لئنینقراددان شخصن دعوت اولونموش پروفئسور، سونرالار ۱۹۴۳ ـ جو ایلده SSRİ علملر آکادئمییاسینا آکادئمیک سئچیلن ل.و.شئربا «اورفوقرافییانین اساس پرینسیپلری و اونلارین ایجتیماعی اهمیّتی» نظر مووضوعدا معروضه ائتدی . همین ایجلاسدا موسکوادان عموموم ایتّفاق علمی شرقشوناسلیق جمعیّتی طرفیندن ائزام اولونموش نوماینده لئو ایوانوویچ ژیرکوو، تشکیلات کومیتّه‌سی‌نین کازاندان دعوت ائتدیگی آکادئمیک مرکزدن نوماینده ـ یازیچی قالیمجان ایبراهیموو، اؤزبکیستان خالق معاریف کومیسارلیغی‌نین نوماینده‌سی شاکیرجان رحیمی، آذربایجان مرکزی ایجراییّه کومیته‌سیندن نوماینده یئنی تورک الیفباسی کومیته‌سی‌نین علمی ایشچیسی، موعلیم فرهاد آغازاده، نهایت، تشکیلات کومیته‌سی‌نین قازاخیستان قیزیل اوردا شهریندن دعوت ائتدیگی آکادئمیک مرکزین ایشچیسی احمد بایتورسون ایسه تطبیقی اورفوقرافییا اوزره معروضه‌لرله چیخیش ائتدیلر .

یئددینجی ایجلاسدا ایسه بو معروضه‌لر اوزره موذاکیره‌لر کچیریلدی و همین معروضه چیلرین سون سؤزلری دینله‌نیلدی .

اساس مسئله‌لردن بیری اولان تورک دیللری‌نین تئرمینولوژی‌سی پروبلئمینه قورولتایین سککیزینجی ایجلاسیندا باخیلدی . همین ایجلاسدا تشکیلات کومیته‌سی‌نین نماینده‌سی میلّیتجه ائستون اولان باکیلی ادبیاتشوناس آرتور رودولفوویچ زیفئلد « تورک دیللرینده علمی تئرمینلرین یارانما پرینسیپلری »، پروفئسور بکیر چوبانزاده « علمی تئرمینولولوژی سیستئمی حاقّیندا » (بو اونون ایکینجی معروضه‌سی)، آذربایجان مرکزی ایجرائیّه کومیته‌سیندن نماینده آذرنشرین رئداکتورلاریندان ژورنالیست حنفی زئیناللی « تورک دیللرینده تئرمینولوژی سیستئمی حاقّیندا »، تشکیلات کومیته‌سیندن نماینده کریم دؤولت اونیوئرسیتئتی‌نین موعلّیمی حبیب‌اله اوداباش «تورک دیللرینده تئرمینولوژی»، نهایت قورولتایین فعال ایشتیراکچیلاریندان آ.بایتورسون « قازاخ تئرمینولوژیسی » مؤوضوع‌لاریندا چیخیش ائتدیلر .

بو تاریخی ییغینجاغین مرکزی مؤوضوع‌سو، هئچ شوبهه‌سیز، الیفبا، داها دوغروسو، لاتین قرافیکاسی اساسیندا یئنی تورک الیفباسی‌نین قبول ائدیلمه‌سی‌ایدی . قورولتای همین مسئله‌یه اؤزونون بیر - بیری‌نین آردینجا گلن دوز بئش ایجلاسینی حصر ائتدی (۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳-جو ایجلاسلار .)

همین ایجلاسلاردا یئددی معروضه اوخونوب موذاکیره اولوندو . ایلک معروضه موسکوادان شخصن دعوت اولونموش پروفئسور نیکولای فئوفانوویچ یاکوولئو داها چوخ عوموميلشدیریجی سوسیولینقویستیک سجیّه‌ده معروضه ایله (تورک میلّیتیندن اولانلارین مؤوجودلوغونون ایجتیماعی و مدنی عامیللرله و یازی سیستئمی‌نین قورولماسی پروبلئمی ایله باغلی اولاراق الیفبا مسئله‌لری) چیخیش ائتدی. سنت - پئتئربورقلو پروفئسور ل.ی.ژیرکووون معروضه‌سی ایسه داها چوخ الیفبانین تئکنیکی جهتلری ایله باغلی اولان مؤوضوع‌یا حصر ائدیلمیشدی. او جور ده آدلانیردی :« الیفبا دوزلتمه نین تئکنیکی باخیمدان اساسلاری .» بیر نؤع « گیریش » سجیّه‌سی داشییان بو معروضه‌لردن سونراکیلار موختلیف تورک خالقلارینی تمثیل ائدنلر ایدیلر: آذربایجانی تدقیق و تتبّع جمعیتیندن نماینده اولان آذربایجان خالق معاریف کومیساری‌نین معاوینی جلیل ممدقولوزاده « تورک خالقلاری‌نین الیفبا سیستئملری حاقّیندا »، تاتاریستان خالق معاریف کومیسارلیغیندان نماینده عالی مکتب موعلّیمی قالیمجان شرف « عرب و لاتین شریفتلر سیستئمی و اونلارین تورک - تاتار خالقلاری اوچون تطبیقی مسئله‌سی» ، تشکیلات کومیته‌سی‌نین موسکوالی نماینده‌سی ژورنالیست نظیر تورکه‌قولوو (میلّیتجه قازاخدیر) « الیفبا حاقّیندا »، روستوو دییار ایجرائیّه کومیته‌سیندن نماینده قاراچایلی اومار علییئو « قرافیکا سیستئمی حاقّیندا »، تورکمنیستان خالق معاریف کومیسارلیغیندان نماینده آکادئمیک مرکزین عوضوو بئکی بئردییئو « الیفبا حاقّیندا » مؤوضوع‌لاریندا معروضه ائتدیلر. ایکی گون داوام ائدن موذاکیره‌لردن (۱۹ نفر چیخیش ائتمیشدی) و معروضه چیلرین سون سؤزلریندن سونرا، اون اوچونجو ایجلاسدا الیفبا لایحه‌لری سسه

قویولدو و لاتین الیفباسی یئددی سسه قارشی ۱۰۱ سسله قبول اولوندو. قورولتای ایشتیراکچیلاریندان ۹ نفری سس وئرمه‌ده ایشتیراک ائتمه‌دی. بیرینجی تورکولوژی قورولتایدا عومومی‌لیکده ۸ قطعنامه و ائتنوقرافیا کومیسیاسی‌نین بیر قراری قبول اولوندو .

ممنون‌لوقلا قئید ائتمک ایسته‌ردیم‌کی، قورولتایدا آذربایجان دیلچیلیک علمینه، میلّی مدنی معاریف ساحه‌سینده گؤرولن ایشلره یوکسک قیمت وئریلمیش و بو قیمت قبول اولونموش بعضی سندلرده ده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. « یئنی تورک الیفباسی حاقّیندا » ایکی بنددن عیبارت اولان قطعنامه‌نین ایکینجی بندیندن:« ... تورک (لاتین) الیفباسی‌نین تطبیقی ساحه‌سینده گؤرولن ایشلری قئید ائده‌رک و آلوولو تقدیر ائده‌رک، قورولتای بوتون تورک - تاتار و باشقا خالقلارا تؤوصیه ائدیرکی، اؤز یئرلرینده ایمکان داخیلینده بوایصلاحاتی حیاتا کئچیرمک اوچون آذربایجانین و SSRİ – نین باشقا رئسپوبلیکا و ویلایئتلری‌نین تجروبه و مئتودلارینی اؤیرنسینلر .

خالقیمیزین عوموم میلّی لیدئری حئیدر علییئوین سؤزلری یادا دوشور: « ۱۹۲۶ –جی ایلده باکیدا بیر بین الخالق تورکولوژی قورولتای چاغیریلدی. بو، تورک دونیاسی اوچون بؤیوک حادیثه ایدی. قورولتایین باکیدا کئچیریلمه‌سی ۳۰ـ۱۹۲۰ـجو ایللر آذربایجانین دیلچیلیک ساحه‌سینده‌کی علمی پوتئنسیالینا وئریلن قیمت کیمی سجیه‌لندیریله بیلر». (آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین پرئزیدئنتی « دؤولت دیلی نین تطبیقی ایشی‌نین تکمیللشدیرلمه‌سی حاقّیندا » ۱۸ ایبون ۲۰۰۱ ـجی ایل فرمانی .

بیرینجی تورکولوژی قورولتایدان آرتیق ۸۰ ایل کئچیر . بو ایللر عرضینده همین بؤیوک تاریخی حادیثه اؤز تاثیرینی گؤسترمکده هله ده داوام ائدیر، بوتون تورک خالقلاری‌نین دیللری ایله یاناشی، باشقا ساحه‌لرده ده اوغورلار قازانماسینا اؤز خیدمتینی گؤستریر . تورکیه ده سامی ن. اؤزآردیم ـ ین « یازی دئوریمی نین اؤیکوسو »، م.شاکیر اولکوتاشیرـ ین « آتاتورک و حرف دئوریمی » کیتابلاریندا، آنکارادا چاپدان چیخمیش « دیل الیفبا اوزرینه گؤروشلر » مقاله‌لر توپلوسونداکی ائرلرده، مثلن، پروفئسور دوکتور زینب قورخمازین « تورک دیلی و عرب الیفباسی »، پروفئسور دوکتور نجم‌الدین حاجی امین اوغلونون « تورک دیلی ایچین عرب الیفباسی‌نین یئترسیزلیگی »، پروفئسور دوکتور مئرتول تولومون «الیفبا و اسکی الیفبامیز اوزه‌رینه»، پروفئسور دوکتور حمزه ذوالفقارین «عرب حرفلریندن یئنی تورک حرفلرینه»، ائلجه ده پروفئسور دوکتور حسن آرن ـ ین «دیلده بیرلیک، یازیدا بیرلیک » مقاله لرینده BTQـ نین ۶۵ ایلدن سونراکی عکس ـ صداسینی گؤرورم . آذربایجاندا الیفبا، تئرمینولوژی، اورفوقرافییا ساحه‌سینه عاید یازیلاردا، مودافیعه اولونموش دیسئرتاسیالاردا دا BTQ روحو یاشاییر . عئینی سؤزلری باشقا تورک دیللی اؤلکه‌لرین دیلچیلیک، تاریخ، ادبیاتشوناسلیق ساحه‌لرینده قازاندیقلاری اوغورلار حاقّیندا دا دئمک اولار.

لاکین قورولتایین قارشیبا قویدوغو بیر چوخ وظیفه‌لر هله ده یئرینه یئتیریلمه‌میش قالیر . سببی ده بللیدیر : بئله کی همین وظیفه‌لره عاید اولان اورتاق دیل، او جرگه دن اورتاق الیفبا، اورتاق اورتوقرافیا، تئرمینلر ساحه‌سینده اورتاقلیق، بیرلیک کیمی مسئله‌لر، پروبلئملر کئچمیش SSRI مکانیندا یاساق اولونموش مؤوضوع‌لار ایدی .

روس ایمپئریاسی‌نین داغیلماسی دونیا میقیاسیندا بؤیوک دییشیملره، تبدولاتا سبب اولدوغو کیمی، بوتون تورک دونیاسی اوچون ده یئنی اوفوقلر آچدی، ۵ تورک رئسپوبلیکاسی اؤز آزادلیغینی الده ائدیب، موستقیل دؤولتلره چئوریلدیلر .

اؤلکه میزین موستقیللیک ایللرینده الده ائتدیگی ان بؤیوک نایلیتلردن بیری ده آنا دیلیمیزین دؤولت دیلی ائستاتوسو قازانماسی، بوتون ساحه‌لرده گئنیش اینکیشاف یولونا چیخماسیدیر . هله سوونت حاکیمیتی‌نین طوغیان ائتدیگی ایللرده ۱۹۷۸ ـ جی ایلده آذربایجان دیلی‌نین دؤولت دیلی کیمی اؤلکه‌میزین ان عالی قانونونا آیریجا بیر مادّه کیمی سالینماسینا نایل اولان عوموم میلّی لیدئریمیز حئیدر علییئو بو دیلی ان یوکسک اینکیشاف سویه‌سینه قالدیردی . رئسپوبلیکامیزین پرئزیدئنتی جناب ایلهام علییئو « بیرینجی تورکولوژی قورولتایین ۸۰ ایللیک یوبیلئیی حاقّیندا » کی سرنجامیندا چوخ دقیق قئید ائدیلدیگی کیمی : « حئیدر علییئو طرفیندن ایمضالانمیش «دؤولت دیلی‌نین تطبیقی ایشی‌نین تک میلّی‌شدیریلمه‌سی حاقّیندا » ۱۸ ایون ۲۰۰۱ ـ جی ایل تاریخلی، ۵۰۶ نؤمره‌لی و « آذربایجان الیفباسی و آذربایجان دیلی گونونون تأسیس ائدیلمه‌سی حاقّیندا » ۹ آوقوست ۲۰۰۱ –جی ایل تاریخلی، ۵۵۲ نؤمره‌لی مووافیق فرمانلار ایسه آنا دیلیمیزین اینکیشافیندا موهوم ایستیقامت وئریجی سندلر حئساب ائدیله بیلر . بوتون بونلار تورکولوژی قورولتایین قرارلاری نین منطیقی داوامی اولماقلا، همین قرارلارین تاریخی اهمیّتینی تصدیق ائدیر و اونلارین اوبیئکتیو ضرورتدن مئیدانا گلدیگینی گؤستریر. »

لاکین بوگون ۸۰ ایلین مسافه‌سیندن‌باخاندا معلوم اولورکی، قورولتایدا موذاکیره اولونان مسئله‌لرین بیر چوخو پوست‌سوونت مکانی‌نین تورک‌خالقلاری یاشایان‌بعضی بؤلگه‌لرینده هله‌ده‌حل اولونمامیشدیر. ۵ موستقیل تورک دؤولتی‌نین ایکیسینده هله ده لاتین قرافیکلی الیفبا قبول ائدیلمه‌میش قالیر. تاتاریستاندا ایسه بو مسئله روسیبا دوماسی‌نین ایجازه‌سینی گؤزلمک مجبوریتینده دیر .

اؤزللیکله، اورفوقرافییا ساحه‌سینده‌کی پروبلئملرین بعضیلری ۴۰ ایل اؤنجه ۱۹۶۶ ـ دا باکیدا بیرینجی تورکولوژی قورولتایین ۴۰ ایللیگی موناسیبتیله کئچیریلن عوموم ایتّفاق تورکولوژی کونفرانسین سویه‌سیندن، دئمک اولار کی، هله ده ایره‌لی گئده بیلمه میشدیر .

لاتین قرافیکالی الیفبا قبول ائدیلرکن، تورک دیللری نین فونئتیک قورولوشو، مثلن، سس اویومو (آهنگ قانونو) گؤرونور، گرگینجه نظره آلینمامیش و نوقطه‌لی سایبتلرین یازیلیشیندا موعیّن پروبلئم یارانمیشدیر. چرشنبه سؤزونون یازیلیشیندا نؤقطه دوزمکدن شیکایتلنن (عرب الیفباسی ایله همین سؤزده جمعی ۷ نؤقطه وار) بابالاریمیزین خلفلری ایندی اوزومچولوگوموزنکو سؤزونون گؤرونوشو üzümçülüyumüzükü sözunun gorunuşu کیمی جمعی اوچ کلمه‌دن عیبارت اولان سؤز بیرلشمه‌سینده دوز ۳۰ نؤقطه‌دن ایستیفاده ائتمه‌لی اولورلار. ایضاحا چتین گلن حال‌دیرکی، آذربایجان لاتینیندا آ حرفی ایله ایشاره ائدیلن (ə) ـ (آ) سسی‌نین یازیلیشیندا لاتیندا اولمایان (ə) ـ (آ) حرفیندن ایستیفاده ائدیلدیگی حالدا، (ö) اؤ و (ü) اوٍ سایبتلری‌نین یازیلیشیندا همین یازیم اوصولوندان صرف-نظر ائدیلمیشدیر .

صامیت سسلردن بعضیلری‌نین ایشاره‌سی اولان حرفلرین سئچیلمه‌سینده ده پروبلئملر وار. مثلن، چ، ق، خ صامیتلری نین یازیلیشی بین الخالق ترانسلیتئراسییایا اویغون گلمیر. « کوکا-کولا » koka-kola دئییب،جوکا-جولا coka-cola یازیریق [q ق] صامیتی هیند ـ آوروپا دیللری‌نین [ک k]، خ xحرفی [کس ks] سسلری‌نین حرفی ایشاره‌لری اولدوغو حالدا. بیزده [گ g] و [خ x] سسلری‌نین ایشاره‌لری کیمی ایشله‌دیلیر. قویروقلو چ و ش، شاپکالی غ حرفلری ده نؤقطه‌لی سایبت حرفلری بیرلیکده تورک لاتین الیفباسی ایله یازیلمیش متنلرین عوموعی گؤرونوشونه خیلل گتیریر، الیفبا یازیسینی ایدئوقرافیک یازیبا اوخشادیر . قالین [l] سسی‌نین ایشاره‌سی اولان حرفٍ ده یازیلیش و گؤرونوش باخیملاریندان قوصورلودور .

BTQ ـ نین یاشی آرتیق سکسنی(۸۰)کئچیب. اونون نوماینده‌لریندن داها ساغ قالانی یوخدور. بیرحیصّه‌سی اؤز أجلی ایله دونیاسینی دییشیب، چوخ‌حیصه‌سی ایسه ۳۸ـ۱۹۳۷ـ جی ایللرین رئپرئسییا قوربانلاری اولوب. لاکین بو بؤیوک علم، مدنیّت، معاریف حادیثه‌سی‌نین ایدئیالاری بوگون‌ده یاشاییر، بیرقیسمی، تأسوفلر اولسون‌کی، هله‌ده حیاتا کئچیریلمه‌میش قالیر.

بیز ایسه زامانجا هر ایل اوندان اوزاقلاشساق دا، آمالینا گؤره اونا یاخینلاشیریق■

بیرینجی تورکولوژی قورولتاییندا

ادبیات مسئله‌لری**

* بکیر نبی‌یئو

بیرینجی تورکولوژی (باکی) قورولتایی‌نین محض بیزیم شهرده کئچیریلمه‌سینی طبیعی و قانونا اویغون بیر حادیثه کیمی قیمتلندیرن آکادئمیک بارتولد اؤز قناعتینی اساسلاندیرماق اوچون دئمیشدی: " دانماق اولماز کی، اهالیسی نین اکثریتی تورک اولان رئسپوبلیکالارین هامیسینا نیسبتین آذربایجان رئسپوبلیکاسی و اونون پایتاختی باکی شهری ــ علمی حیاتی داها یوکسک درجه‌ده قورماغا موفق اولموشدور . " ...

دونیا شرق‌شوناسلیغی‌نین، تورکولوگییانین نهنگلریندن اولان واسیلی ولادیمیروویچ بارتولدون دئدیگی بو صمیمی مولاحیظه‌دن یاشادیغیمیز گونلره بیر خیالی کؤرپو سالساق گؤره‌ریک کی، بوگونکو آذربایجان دا تورکچولوگون، تورکولوژی علمی‌نین ان مؤعتبر مرکزلریندن بیری، تورک معنوی دَیرلری‌نین سؤزون یاخشی معناسیندا قیسقانجلیقلا قوروندوغو مؤعتبر بیر اؤلکه‌دیر و مشهور " تورکولوگییا " ژورنالی دا محض بو اؤلکه‌نین پایتاختیندا، بیزیم باکی شهرینده چیخاراق اوزاق‌یاخین تورک اؤلکه‌لرینه، دونیانین سایلیب-سئچیلن تورکولوژی مرکزلرینه چاتدیریلیر .نهایت، آذربایجان، منیم بیلدیگیم قدر، بو دونیادا یئگانه تورک دییاری‌دیر کی، اونون پرئزیدئنتی جناب ایلهام علیئو بیرینجی تورکولوژی قورولتایین ۸۰ ______

* پروفئسور ــ دوکتور بکیر نبی‌یئو ــ آذربایجان جومهوریتی ــ باکی ** لاتین الیفباسیندان کؤچورن : اکبر آزاد

ایللیگی‌نین یوکسک سویه‌ده و گئنیش میقیاسدا قئید اولونماسی بارەده ۹ نویابر ۲۰۰۵-جی ایلده خوصوصی سرّنجام ایمضالامیشدیر.

بیرینجی تورکولوژی قورولتایین اؤز ۱۷ ایجلاسیندا موذاکیره ائتمیش اولدوغو پروبلئملر آراسیندا تورک خالقلاری‌نین تاریخی، تورک دیللری‌نین طالئعی، دیلچیلیک، او جومله دن ده خوصوصیله الیفبا، تئرمینولوگییا، اورفوقرافییا، لوغتلر کیمی مسئله‌لر آپاریجی یئر توتموشدور .لاکین خالقلاریمیزین مدنی-تاریخی حیاتی‌نین و معنوی وارلیغی نین سیستئملی علمی اساسلار اوزه‌رینده اؤیره‌نیلمه‌سی باخیمیندان سؤزون گئنیش معناسیندا ائستراتئژی پروقرام سجیّه‌لی حادیثه اولان بو قورولتایین دیقّت یئتیردیگی اهمیّتلی ایستیقامتلر سیراسیندا تورک ادبیاتیندان دا بحث اولونموشدور. قورولتایین فعال ایشتیراکچیلاری اولان بارتولد، کؤپرولو، ساموییلوویچ، چوبانزاده، علی‌بَی حسینزاده، مئنسئل، قوبایدوللین و باشقا دونیا شؤهرتلی عالیملرین تورک خالقلارینا مخصوص معنوی مدنیّتین دیل، تاریخ، ائتنوقرافییا. اینجه صنعت و س. ساحه‌لری کیمی ادبیّات مسئله‌لرینه ده خوصوصی حسّاسلیق گؤسترمه‌سی اونلارین تورکولوژی کونتئکسته نه قدر گئنیش و ایحاطه‌لی یاناشدیقلارینی گؤستریر. قورولتایدا سسلنن معروضه‌لرده دیل، تاریخ و ادبیات پروبلئملری‌نین بیری - بیری ایله علاقه‌لی شکیلده تحلیله جلب ائدیلمه‌سی ده تورک مدنیّتی‌نین تاریخینه کونسئپتوال موناسیبت مئعیاریندان ایره‌لی گلیردی. الده اولان استئنوقرافیک حئساباتدان دوغان تأثّراتدان، ائلجه‌ده معروضه‌لرین موذاکیره‌سیندن سونرا اورتایا چیخان یئکون نتیجه‌لردن آیدین اولور کی، قورولتایین یئکدیل رأی و قناعتینه گؤره، تورک خالقلاری‌نین هر بیرینه مخصوص مدنیت، ائتنوقرافییا، دیل، تاریخ، فولکلور و ادبیاتلاری یاخشی اؤیرنمه دن، اونلارین تاریخی موشترکلیگی‌نی، قارشیلیقلی علاقه و موناسیبتلرینی دریندن و هرطرفلی تحلیل ائتمه‌دن تورک معنوی وارلیغی‌نین گئرچک تاریخی منظره سینی آیدینلاشدیرماق مومکون دئییلدیر .

بو باخیمدان معروضه‌لرده تورک دیللری‌نین منشایی و موختلیف قوللارا آیریلماسی پروبلئمیندن توتموش ایگیرمینجی یوزایللیکده ادبی دیل نورمالاری‌نین یاخینلاشدیریلماسی، اویغونلاشدیریلماسی و تنظیملنمه‌سی ضرورتینه قدر چئشیدلی مسئله‌لردن صؤحبت گئدرکن یئری گلدیکجه، طبیعی اولاراق، ادبی-تاریخی فاکت و حادیثه‌لر ده اؤز علمی تحلیلی‌نی تاپیردی. مثلن، پروفئسور بکیر چوبانزاده " تورک دیللری‌نین یاخین قوهوملوغو حاقّیندا " آدلی فاکتالوژی زنگینلیگی ایله سئچیلن سانباللی معروضه - سینده اورخون - یئنی‌سئی، " قوتادقو بیلیک " ، " دیوان-حیکمت " ، " دیوان لغات تورک " کیمی قدیم یازیلی آبیده‌لره ایستینادن تورک دیللری‌نین لئکسیک و سینتاکتیک ترکیبیده کی اوخشارلیق، واحیدلیک و بوتؤولوک عامیللرینی موعیّنلشدیررکن بئله بیر دوغرو علمی موذعانی دا ایره‌لی سوروردو کی، دیل یاخینلیغی و اوخشارلیغی بو خالقلاردا ادبی دوشونجه اوخشارلیغی‌نی دا شرطلندیرمیشدیر. بیری -

بیریندن کیفایت قدر آرالی جوغرافی مکانلاردا یازیبا آلینمالارینا باخمایاراق یوخاریدا آدی چکیلن قدیم تورک یازیلی آبیده‌لرینده کی بدیعی سیستئم و اوبراز تیپولوگییاسی (سسلشمه‌لر) باشقا بیر سببه سؤیکنمیر. محمود کاشغری‌نین ۶ـ نجی عصرده قلمه آلدیغی " دیوان لغات تورک " اثرینده کی ماتئریالللاری دا بو پرینسیپ و مئعیار داخیلینده تحلیل جلب ائدن عالیم اوغوز و قیپچاق دیل قروپلارینا عاید چوخ‌سایلی طایفالار آراسیندان توپلانمیش فولکلور ماتئریالللاری‌نین یالنیز فونئتیک واریانتلار سویه‌سینده فرقلندیگینی کونکرئت موقایسه لرله ثوبوتا یئتیریردی. بو یاخینلیق و بنزه‌رلیک ایسه بیر چوخ باشقا تاریخی عامیللرله یاناشی، واحید معنوی-مدنی حیات طرزیندن دوغان ادبی ـ ائستئتیک دوشونجه‌نین ایفاده‌سی‌دیر .

آکادئمیک بارتولدون " تورک خالقلاری تاریخینی تدقیقین ایندیکی وضعیتی و یاخین وظیفه‌لری " باشلیقلی درین مضمونلو معروضه‌سینده ده دیل، تاریخ و ادبی-مدنی حیات موشترکلیگینی شرطلندیرن عامیللر اوزه‌رینده گئنیش دایانیلمیش و پروبلئمله باغلی سیستئملی تحلیل وئریلمیشدیر. ان‌قدیم دؤورلردن اورتا یوز ایللیکلرین سونلارینا قدر اوزانان ایری میقیاسلی زامان مسافه‌سی بویونجا عموم تورک تاریخی‌نین موفصّل منظره‌سینی تقدیم ائدن گؤرکملی شرق شوناس تورکلری دونیا تاریخینه هم حربی-سیاسی، هم ده ادبی ـ مدنی باخیمدان اؤز مؤهورونو ووروموش مؤحتشم ائتنوس کیمی دَیرلندیرمیشدیر. تاریخه نهنگ ایمپئریبا و دؤولتلر وئرمیش تورکلرین ادبی ـ مدنی حیاتی‌نین دا کیفایت قدر گوجلو اولدوغونو سؤیله‌ین آکادئمیک بارتولد اوغوزنامه‌چیلیک عنعنه‌سی‌نین باریز نومونه‌سی اولان قدیم تورک داستانلارینی، اورخون ـ یئنی سئی یازیلارینی، ۱۶ـ۱۱ عصره‌لرده اورتا آسیا، قافقاز، ایران و آنادولودا یازیب ـ یاراتمیش تورک کلاسیکلری‌نین اثرلرینی دیقّت مرکزینه چکیر. موسلمانلیغی قبول ائتدیکدن سونرا تورکلرین ایسلام مدنیّتی‌نین قورونماسی و اینکیشافی یولوندا اساس حرکت وئریجی قوّه‌یه چئوریلدیکلرینی، بو سببدَن ده تورک- ایسلام دَیرلرینی ایفاده ائدن نهنگ بیر ادبیات اورتایا چیخاردیقلارینی دا بارتولد آیریجا قئید ائدیر. سیرـ دریا، خارزم و خوراسان چئوره‌لرینده‌کی ، ائله‌جه‌ده قافقاز، ایران و آنادولوداکی تاریخی مدنیتین ادبی حیاتلا باغلی عمومیلشدیریجی منظره‌سینی وئرن بؤیوک عالیم معروضه‌سی‌نین ائله همین یئرینده‌جه دیگر بیر همکاری‌نین تورک دونیاسی‌نین سابیلیب سئچیلن تاریخ، ادبیّات، دیل و مدنیت آراشدیریجیسی پروفئسور فواد کؤپرولونون بو ساحه‌ده کی اوغورلو علمی فعالیّتینی قدیر- شوناسلیقلا قئید ائتمگی اؤزونه بورج بیلیر. قورولتایدا سسلَنن بیر چوخ باشقا معروضه‌لرده ده فوادکؤپرولونون قدیم و اورتا چاغ تورک ادبیّاتلاری‌نین تشکّول و اینکیشافینا دایر آراشدیرمالارینا یوکسک قیمت وئریلمیش‌دیر .

فواد کؤپرولو قورولتایین اساس معروضه‌چیلریندن بیری و تورکیه‌دن گلن نوماینده هئیتی‌نین رهبری ایدی. قورولتایین ریاست هیئتینه سئچیلن بو گؤرکملی تورکولوق، آیری-آیری کومیسیالارین ترکیبینده ده علمی ـ تجروبی اهمیّته مالیک فعّال و مقصد یؤنلو ایش گؤروردو. او، قورولتایدا ایکی درین مضمونلو معروضه ایله چیخیش ائتمیشدیر . " تورک خالقلاری‌نین ادبی دیللری‌نین اینکیشافی " آدلانان بیرینجی معروضه ده عالیم علمی منطیقی آرقومئنتلرله اورخون-یئنی‌سئی آبیده‌لری‌نین دیلی‌نین اؤز زامانی‌نین ادبی دیلی نورمالار سویه‌سینده اولدوغونو اساسلاندیریردی. ماراقلیدیر کی، او، دیلین ادبیلشمه‌سی آنلاییشینی ادبیّات دیلی‌نین فورمالاشماسی ایله. دئمک اولار کی، عئینیلشدیریردی. ۱۲ـ۱۰ـ جی عصرلردن ائعتیبارن تورک دیلی‌نین ادبی دیل سویه‌سینده ایکی ایستیقامت اوزره اینکیشاف کئچیردیگینی گؤسترن فواد کؤپرولو اونلاری شرطی اولاراق " **شرق لهجه‌سی** " و " **غرب لهجه‌سی** " آدلاندیریردی. اساسن اورتا آسیا و خوراسان تورکلرینی ایحاطه ائدن " **شرق لهجه‌سی** "ـ نه ائرکن اورتا یوز ایلّیکلرین تعبیری ایله هم ده "خاقانیه تورکجه‌سی" دئین عالیم بو ادبی دیل ایستیقامتینده " قوتادقوبیلیک " ، " عتبه الحقایق " ، " مقدمه الویرات " ، " دیوان-حیکمت " و س. ائرلرین یاراندیغینی قئید ائدیر، اونلاری هم صنعتکارلیق کئفیتلرینه، هم ده ایدئیا-ائستئتیک موکمّل‌لیگینه گؤره یوکسک قیمتلندیریردی .

بو ائرلرین تورک ادبیّاتلاری‌نین اینکیشافینداکی تاریخی رولوندان باشقا، دؤورون سیاسی، ایقتیصادی و سوسیال ـ مدنی حیاتی باره ده موهوم قایناق اولماسی حاقّیندا دا معروضه ده ماراقلی علمی مولاحیظه‌لر سؤیلنمیشدیر . معروضه‌چی‌یه گؤره، " خاقانیه تورکجه‌سینده " ادبی-بدیعی ائرلرین قلمه آلینماسینا مئیلین گوجلنمه سی همین تاریخی مرحله ده تورکوستاندا، خوصوصن ده خارزمده تورک مدنیّتینه دؤولت سویه‌سینده دیقّت و حیمایه‌دارلیغین قوّتلنمه‌سیندن ایره‌لی گلیردی .

فواد بَیین ادبی دیل کیمی قبول ائتدیگی ایکینجی ایستیقامت " غرب لهجه سی " ، باشقا سؤزله، " **اوغوز تورکجه‌سی** " ایله باغلیدیر. اوغوز تورکجه سی نین اؤزونون ده " شرقی اوغوزجا " ، یاخود " آذری ساحه‌سی " و غربی اوغوزجا، یاخود " آنادولو ساحه‌سی " کیمی ایکی یاخین قولا آیریلدیغینی، بو سببدن ده ۱۴ـ۱۳ـ جو یوز ایللیکلردن باشلایاراق ادبی ـ میلّی دیففئرئنساسییا پروسئسی گئتدیگینی قورولتایداکی معروضه‌سینده ایره‌لی سورن آراشدیریجی سونراکی ایری حجملی آراشدیرمالاریندا بو مسئله اوزرینده چوخ گئنیش شکیلده دایانمیش و " تورک ادبیّاتلاری " آدلی آیریجا فوندامئنتال مونوقرافیک تدقیقات حاضیرلامیشدیر. یئری گلمیشکن، قئید ائده‌ک کی، فواد کؤپرولو و بیر چوخ باشقا تورک دیللی عالیملرین معروضه‌لری روس دیلینده اولمادیغی اوچون اونلارین متنی قورولتایین ائستئنوقرامیندا تام شکیلده یئر آلمامیشدیر. روس دیلینده ترتیب ائدیلمیش ائستئنوقرامدا همین معروضه‌لرین یا اولدوقجا ییغجام خولاصه‌سی وئریلمیش، یاخود دا آنجاق هانسی مؤوضوع‌دان بحث ائتدیکلری قئید اولونموشدور. بو

سببدن ده بیرینجی تورکولوژی قورولتایدا سسلنمیش روسجا اولمایان بیر چوخ معروضه و چیخیشلارین، او جومله دن ده فوادکؤپرولونون معروضه و چیخیشلاری‌نین تام متنینی الده ائتمک هله‌لیک ایمکان داخیلینده دئییلدیر. نه یاخشی کی، ف.کؤپرولو قورولتایداکی معروضه‌لرینی سونرالار بیر قدر ده تکمیللشدیریلمیش و گئنیشلندیریلمیش حالدا تورکیه‌ده موختلیف مجموعه و کیتابلاردا، او جومله‌دن ده دونیاجا مشهور **ایسلام ائنسیکلوپئدیسی** نده نشر ائتدیرمیشدیر .

فواد کؤپرولونون قورولتایین ائستئنوقرامیندا آدی کئچن " تورک خالقلاری ادبیّاتلارینی تدقیقین یئکونلاری و گله‌جک وظیفه‌لری " سرلؤوحه‌لی معروضه‌سی آدیندان دا گؤروندویو کیمی، تورک خالقلاری ادبیّاتلاری‌نین هم تاریخی ـ ژئنئتیک منظره‌سینی یاراتماق، اونلارین مدنی-جوغرافی آرئاللار اوزره تشکّول و اینکیشاف دینامیکاسینی ایزله مک، هم ده بو ساحه‌ده‌کی توپلاما، نشر و تدقیق ایشلری‌نین علمی قیمتینی وئره‌رک قارشیدا دوران باشلیجا وظیفه و ایستیقامتلرینی موعیّنلشدیرمک مقصدی داشیییردی. عالیمین سونرالار موختلیف آراشدیرما و کیتابلاریندا یئر آلمیش بو معروضه‌سی‌نین اساس مودئلی تورک خالقلاری ادبیّاتلاری‌نین واحید، اورتاق بیر باشلانغیجدان اینتشار تاپماسی، اونون اؤزه‌گینده اسگی تورک میفولوژی دوشونجه‌سی‌نین و فولکلور مدنیّتی‌نین دایانمالی کونسئپسیاسیدیر. اوزون بیر زامان اورتاق تورک مدنیّتی ایچه‌ریسینده تشکّول تاپاراق واحید معنوی مکان کیمی مؤوجود اولان تورک ادبی وارلیغی قدیم تورک یازیلی آبیده‌لری‌نین دیلینده، روحوندا، اوبراز و اوسلوبوندا قاباریق شکیلده گؤرونمکده دیر. فواد بَی تورک عالیملری ایله یاناشی آوروپا و روس تورکولوقلاری ـ بارتولد، گیبب، ساموئیلوویچ، تومسون، مئنسئل و باشقالاری‌نین بو ساحه‌ده‌کی فعالیّتینی تقدیر ائده‌رک گله‌جکده داها سیستئملی ایشلرین گؤرولمه‌سی ضرورتینی ده آچیقلاییردی. " چین، عرب و آوروپا قایناقلاری‌نین ده دریندن آراشدیریلماسی و اؤیره‌نیلمه‌سی تورک ادبیّاتلاری تاریخی اوچون بؤیوک اهمیّت کسب ائده‌جکدیر" ـ قناعتینده اولان بؤیوک ادبیّاتشوناسین نه قدر دوغرو یول موعیّنلشدیردیگینی اؤتن اون‌ایل‌لیکلرده تورکولوژی فیکرین قازاندیغی اوغورلارین منظره‌سی بیر داها ثوبوت ائدیر .

ائرکن اورتا چاغلاردان ائعتیبارن اوغوز و قیپچاق آرئاللاری‌نین‌فورمالاشماسی. طایفا بیرلیکلرینه اساسلانان سولاله دؤولتلرین (قاراخانیلر، آغ‌قویونلولار، قاراقویونلولار، سلجوقلار و س.) یارانماسی، ایسلام مدنیّتی ایله قایناییب قاریشما، شرق ادبیّاتلاری ایله قارشیلیقلی فایدالی موناسیبت و علاقه‌لرین قورولماسی تدریجن تورک خالقلاری‌نین آیری‌ـآیری ادبیّاتلاری‌نین اورتایا چیخماسینی شرطلندیرمیشدیر. جیغاتای ادبیّاتی و اونون داوامی اولاراق اؤزبک ادبیّاتی، اوغوز ادبیّاتی و اونون دَوامی اولاراق آذربایجان، آنادولو و تورکمن ادبیّاتلاری و س. محض سؤزو گئدن ادبی-تاریخی پروسئس نتیجه‌سینده تشکّول تاپمیشدیر. بونا

گؤره ده اونلارین ادبی چئوره‌سی و یارادیجیلیق پروبلئماتیکاسی یوخاریداکی آردیجیللیق و تصنیف‌لره اویغون آپاریلمالیدیر .

قئید ائتمک لازیمدیر کی، فواد کؤپرولو اؤزو ده قورولتایدان سونراکی علمی فعالیّتینده محض بو مئعیار و پرینسیپلره اساسلانان دَیرلی مونوقرافیک تدقیقاتلار حاضیرلاماقلا مشغول اولموشدور. همین اثرلر بو گون دونیا تورکولوگییاسیندا اؤز علمی چکیسی و سانبالی ایله سئچیلَن مؤعتبر تدقیقاتلاردان ساییلیر .

فواد کؤپرولونون تورک خالقلاری ادبیّاتلاری ایله باغلی خوصوصی حسّاسلیقلا دیقّت یئتیردیگی ایستیقامتلردن بیری ده کلاسیک ایرثین توپلانماسی و نشری مسئله‌سی‌دیر. او، تورک ادبیّاتلاری ایله باغلی دونیانین موختلیف کیتابخانا و موزه‌لرینده ساخلانان، ائله‌جه ده آیری-آیری آداملارین شخصی آرشیولرینده قورونان الیازمالارین واحید کاتالوقونون حاضیرلانماسینی و تورک کلاسیکلرینه مخصوص ادبی ایرثین علمی نشری نین حیاتا کئچیریلمه سینی‌پئرسپئکتیو فیلولوژی تدقیقاتلار، خوصوصن ده ادبیّات تاریخچیلیگی باخیمیندان سون درجه واجیب ساییردی. اؤتن اون ایل‌لیکلر عرضینده ایسته‌ر اورتا آسیا تورک جومهوریّتلرینده، ایسترسه ده آذربایجان و تورکیه ده همین ایستیقامتده حیاتا کئچیریلمیش چوخ‌سایلی آراشدیرمالار هم گؤرکملی تورکولوقون اؤزونون، هم ده بیرینجی تورکولوژی قورولتایین علمی پئرسپئکتیولرین موعیّنلشدیریلمه‌سینده یانیلمادیغینی گؤستریر .

قورولتایدا تورک ادبیّاتلاری ایله باغلی ماراقلی معروضه‌لردن بیرینی ده پروفئسور ف.ف.مئنسئل اوخوموشدور. او، آنادولو و بالکان تورکلری‌نین ادبی-تاریخی حیاتینا حصر ائتدیگی تدقیقاتیندا تورک خالقلاری‌نین چین، هیند، عرب، فارس مدنیّتلری کیمی آوروپا مدنیّتی ایله ده یاخین علاقه‌لره مالیک اولماسی مولاحیظه‌سینی ایره‌لی سورور و عوثمانلی دؤنمینده بالکان تورکلری ایله آوروپا-خریستیان خالق‌لاری آراسینداکی ادبی-مدنی موناسیبتلری بونا میثال گتیریردی. عوثمانلی دیوان ادبیّاتی‌نین تورک ـ ایسلام‌دَیرلری‌نین قورونمالی ساحه‌سینده‌کی تاریخی رولونا و بالکانلّارداکی معنوی مدنیّتین فورمالاشماسیندا تورکلرین موهوم فاکتور کیمی چیخیش ائتمه‌سینه دیقّت یؤنلدن پروفئسور مئنسئل مولاحیظه و موِدّعالارینی موختلیف ادبی ـ تاریخی قایناق و مأخذلرله اساسلاندیریردی. آنادولو و بالکان تورکلری‌نین ادبیّاتی ایله مشغول اولان آوروپا، روس و تورک تدقیقاتچیلاری‌نین بو ساحه‌ده‌کی علمی فعالیّتینه تنقیدی یاناشان عالیم خوصوصیله فواد کؤپرولونون علمی تحلیللرینی جیدی و اوبیئکتیو حئساب ائدیردی. اونون قناعتینه گؤره، ف.کؤپرولونون تورک ادبیّاتلارینا دایر تدقیقاتلاری موعاصیر آوروپا علمی ایستاندارتلارینا جاواب وئره‌بیله‌جک سویّه‌ده‌دیر .

معروضه ده یئری گلدیکجه جیغاتای ـ اؤزبک، اویقور ـ قازاخ ـ تاتار، ائله‌جه ده آذربایجان و آنادولو تورکلری‌نین ادبی حیاتی‌نین عومومی و فرقلی جهتلری اؤزه‌رینده ییغجام تحلیللر آپاریلمیشدیر .

قورولتایدا ادبیّات مسئله‌لری ایله باغلی موهوم چیخیشلاردان بیری ده گؤرکملی تاتار عالیمی پروفئسور قوبای‌دوللینه مخصوصدور. او، تورک و تاتار خالقلاری‌نین زنگین ادبی ثروته مالیک اولدوقلارینی، بو مؤحتشم ادبیّاتین نوایی، فوضولی، مختومقولو کیمی کلاسیکلر طرفیندن یارادیلدیغینی فخرله قئید ائتدیکدن سونرا، ۲۰ـ جی یوز ایل‌لیگی تورک ـ تاتار ادبیّاتلاری‌نین اینکیشافیندا یئنی بیر تاریخی مرحله کیمی قیمتلندیریردی کلاسیک ایرثین توپلانماسی، نشری و تدقیقی ضرورتینی وورغولایان پروفئسور قوبای‌دوللین بو ساحه ده آذربایجان ادبیّاتشوناسلاریندان عبدالله شایق و سالمان مومتازین فعالیّتینی بیر اؤرنک اولاراق تقدیر ائتمیشدیر .

گؤروندویوکیمی، گیرباشا و یا دولایی شکیلده ادبیات مسئله‌لریندن بحث ائدن قورولتای ایشتیراکچیلاری ایسته‌ر آیری ـ آیری معروضه لرده، ایسته‌رسه ده قالدیریلمیش پروبلئملرله باغلی چیخیشلاریندا تورک خالقلارینا مخصوص ادبی ـ مدنی حیاتین دریندن و سیستئملی اؤیره‌نیلمه‌سی ضرورتینی دؤنه‌ـدؤنه وورغولامیش، کلاسیک ایرثین نشرینه و تبلیغینه خصوصی اهمیت وئرمیشلر. ائعتیراف ائتمه‌لیییک کی، قورولتایین قالدیردیغی بو و بو یؤنده اولان دیگر واجیب پروبلئملری حیاتا کئچیرمک او قدر ده آسان اولمادی. بیر مودّت سونرا تورکولوژی فیکرین اساس تمثیلچیسی اولان گؤرکملی عالیملر سیاسی تعقیب و رئپرئسسییالارا معروض قالدیلار. سووئتلر بیرلیگینده اوزده اولان تورکولوقلارین اکثریتی بو آغیر فلاکتی معنوی و فیزیکی جهتدن یاشامالی اولدولار. " **پان‌تورکیزم** " دامغاسی آلتیندا بکیر چوبانزاده، ولی خولوفلو، حنفی زئیناللی، سالمان مومتاز، امین عبید کیمی گؤرکملی عالیملر محو ائدیلدیلر. عئینی رئپرئسسییا اورتا آسیادا،تاتاریستاندا ، باشقیردیستاندا دا اونلارلا تورکولوقو قورغوشوندان کئچیردی.اونلارین اکثریتی بیرینجی تورکولوژی قورولتایین ایشینده ایشتیراک ائتمیشدی. قورولتایین اؤزو حاقّیندا دانیشماق دا اوزون بیر زامان یاساق ائدیلمیشدی . آذربایجان سووئت ائنسیکلوپئدییاسی " کیمی مؤعتبر بیر نشرده ده بو سبب‌دن بیرینجی تورکولوژی قورولتای باره ده اوچئرک وئریلمه‌میشدیر. آنجاق قدیرشوناسلیقلا اوراسینی قئید ائتمک لازیمدیر کی، یاساق و محدودیّتلره باخمایاراق رئپرئسسییادان سونراکی اون‌ایل‌لیکلرده ه.حسینوو، ح.آراسلی، ف.قاسیمزاده ، م.آ.داداشزاده، میر جلال،م.رفیعلی، اکرم جعفر، علی اژدر سیدزاده،علی سولطانلی، م.تهماسیب، ج.خندان و باشقاگؤرکملی آذربایجان عالیملری کلاسیک ایرثین تدقیقی و نشری ساحه‌سینده بیر چوخ دیرلی ایشلر گؤرمکله قورولتایین تؤوصیه لرینی یئرینه یئتیرمیش اولدولار .

سووئتلر بیرلیگی داغیلدیقدان، اونون ترکیبینده‌کی آذربایجان و دیگر تورک جومهوریّتلری موستقیللیک الده ائتدیکدن سونرا تورک خالقلاری‌نین اؤز تاریخ، مدنیّت، دیل و ادبیّات پروبلئملرینه

سربست و اوبیئکتیو دَیر وئرمک ایمکانی یارانمیشدیر. بو ایمکان یئنی یازیلان ادبیّات تاریخ‌لریمیزده، او جومله دن بیرینجی جیلدی ۲۰۰۴-جو ایلده ایشیق اوزو گؤرموش آلتی جیلدلیک " آذربایجان ادبیّاتی تاریخی "نده، تورک کلاسیکلری‌نین ادبی ایرثینی ایحاطه ائدن دیگر چوخ جیلدلیک سیلسیله نشرلرده اؤز ایفاده سینی تاپماقدادیر .

عدالت نامینه ائعتیراف ائتمه‌لیییک کی، بو باخیمدان نظری جلب ائدن آن فوندامئنتال اثر آنکارادا حاضیرلانمیش ۳۰ جیلددن عیبارت ائنسیکلوپئدیک " **تورک دونیاسی ادبیاتی** " دیر. بو یوبیلئی تدبیرینده جسارتله دئمک اولار کی، آدی چکیلن ۳۰ جیلدلیک بیرینجی تورکولوژی قورولتایدان سونرا کئچن اون‌ایل‌لیکلر عرضینده بو ایستیقامتده مئیدانا قویولموش نشرلرین ان سانباللیسیدیر. بو پروئکت دؤرد حیصه‌دن عیبارتدیر. ۱۳ جیلددن عیبارت اولان بیرینجی حیصه‌ده ایستیثناسیز اولاراق بوتون تورک خالقلاری‌نین ادبیّات تاریخلری، میفلریندن، فولکلوروندان باشلامیش ۲۰- جی عصرین سونلارینا قدرکی مرحله نی ده ایحاطه ائتمکله، اؤز عکسینی تاپمیشدیر. ۵ جیلددن عیبارت اولان ایکینجی حیصه " تورک دونیاسی ادبیّاتچیلاری‌نین ائنسیکلوپئدیاسی " آدلانیر. بو جیلدلرده خالق معنویاتی تاریخینده آز- چوخ ایز بوراخمیش بوتون تورک دیللی ادبی سیمالار، ناثیر، شاعیر، دراماتورق، تنقیدچی و ادبیّاتشوناسلار، آدیندان دا گؤروندویو کیمی محض دونیادا قبول اولونموش ائنسیکلوپئدیک طلبلر اساسیندا کاراکتئریزه ائدیلمیش، اونلارین موختصر ترجومه ـ ی ـ حاللاری، ان موهوم اثرلری، شخصیّتلری و ایجتیماعی فعالیّتلری حاقّیندا ییغجام، دقیق معلومات وئریلمیشدیر. نشرین دؤرد خوصوصی جیلدی " تورک دونیاسی ادبیّاتی تئرمینلری سؤزلوگو " آدی آلتیندا حاضیرلانمیش‌دیر. سککیز جیلددن عیبارت " ... متنلر آنتولوگییاسی " ندا ایسه تورک خالقلاری ادبیّاتلاری‌نین آن قیمتلی نومونه‌لریندن عیبارت سئچمه متنلر اؤز یئرینی آلمیشدیر .

آتاتورک کولتور مرکزی‌نین کؤردیناتورلوغو ایله حیاتا کئچیریلن بو اونیکال تدبیر بیرینجی قورولتاییین یئنی مرحله ده تورک دیللی خالقلار آراسیندا ایشگوزار علمی، ادبی، مدنی علاقه‌لری اینکیشاف ائتدیرمک حاقّیندا چوخ واجیب تؤوصیه‌لری‌نین حیاتا کئچیریلمه‌سی ساحه‌سینده ۲۰-جی عصرین سونو، ۲۱- جی عصرین اوّللرینده ایره‌لییه آتیلمیش یوکسک درجه‌ده ثمره‌لی بیر آددیم اولدو. ۲۲ جیلدی آرتیق دونیانین هر یئرینه یاییلمیش بو ۳۰ جیلدلیگین آذربایجان ادبی ـ ایجتیماعی فیکری ایله باغلی بوتون ایشلرینی علاقه‌لندیرمک و بوتون متنلری رئداکته ائتمک ۱۹۹۴- جو ایلده پروئکتین تشبوث کاری، گؤرکملی عالیم و علمی تشکیلاتچیسی پروفئسور صادیق تورال بی طرفیندن منه حواله اولونموشدو .

پروفئسور.شامیل سالمانوو، پروفئسور.کامیل ولی نریمانوغلو، ائنسیکلوپئدیا موتخصّیصی آذر باغیروو، آذربایجان میلّی علملر آکادئمییاسی‌نین عوضولریندن توفیق حاجییئو، سیرالاریمیزی واختسیز ترک

ائتمیش آزاده خانیم روستمووا و یاشار قارایئو کیمی گؤرکملی عالیملرله بیرلیکده بیز ۳ ایلیک چالیشمالاریمیزدان سونرا بو چوخ اونیکال اثرین آذربایجان ادبیّاتینا عاید حیصّه‌لرینی یازدیق، ترتیب و رئداکته ائتدیک. منیم اؤز چوخ‌سایلی سفرلریمده آنکارایا آپاردیغیم بوتون ملزمه‌لر هم آیری-آیری جیلدلرین رئداکسییا هئیتلرینده، هم ده نشرین باش رئداکسییاسیندا حیصه -حیصه ، دؤنه-دؤنه موذاکیره ائدیله‌رک نهایت نشر اوچون قبول ائدیلدی و دیگر تورک خالقلاری ادبیاتلاری نین ملزمه‌لریله بیرلیکده آدی چکیلن جیلدلرده نشر اولوندو .

من بو یازیمی بیر آرزومو بیلدیرمکله بیتیرمک ایسته‌ییرم. معلومدور کی، ان گؤرکملی تورک معنویاتی قایناقلاری، بیرینجی تورکولوژی قورولتایدان سونرا بیر سیرا تورک خالقلاری‌نین دیللرینه قارشیلیقلی صورتده ترجومه و نشر ائدیلمیشدیر. من " دیوان لغات تورک " ـ و، " قوتادقو بیلیگی " ، اورخون ـ یئنی سئی آبیده لرینی، " کیتاب دده قورقود " داستانلارینی، احمد یسوی نین، یونیس ایمره‌نین پارلاق ایرثینی، " ۱۵۰۰ ایلین اوغوز شعری " آنتولوگییاسینی و دیگر شئدئورلری نظرده توتورام. بورادا آدی چکیلن و چکیلمه‌ین مأخذلرین چوخو آذربایجاندا دا دؤنه ـ دؤنه نشر ائدیلمیشدیر. لاکین درین تأسوفلر اولسون کی، بشر مدنیّتی‌نین پارلاق اینجیلریندن اولوب موشترک ادبیّاتلاریمیزین دا قیمتلی نومونه‌لرینی قورویوب ساخلایان " دیوان لغات تورک " هله آذربایجان دیلینده نشر ائدیلمه‌میشدیر. بئله حئساب ائدیرم کی، AMEA و اونون ایجتیماعی ـ هومانیتار علملر بؤلمه‌سی بو اثرین ترجومه‌سی و نشری ساحه‌سینده قیمتلی تجروبه‌سی اولان تورکیه و اؤزبک عالیملری ایله قارشیلیقلی یارادیجیلیق علاقه‌لری قوروب محمود کاشقارلی یادیگارینی دا یاخین ایللرده آذربایجان دیلینده دونیا ایشیغینا چیخارا بیله جکدیر .

ائله بورادا‌جا قئید ائتمه‌یه‌خوصوصی ائحتییاج دویورام‌کی، آذربایجان رئسپوبلیکاسی‌نین پرئزیدئنتی جناب ایلهام علیی‌ئوین ۱۲ یانوار ۲۰۰۵-جی ایل تاریخلی سرّنجامینا اساسن سون ایکی ایلده یوزلرجه آذربایجان، تورک و دونیا ادبیّاتی نومونه‌لری‌نین اؤلکه‌میزده محض لاتین قرافیکاسی ایله‌کوتلوی (۲۵،۰۰۰ نوسخه) تیراژلا نشر ائدیلیب کیتاب مأخذلرینه پولسوز پایلانماسی دا بیرینجی تورکولوژی‌قورولتای ایشتیراکچیلاری‌نین خالقلاریمیزین مدنیّتی‌نین اینکیشافینا دایر بؤیوک آرزولارینی حیاتا کئچیرمک ساحه‌سینده تقدیره لاییق سانباللی و چوخ ثمره‌لی تاریخی بیر تدبیردیر. ■

[تورکولوگییا نشریه‌سی- اؤزل بوراخیلیشی – ۲۰۰۶ – باکی]

گؤرکملی تورکولوق**

پروفئسور توفیق حاجیئو

* راحیله ممدووا

آذربایجان‌دیلچیلیگی، تورک‌دونیاسیندا گئنیش تانینمیش، آذربایجان‌میلّی‌علملر آکادئمییاسی‌نین موخبیر عوضوو، فیلولوژی‌علملردوکتورو توفیق ایسماییل اوغلو حاجیئو ۱۹۳۶ـ جی ایل مایین بیرینده جبراییل رایونونون سولطانلی کندینده آنادان اولموشدور. ۱۹۵۸-جی ایلده آذربایجان دؤولت اونیوئرسیتئتی‌نین فیلولوگییافاکولته‌سینی فرقلنمه‌دیپلومو ایله‌بیتیرمیش، آسپیرانتورادا ساخلانمیشدیر . توفیق حاجیئو اؤزونون گئنیش چوخ شاخه‌لی علمی فعالیتی ایله آذربایجان دیلچیلیگینه دَیرلی تؤحفه‌لر وئرمکله یاناشی، تورکولوگییا ساحه‌سینده‌ده بؤیوک فعالیت گؤسترمیشدیر. بیلدیگیمیز کیمی، تورکولوژیانین اینکیشافیندا باکی دیلچیلیک مکتبی خوصوصی یئر توتور و تورکولوگیانین علمی مرکزلریندن بیرینه چئوریلمیشدیر. بیرینجی تورکولوژی قورولتایین باکیدا چاغریلماسی و بو گونلرده ده اونون ۸۰ ایللیک یوبیلئیی‌نین باکیدا کئچیریلمه‌سی تصادوفی دئییلدیر. بو دیلچی عالیملریمیزین و بو گون ۷۰ ایللیک یوبیلئیینی قئید ائتدیگیمیز توفیق حاجیئوین ده بو ساحه‌ده‌کی فعالیّتی‌نین تورکولوژی عالمینه گتیردیگی علمی فعالیّتی و مؤوقعی ایله باغلیدیر..هله گنج یاشلاریندان

---

*ـ پروفئسور ــ دوکتور (دیلچی) راحیله ممدووا ــ آذربایجان جومهوریّتی ــ باکی

**لاتین الیفباسیندان کؤچورن : اکبر آزاد

توفیق حاجییئو آذربایجان دیلچیلیگی مسئله‌لرینی گئنیش تورکولوژی کونتئکستده تدقیق ائدیردی. مثلن، «آذربایجان دیلی نین جبراییل شیوه‌سی» آدلی نامیزدلیک دیسئرتاسییاسیندا او، شیوه‌فاکتلاری‌نین تورک‌دیللری ایله موقایسه‌لرینی‌وئریر. ۱۹۷-جی ایلده «سوونت تورکولوگییاسی » ژورنالیندا چاپ اولونان «تورک دیللرینده گئمیناتلارین منشایی» مؤوضوعسوندا مقاله‌سی تورکولوقلار طرفیندن رغبتله قارشیلاندی و اونا دفعه‌لرله موراجیعت اولوندو. ت.حاجییئو ۱۹۶۰-جی ایللردن «تورک دیللری‌نین دیالئکتولوگییا مسئله‌لری»، ۱۹۷۰-جی ایللردن EA SSRİ ادبیّات و دیل بؤلمه‌سی‌نین «دیل تاریخی و دیالئکتولوگییا مسئله‌لری» کونفرانسلاری‌نین مونتظم ایشتیراکچیسی اولموش، بو کونفرانسلارین باکیدا، آلما آتادا، بیشکئکده، دوشنبه ده، اوفادا، نالچیکده، کیشینیوودا، نوکوسدا چاغیریلان ییغینجاقلاریندا آکتوال و درین‌مضمونلو معروضه‌لرله چیخیش ائتمیشدیر .

ت.حاجییئو ۱۹۸۴-جو ایلدن BDU- نون تورکولوگییا کافئدراسی‌نین مودیری ایشله‌ییر. بو دؤورده او، تورکولوگییانین تدریسینده، گنج تورکولوقلارین حاضیرلانماسیندا تکجه اونیوئرسیتئتده یوخ، رئسپوبلیکا میقیاسیندا چوخ ایشلر گؤرموشدور. او، آذربایجاندا تورکولوگییاسی‌نین اینکیشافی اوچون تدریسله و اؤز علمی یارادیجیلیغی ایله کیفایتلنمیر، دونیا تورکولوگییاسی‌نین نادیر اثرلرینی آذربایجان دیلینه چئویریر، گئنیش علمی - فیلولوژی ایجتیماعیّتیمیزین ایستیفاده‌سینه وئریر. او، ب.سئرئبرئننیکوو ، ن.حاجییئوانین دونیا تورکولوگییاسی‌نین نادیر اثرلریندن اولان «تورک دیللری‌نین موقایسه‌لی تاریخی قراماتیکاسی» نی ترجومه ائتمیشدیر. تورک دیللری‌نین و دییالئکت‌لری‌نین زنجین فاکتلارینی ایحاطه ائدن بو کیتاب آذربایجان دیلچیلیگینده تورکولوگییانین اینکیشافینا گئنیش مئیدان آچمیشدیر. دیقته‌لایق اولان بیر ده اودور کی، پروفئسور ت. حاجییئو تورکولوگییانی آنجاق تورک دیلچیلیگی اولاراق یوخ، سؤزون گئنیش معناسیندا محض تورکولوگییا مضمونوندا گؤتورور. محض بو دوشونجه ایله او، قوموق اوغلو موراد عدلی‌نین «قیپچاق چؤولونون یووشانی»، « دونیا و تورک،مونیس تاریخیمیز » آدلی اثرلرینی ده آذربایجان اوخوجولارینا چاتدیرمیشدیر. بو کیتابلاردا بیر سیرا تاریخچیلرین ساختالاشدیردیقلاری تورک تاریخی اوبیئکتیو شکیلده برپا اولونموشدور .

پروفئسور.ت.حاجیئو سوویئتلر دؤورونده چوخ مؤعتبر قوروم ساییلان سوویئت تورکولوقلار کومیته‌سی‌نین عوضوو اولموش، تورکولوگییانین باش مطبوعات اورقانی اولان «سوویئت تورکولوقییاسی» ژورنالی‌نین رئداکسییا هیئتینه داخیل اولموشدور.

سوویئتلر داغیلاندان سونرا ت.حاجیئوین تورکولوژی فعالیّتی یئنی وسعت و یئنی ایستیقامت آلیر. او، تورکیه تورکجه‌سی ایله عومومی تورکولوژی کونتئکستده مونتظم مشغول اولور. بیلاواسیطه آپاردیغی موشاهیده‌لر نتیجه‌سینده تورکیه تورکجه‌سینده آتاتورک مخرجیندن کانارا چیخما مئیل‌لری دویور. «تورکجه‌نی یابانجی دیللرین بویوندوروغوندان قورتارماغی» تؤوصیه ائدن آتاتورکون ایستگینه رغمن تورکیه تورکجه‌سینده بیر لوزومسوز آوروپالاشما گئتدیگینی، او بیری طرفدن، صونعی سؤزیاراتما ایشی‌نین اؤلچوسوندن چیخدیغینی گؤسترمیش، بونونلا دا اونون هم اؤز تاریخیندن، هم ده باشقا تورکجه‌لردن اوزاقلاشماغا مئیللندیگینی گؤسترمیشدیر .

۱۹۹۶ـ جی ایل اولوسلار آراسی تورک دیلی قورولتاییندا پروفئسور.ت.حاجیئو «اورتاق تورک دیلی یارادیلماسی» ایله علاقه دار اؤز پرینسیپیال فیکیرلرینی سؤیله‌میشدیر. بیر تورکولوق کیمی اونون بو گئنیش فعالیّتی قیمتلندیریلمیشدیر. او، تورکیه آتاتورک قورومونون حاضیرلادیغی ۳۰ جیلدلیک «تورک دونیاسی ادبیاتی تاریخی»نین مؤلیفلریندن بیریدیر. تورکیه جومهوریّتی آتاتورک دیل، تاریخ و کولتور قورومونون فخری عوضوودور.

عالیم تورکیه جومهوریّتی‌نین «لیاقت نیشانی»، تورکیه صنعت‌چیلری و یازارلار وقفی‌نین ۲۰۰۲ـ جی ایل اوزره «تورک دونیاسی‌نین خیدمت اؤدولو» ایله تلطیف ائدیلمیش‌دیر.

پروفئسور ت.حاجیئو علمی فعالیّتینه گؤره البته، ایلک نؤوبه ده آذربایجان دیلی تاریخی‌نین گؤرکملی نوماینده سیدیر. آذربایجان دیلی نین تشکّولو، فورمالاشماسی، دؤورلشدیریلمه‌سی کیمی واجیب پروبلئملر اونون یارادیجیلیغی‌نین اساسینی تشکیل ائدیر. باکی دؤولت اونیوئرسیتئتینده آذربایجان ادبی دیلی تاریخی‌نین پروقرامی‌نین، درسلیک و درس وسایتلری‌نین حاضیرلانماسی اونون آدی ایله باغلیدیر. ۱۹۶۹ـ جو ایلده «۲۰ـجی عصرین اوّللرینده آذربایجان ادبی دیلی» مؤوضوع‌سوندا دوکتورلوق دیسئرتاسییاسی مودافیعه ائدن ت.حاجیئو بوتون عؤمرونو بو ساحه‌یه حصر ائتمیش، بو

ساحه‌نین نوفوذلو موتخصّیصی کیمی تانینمیشدیر. ۱۹۷۶ـ جی ایلده چاپ ائتدیردیگی و ۱۶ـجی عصره قدر دؤورو ایحاطه ائدن «آذربایجان ادبی دیلی تاریخی» کیتابی تکجه آذربایجاندا دئییل، بوتؤولوکده تورک رئسپوبلیکالاریندا بیر حادیثه کیمی قارشیلاندی. یادیمدادیر کی، او واختلار اؤزبکیستان، تورکمنیستاندان، دوستلاریمیز بیزه مکتوبلار یازیر، ت.حاجیئوین کیتابینی ایسته‌ییردیلر- اؤز دیللری اوچون ادبی دیل تاریخی یاراتماق اوچون بو کیتابین مودئلیندن، قورولوشوندان ایستیفاده ائتمک آرزوسوندا اولدوقلارینی بیلدیریردیلر.

آذربایجان ادبی دیلی‌نین اینکیشاف پروبلئملرینی اوزون مودّت مرحله_مرحله‌تدقیق ائدن عالیم، آپاردیغی موشاهیده‌لرین نتیجه‌سی اولاراق ادبی دیلین دؤورلشدیریلمه‌سینده اؤزونون قطعی سؤزونو دئیه بیلمیشدیر .

ادبی دیلین آیری- آیری اینکیشاف مرحله لری ایله باغلی آپاریجی مؤوقعده اولان یازیچیلارین دیلینی بوتون سویه‌لرده تدقیق ائتمه‌سی، اونا ادبی دیلین هر مرحله‌سی اوچون فونئتیک، قراماتیک نورمالارین دقیق موعیّنلشدیریلمه‌سینه ایمکان وئرمیشدیر. نیظامی خودییئو آذربایجان ادبی دیلی تاریخی کیتابیندا بو حاقدا چوخ دوغرو اولاراق یازیر: «آذربایجان ادبی دیلی تاریخی ساحه سینده داها چوخ فعالیت گؤسترمه‌سی توفیق حاجییئوین بو ساحه‌ده‌کی سامباللی کیتابلاریندا دا اؤز عکسینی تاپمیشدیر و ادبی دیل تاریخی ایله مشغول اولان گنج نسلیمیزین میزاوستو کیتابلارینا چئوریلمیشدیر.»

پروفئسور.ت.حاجییئو بو کیتابیندا آذربایجان ادبی دیل تاریخی‌نین ایلک علمی دؤورلشدیریلمه‌سینی وئریر. اونا قدر تصنیفات آپارانلار. «۱۸۲۰- جی ایله قدر آذربایجان ادبی دیلی»، «۱۹۲۰- جی ایله قدر آذربایجان ادبی دیلی» و «۱۹۲۰- جی ایلدن سونرا آذربایجان ادبی دیلی تاریخی» دئیه ادبی دیلین تاریخینی بیر نؤع سیاسی تاریخله، آذربایجانین شیمال حیصّه‌سی‌نین روسیبایا بیرلشدیریلمه‌سی، سووئتلرین قورولماسی کیمی تاریخی حادیثه‌لرله باغلاییردیلار. آوّلن، گؤردویونوز کیمی، بو تصنیف‌لرده دیل فاکتلاریندان صرف- نظر ائدیلیر، ایکینجیسی، واحید آذربایجان

دیلیندن یوخ، محض شیمالی آذربایجاندا ایشلَنن دیلیندن صؤحبت گئدیر. جوغرافییایا گؤره پارچالانان خالقین دیلی ده بؤلونوردو. ت.حاجییئو اؤز تصنیفلرینده دیلین فونئتیک، لئکسیک، قراماتیک فاکتلارینی اساس توتور، بو فاکتلارین بیر نورمادان باشقاسینا کئچمه‌سینی نظره آلیر، چونکو او، ادبی دیلی نورمالی نیطق تظاهور و سابیر و نورمانین تاریخیلیگینی ایقرار ائدیر، لینقویستیک و ائکسترالینقویستیک فاکتلارین تاثیری ایله بو نورمانین دَییشدیگینی، یئنیلشدیگینی گؤستریر. و بو تجروبی ماتئریالین تحلیلی نتیجه‌سینده ت.حاجییئو آذربایجان ادبی دیلی‌نین تاریخینی ایکی دؤوره آییریر: ۱۶- نجی عصرین اورتالارینا قدر و ۱۶- نجی
عصرین سونلاریندان بو گونه قدرکی آذربایجان ادبی دیلی.

بوندان سونرا آذربایجان ادبی دیلینی بوتؤو تاریخی یاراندی. بیرینجی حیصّه‌سینی پروفئسور ح.دمیرچیزاده (۱۸- جی عصرین سونلارینا قدر)، ایکینجی حیصّه‌نی (۱۹-جو عصردن باشلایارایق ۲۰- جی عصری ایحاطه ائدن دؤورو) یئنه ت.حاجییئو یازدی .

۱۹۷۶- جی ایلده چیخان کیتابیندا ت.حاجییئو تکجه دیل تاریخی مسئله‌لرینی ایحاطه ائتمه‌دی. بورادا قالدیریلان بیر سیرا مسئله‌لر زامانیندا‌جا علمی ایجتیماعیّتین دیقّته‌نی جلب ائتدی. او واختا قدر آذربایجانا تورکلرین ۱۲، ۱۱-جی عصرلردن گلمه‌سی، اونلارین یئرلی آلبانلاری و میدییالیلاری آسیمیلیاسییا ائتمه‌لری کونسئپسییاسی حاکیم ایدی. ت.حاجییئو بو فیکری قطعیتله و جسارتله رد ائتدی. او، تورکجه تک- تک آنتروپونیم، ائتنونیم، توپونیم، دؤولتچیلیک تئرمینلرینه و آیری - آیری، آنجاق چوخ آز، تاریخچیلرین فیکیرلرینه اساسلاناراق بو تورپاغین، بو جوغرافییانین چوخ قدیم دؤورلردن، یعنی بو اراضی‌نین تاریخی حاقّیندا معلومات وئریلن دؤوردن تورک وطنی اولماسینی سؤیله دی. ایلک دفعه ت.حاجییئو آذربایجانشوناسلیغا اوتوراق ـ یئرلی و گلمه تورک آنلاییشلارینی داخیل ائتدی. گؤستردی کی، بورادا قدیمدن تورک ائتنوسلار اولوب ـ یونان منبعلرینده سادالانان آلان طایفالاری نین ایچه‌ریسینده روس تورکولوقلاری‌نین تورک ائتنوسلاری کیمی گؤتوردوکلری طایفالارین آدینی گؤستردی. مسئله بوراسیندادیر کی، قدیم دؤور آذربایجان تاریخی ایله مشغول اولان آوتوریته‌لی موتخصّیصلر تورکولوگییادان، تورک دیللری‌نین قدیم دؤورلرینه عاید تدقیقلردن یا

خبرسیزدیلر، یا اؤزلرینی خبرسیز کیمی گؤستریردیلر. ت.حاجییئو گؤستریر کی، هئچ اولماسا، روس عالیملری‌نین مئیدانا قویدوقلاری فاکتلارلا حئسابلاشینجا پروفئسور توفیق حاجییئو، بو اوتوراق تورک‌لردن علاوه بورایا زامان- زامان یئنی تورک دالغالاری‌نین گلدیگینی دئدی و تاریخچیلر ان یاخشی حالدا بو گلمه‌لرین آدینی چکمیشلر.بئله‌لیکله ده، پروفئسور. ت.حاجییئو دیل ماتئریالی ایله تاریخ یازماغین، تاریخی آنتی- تورک سووئت رئژیمی‌نین قادا- بلاسیندان خیلاص ائدن دؤولت باشچیسی ح.علییئوین میلّی دویغولو ضیالیلارا رغبت و قایغیسی اولدو. بوندان سونرا آیدین مددوو، یوسیف یوسیفوو، ف.ج‌ه جلیلوو، غیاث‌الدین غئیب‌الله‌یئو، سولئیمان علییاروو، سولئیمان محمدوف و باشقالاری یئنی فاکتلارلا بو فیکیری زنگینلشدیریلدیلر، دولغونلاشدیردیلار.

آذربایجان ادبی دیل تاریخی، یازیچی دیلی ایله باغلی ت.حاجییئوین «یازیچی دیلی و ایدئیا بدیعی تحلیل»، «صابیر: قایناقلار و سلف‌لر»، «مولا نصرالدین- ین دیلی و اوسلوبو»، «آذربایجان ادبی دیلی‌تاریخی»ایکی حیصّه،«شعریمیز، نثریمیز، ادبی دیلیمیز»،«دده-قورقود: دیلیمیز، دوشونجه‌میز»، «فوضولی دیلی و صنعتکارلیغی»کیمی کیتابلاری دا دیلچی‌لیگیمیزی زنگینلشدیرن اثرلردیر .

او، «اوزئییر حاجییئو ائنسیکلوپئدییاسی» و آلتی جیلدلیک «آذربایجان ادبیاتی تاریخی»نین مؤلیف‌لریندن بیری، ایکی‌جیلدلیک «دده- قورقود کیتاب ائنسیکلوپئدییاسی»نین آپاریجی مؤلیفلریندن بیری و بیرینجی جیلدین رئداکتورودور .

اونون کادرلارین یئتیشمه‌سینده‌کی فعالیّتی، اونلارلا نامیزدلیک و دوکتورلوق دیسئرتاسییالارینا اوپپونئنت اولماسینی دا من قئید ائتمک ایسته ییرم .

پروفئسور. ت. حاجییئو آذربایجان دیلچیلیگینده همیشه اؤزونو یئنیلیکچی کیمی تانیت‌میشدیر. هله نامزدلیک دیسئرتاسییاسیندا گنج تدقیقاتچی آذربایجان دیلچیلیگینه کئچید شیوه‌لری آنلاییشینی گتیردی. آذربایجان دیالئکتلری آراسیندا ایلک دفعه کئچید شیوه‌سینی آشکارلایاراق تدقیق ائتدی. گنج تدقیقاتچی‌نین بو ایشینی علمی رهبری آکادئمیک م. شیرعلییئو دیالئکتولوگییامیز

اوچون تاپینتی کیمی قیمتلندیردی، اوندان سونرا باشقا کئچید شیوه‌لری نامیزدلیک و دوکتورلوق دیسئرتاسییالاری نین مؤوضوعسو اولدو .

دیل تاریخی مسئله‌لری‌نین بیلیجیسی کیمی ت. حاجیئو باکیدا کئچیریلن عموموم ایتّفاق کونفرانسیندا تاریخی قراماتیکا و ادبی دیل تاریخی ساحه‌لری‌نین پرئدمئت موختلیفلیگی باره‌سینده دولغون معروضه اوخودو و سونرا بو معروضه «سووئت تورکولوگییاسی» ژورنالیندا چاپ اولوندو.بو نظری تدقیقاتی SSRI علملر آکادئمی‌سی‌نین موخبیر عوضوو بؤیوک دیل نظریه‌چیسی و. آ. سئرئبرئننیکوو یوکسک قیمتلندیردی و بیر مودّت سونرا همین مودّعالارین باشقا سیستئملی دیللر اوچون ده مقبول سایلدیغینی گؤسترن‌مقاله ایله «سووئت تورکولوگییاسی» ژورنالیندا چیخیش ائتدی.

ت. حاجیئو ۷۶-۱۹۷۵-جی ایللرده آذربایجان دؤولت اونیوئرسیتئتی نین فیلولوگییا فاکولته‌سینده « دده قورقود کیتابی » مؤوضوعسوندا ایکی رئسپوبلیکا سئمیناری کئچیردی، آنجاق بوسئمینارلاردان سونرا آذربایجان قورقودشوناسلیغیندا دیرچه‌لیش یاراندی.

ت. ای. حاجیئوین چوخ ساحه‌لی علمی- پئداقوژی فعالیّتینی بوتؤو نظردن کئچیردیکده آیدین اولور کی، گؤرکملی عالیم همیشه آختاریشدا اولموش. تورکولوگییانین هانسی ساحه‌سینده تدقیقات آپارمیشسا، اورادا دیلچیلیگیمیز اوچون یئنی اولان، علمی اهمیت داشییان نتیجه لر الده ائتمه‌یه نایل اولموشدور .

آذربایجان دیل‌چیلیگی‌نین و موعاصیر تورکولوگییانین اینکیشافی و فورمالاشماسیندا توفیق حاجیئوین اؤز دستی- خطی و اؤز مؤوقعی واردیر .

بیز توفیق موعلّیمه بو یارادیجیلیق یوللاریندا یئنی-یئنی اوغورلار، مؤحکم‌جانساغلیغی، اوزون عؤمور آرزولاییریق! ■

۱۱ ـ نجی عصرده تورک دونیاسی

(سون حصّه)

ال ایشلری ـ اینجه صنعت و دیگر حرفه‌لر

* جواد هیئت

بو عصرده تورکلر بیر ایش ده اوستا اولان کیمسه‌یه **اوُز کیشی** دئییر دیلر : **اَر اوُزلاندی** یعنی آدام اوستاد اولدو و یا **اَر اوُزلوق** قازاندی . اوستالارین آپاردیغی ایشلره ده **اوُزلوق** دئییردیلر . اوستالار شاگیردلیکدن یئتیشیردیلر و شاگیرده **بوُسکوُت، بالا** دئییردیلر.
او زامان ایشچی (عمله) یه **ترچی** و **تَر** ده اوجرت ، موزده دئییلیردی . پارچا – قوماش توخویان کیمسه‌یه **کوُزَک Közek** دئییلیردی، یون جهره ایله « **ایغ، ییغ** » آیریلیر و بوُ ایشی داها چوخ قادینلار ائولرده گؤروردولر . ایپلیک جهره ده آیریلدیکدن سونرا یوُماق شکلینی آلیر و یوماغا **بئزینچ bezinç** دئییردیلر . بئز و اوُنا بنزه‌ر شیئی‌لر تزگاه‌دا توُخوُنوردو. قوُماش و پارچا و اوُنا بنزه‌ین شئی‌لره **آز** دئییردیلر.
یون و پامبیق قاریشیغی قوُماشا **یاتوُق Yatuq** ایپگه **چیگین çigin** دئییردیلر. کئچه‌یه **کئچه، کیزیز** دئییر و کئچه‌دن بؤرک، آرخالیق، **یاغموُرلوق** (بارانی) و چاریق دوزلدیردیلر. قاب قاجاغا **آیاق** ، چاناقچی‌یه **آیاقچی** و چاناق دوزلدیلن پالچیغا **توُی** و دمیره **تموُر** ؛ دئییردیلر ، قیزیل ـ گوموش آریدیلین کوره‌یه **کؤیده** دئییر، دمیردن قیلنج، پیچاق و اوُنا اوخشار شئی‌لر قاییریردیلار. هابئله پوُلادا **کوُرچ تموُر** و تونج (مفرغ) **چوُزین** دئییردیلر.

---

* پروفئسور ـ دوکتور جواد هیئت، تورکولوق، وارلیق مجله‌سی‌نین مسئولو ، اولوسلار آراسی تانینمیش اورک جراحی

دریچیلیک : داتاغلانمامیش دری‌یه **کؤن** و داتاغلانمیش دری‌یه**کوٛقوش**، دری‌یه **تری** و داتاغلانمیش دری‌یه **آروٍکلنمیش تری** و **تاتیرقا** (آق دری) و کوٍرک دوٍزلدیلن دری‌یه **امشن** دئییردیلر (مئشین)

تورکلر آیاق‌قابچی‌یه **ائتوٍکچی** آیاق قابی‌یا **ائدوک** و **چاروٛق** و بو ایش‌ده ایشله‌نن چیریشه **کاتوٛت** دئییردیلر .

درزیلیک : تیکیشه **یی Yi** و درزی‌یه **ییچی Yiçi** قئیچی‌یه **کیفتوٛ** و اوٍسکوگه **یوٍکسوٍک**، تیکمیه **کؤپیمک** . تیکیلمیش پالتارا **تیکیکلیک‌توٛن** دئییردیلر .

خرّاطلیق : **مارانقوٛز** . بو ایشده ایشله‌نن آلتلره، تئشه‌یه **کرکی Kerki** ، کرپه‌تینه **قیسقاج**، پیچه آر ، بالتابا **بالدو Baldu** ؛ قصّابا **آتچی**، مذبحه **اکدی**، آت آسیلان چنگله **اتلیک** و چؤرکچی‌یه **اتمکچی** دئییردیلر.

نتیجه : کاشغارلی محمودون دیوانیندا تورکلرین سیاسی دؤرومو باره‌ده اوقدرده معلومات یوخدور، آمما قومی (ائتنیک) باره‌ده اولدوقجا معلومات واردیر .

گؤگ تورکلر زامانیندا **باسمیل‌لار** و **بیچک‌لر** (کیمکلر) و یا **باکولار، ازگیشلر، آرگولار، بولاقلار** و **آراموتلار** باره‌ده وئردیگی معلومات آیری قایناقلاردا یوخدور. دیگر تورک ائللری باره‌ده **(قارلوق، چیگیل، توخسی، یغمالار، اؤغراق، چاروق، کنچک، چوٛمول، کوٍچت و قای)** حقینده وئردیگی معلومات دا چوخ دگرلی دیر .

ایجتماعی یاشاییش باره‌ده و گونلوک یاشاما طرزلری حقینده وئردیگی ایضاحات گؤستریرکی او زامان تورکلرین اکثریتی تخته قاپی، شهر و کندلرده یاشاییردیلار. او، ۴۰ دان چوخ شهر و بیر چوخ قصبه و کند آدلارینی وئریر. عاییله حیاتی باره‌ده وئردیگی معلومات دا چوخ قیمتلی‌دیر.

تورکلر عاییله‌نی دولتین و جامعه‌نین چردگی و کیچیک واحدی و دولتی بیر بؤیوک عاییله کیمی بیلیردیلر (**دولت آتا**) . بو دؤورده تورکلرین اکثریتی **موسلمان** اولموشدولار آنجاق موسلمان اولمایان تورکلرده واردی مثلاً اوٛیقورلار **بوٛدیست**، یاباقو و بعضی دیگر ائللر **شامانیست** ایدلر.

موسلمان تورکلرین‌ده بو دؤورده دینی و عیبادت ایصطلاحلاری تورکجه و یا اسکی‌دن باشقا دینلردن، دیللرینه گیرمیش کلمه‌لردن تشکّول ائدیردی. مثلاً قادیر آلّاه یئرینه **اوْقان تنگری**، پئیغمبر یئرینه **ساوچی** و یا **یالاواچ** قورآن یئرینه **تنگری توم** ، بئهشت یئرینه **اوْچماق** و جهنّم یئرینه **تاموُ tamu** دئییردیلر.

تورکلر تعلیم و تربیه مسئله‌سینه‌ده چوخ اهمیت وئریردیلر. کاشغارلی‌نین زامانیندان قالان وقف‌لر، قاراخانلیلاردا پولسوز و لیلی (گئجه ـ گوندوزلوک = شبانه روزی) مکتب‌لر و بوُرسلو طلبه‌لرین، وارلیغی تعلیم و تربیه‌نین اینکشاف ائتدیگینی گؤستریر. مثلاً **تامقاچ بوُغراخان ابراهیم‌ین** مدرسه‌سینه عایید وقفنامه‌ده مدرسه متولّی‌سی‌نین سچیلمه‌سینه حوکومتین قاریشیمادیغی یعنی مدرسه خود مختار شکیلده اداره اولوندوغو یازیلمیشدیر.

ساغلیق (بهداری) مسئله‌سینده‌ده **تامقاچ بوُغرا خانین** سمرقندده قوردوغو خسته‌خانا (بیمارستان) دا یوْخسول کیمسه‌لره پولسوز موعالیجه ائدیلدیگی قئید ائدیلمکده‌دیر .

تورکلر۲۱ مارتی، نوروزو ایل‌باشی قبول‌ائتمیشدیلر و پوْست البیشی منزیل تشکیلاتی ایله آپاریلیردی .

تورکلر توخوماچیلیق، قوماش، کئچه‌چیلیک، دمیرچیلیک، دری‌چیلیک، آیاق‌قابی‌چیلیق، درزیلیک، خرّاطلیق، چاناق قاب قاشیق، میسگرلیک، سلمانی، قصّابلیق و بنزه‌ری حرفه‌لرده۱۱ـجی عصرده اولدوقچا اینکشاف ائتمیشدیلر و غربه طرف کؤچلرینده (ایران، آذربایجان و آنادولو) اؤزلریله برابر بونلاری‌دا گتیرمیشلر. ائله بوناگؤره‌ده بوُگون تورکلرین عُرف، عادت و عنعنه و حرفه‌لری‌نین یعنی کولتور (مدنیت) لری‌نین بؤیوک حیصّه‌سی‌نین کؤکلرینی تاپماق اوچون کاشغارلی محمودون (دیوان لغات ترک) کیتابینی دیقّتیله اوخوماق و تدقیق ائتمک لازم دیر، بوخوصوصدا مقاله‌لریمیزین مرجعینی تشکیل ائدن «کاشغارلی محمودا گؤره ۱۱ـ جی یوز ایلدا تورک دونیاسی» قیمتلی و حجیملی کیتابین مؤلفی عزیز دوستوم پرفئسور رشادگنجه‌یه بیر دفعه داها تشکور و مینتدارلیغیمی بیلدیرمگی اؤزومه بوُرج سابیرام . ■

اسکی اثرلری الده ائتمه پروبلئمی

***احمد ب. ارجیلاسون**

تورکیه تورکجه‌سیندن آذربایجان تورکجه‌سینه اویغونلاشدیران : اکبر آزاد

چاغداش تورکولوژی‌نین ان اؤنملی پروبلئملریندن بیری اسکی اثرلری الده ائتمه پروبلئمی‌دیر. تورک تاریخی‌نین چوخ گئنیش بیر جوغرافیادا گئچمیش اولماسی و بونون نتیجه‌سی اولاراق تورکجه یازیلمیش اثرلرین بو گئنیش جوغرافییایا یاییلمیش اولدوغو اسکی اثرلری الده ائتمکده‌کی پروبلئملرین باشلیجا سببی‌دیر. بونا علاوه اولاراق بیر چوخ اثرین چئشیتلی سببلرله اورژینال یئریندن آیریلاراق دونیا کوتوبخانالارینا داغیلماسی دا پروبلئمین سببلریندن بیری دیر. اوچونجو بیر سبب، هارداسا ۲۰ـ جی یوز ایل بویونجا سورموش اولان سیاسی بلوک آیریلیقلاری‌نین بوگون‌ده داوام ائدن منفی اوزانتیلاردیر.

تورک دیلیله یازیلمیش اثرلر موغولیستان‌دان مجاریستانا، قازاندان هیندیستان و جزاییره قدر یاییلمیشدیر. بو جوغرافییا تورکلرین تاریخی یاییلیمینی گؤستریر. رونیک حرفلی متینلر؛ اویغور حرفلی اثرلرین آنا وطنی دوغو تورکیستان و قانسو بؤلگه‌سی اولماقلا بیرلیکده ۲۰ـ جیٌ یوز ایل باشلاریندا‌کی هدفلی سفرائدن هیئت‌لر طرفیندن بو اثرلرین بیر چوخو کیوتو، پئتئربورق، بئرلین، ایستوکهولم، لندن و پاریسه گؤتورولموشدور. فقط هله اسکی اویغورا عایید چوخ ساییدا یازما و باسقی اثر دوغو تورکیستان و پئکن ده اولمالیدیر. عرب حرفلی یازمالارین داغیلدیغی آلان چوخ داها گئنیش‌دیر. عوثمانلی، صفوی، آلتین‌اوردو،
ائلخانلی، جاغاتای، مَملوک و بابوِر [بابیر] سوِلاله‌لری‌نین و داها سونراکی خانلیق‌لارین حاکیم اولدوغو بوتون اراضی‌ده عرب حرفلی تورکجه ال یازمالار مینلرله ایفاده ائدیله‌جک ساییدادیر. ایستانبول، باکی، تاشکند،

---

* پروفئسور ـ دوکتور احمد ب. ارجیلاسون تورک دیل قورومون کئچمیش باشقانی ـ تورکیه جومهوریتی ـ آنکارا

آشق آباد، قازان کیمی بؤیوک مرکزلرده بیر چوخ ال یازما، کوتوبخانالاردا وآنستیتولاردا یوز ایللرله یوخولارینا سس‌سیز داوام ائتمکده‌دیرلر. هیندیستان کوتوبخانالاریندا، چوخو بابور ایمپراتورلوغو دؤورونذن قالما یوزلرجه ال یازما واردیر. عرب حرفلی ال یازمالارین بیر قیسمی ده دونیانین بؤیوک کوتوبخانالارینا گئتمیشدیر. ال یازمالارین یانیندا ۱۹ و ۲۰ـ جی یوز ایله عایید اولوب بوگون نادیرتاپیلان باسما اثر و سورکلی یاییلانلار دا کوتوپخانالاردا و چئشیتلی یئرلرده یالقیزلیقلارینی سوردورمکده‌دیر.

اسکی و سئویلن اثرلری الده ائتمه پروبلئمی‌نی آتالاریمیز ایستینساخ ائتمه مئتودویلا چوزموشدولر. کاشقرلی محمودون، تورکدیلی‌نین ایلک سؤزلوگو اولان دیوان لغات ترک ـ وِنو، گونئی آذربایجان‌ین ساوه شهریندن ابوبکر اوغلو محمد ۱۲۶۶ ایلینده شام‌دا [حلب ـ سوریه‌ده] ایستینساخ ائتمه‌میش اولسایدی، بوگون بوسؤزلوک الیمیزده اولمایاجاق‌دیر. قوتادقو بیلیک آدلی ایلک تورک سیاست بیلگی‌سی کیتابی‌نی تورکیستانلی مجهول بیر موستنسیخ، ایستینساخ ائتمه‌میش اولسایدی و یامیصرین قیپچاق تورک کوماندانلاریندن عیزالدین آی‌دمیر بو اثرین بیر نوسخه‌سینی ایستینساخ ائتدیرمیش اولماسایدی یاخود دا هرات‌دا اویغور حرفلرییله ایستینساخ ائدیلمیش نوسخه شیخزاده عبدالرزاق بخشی طرفیندن ایستانبولا گتیردیلمه‌سه‌یدی بوگون قوتادقوبیلیک کیمی بیر اثردن ده محروم قالاجایدیق. خوسرو و شیرین آدلی بؤیوک سئوگی حیکایه‌سی‌نین خارزم تورکجه‌سینده‌کی تک نوسخه‌سینی پاریسده Bibliotheque Nationale ـ دا موجود دور. برکه فقیه، قیپچاق بَیی آلتین بوغا ایچین بو اثری ۱۳۸۳ ـ ده ایسکندریه ده ایستینساخ ائتمه‌سه‌یدی ایندیلیکده اوندان‌دا محروم قالاجایدیق. لندن ده تک نوسخه‌سی موجود اولان قاضی بورهان الدین دیوانی‌نی‌دا اونو ایستینساخ ائدن موستنسیخه بورجلویوق. آتالاریمیز طرفیندن مینلرجه اثر بو شکیلده ایستینساخ ائدیله‌رک چوخالدیلمیشدیر.

نوایی، فوضولی کیمی چوخ سئویلن آدلیم شاعیرلرین اثرلری‌نین بیر چوخ نوسخه‌لری واردیر و بونلار دونیا کوتوپخانالارینا داغیلمیش‌دیرلار. آنجاق بیر چوخ اثر اونلار کیمی شانس‌لی دئییلدیر؛ آنجاق تک نوسخه و یا بیر نئچه نوسخه حالیندا بوگونه گله بیلمیشدیرلر. کاشقرلی محمودون نحوالجواهیر آدلی قرامئر کیتابی کیمی بوگونه گلیب چیخامایانلار دا چوخ دور.

تورک دیلییله یازیلمیش اسکی اثرلر، کولتوروموزون و تورک دیلی آراشدیرمالاری‌نین آنا مَلزمه‌سی‌دیر. تورک دیلی تاریخی اوزه‌رینده چالیشماق ایسته‌ین و یا تورک دیلی‌نین هرهانسی بیر دؤورو اوزه‌رینده آراشدیرما آپارماق ایسته‌ین بیر آراشدیرماچی‌نین ایلک ائحتیاجی چالیشاجاغی دؤورله ایلگیلی اثرلری الده ائتمک‌دیر. ائله پروبلئم تام‌دا بورادا اورتایا چیخماقدادیر. آتالاریمیزین ایستینساخ یولویلا چوزدوگو بو پروبلئمی حلّ ائتمه‌نین بوگون اوچ یولو واردیر:

۱ـ عکس باسیمی (فاکسیمیلی) ۲ـ دیجیتال موحیطینده آختارما۳ـ اؤزل میکروفیلم و فوتوکوپی

۱ـ عکس با سیمی، اسکی اثرلری موحافیظه ائتمه‌نین و اونلاری الده ائتمه‌نین ان اویقون و وئریملی یولودور. عکس باسیمی ایله یاییلان اثر تیراژی اؤلچوسونده یوزلرجه، مینلرجه نوسخه ایله ماراقلیلارینا و آراشدیریجیلارینا چاتدیریلیر. بئله‌جه اثرین تامامن ایتیب ـ باتما ائحتمالی ده بوس ـ بوتون اورتادان قالخیر.

بیلیندیگی اوزه‌ره اورخون ـ یئنی‌سئی آبیده و یازیتلاری اؤزه‌رینده‌کی چالیشمالار فین هیئتی‌یله رادلوف باشقانلیغینداکی روس هیئتی‌نین بو اثرلرین فوتوقرافلارینی یاییئنلامالاری ایله باشلایا بیلمیشدیر. رادلوف ۱۸۹۰ ـ دا قوتادقو بیلیگین اویغور حرفلی نوسخه‌سی‌نین ده عکس باسیمی‌نی نشر ائده‌رک قوتادقو بیلیک چالیشمالارینی باشلامیشدی. آلمانیادا ف. و. ک. موللر، آ. فون‌له کوک و و. بانگ کیمی روسیادادا و. رادلوف و س. مالوو کیمی بؤیوک اؤنچولر اویغور حرفلی اثرلرین علمی یاییئنلارینی نشر ائدرکن اونلارین عکس باسیم‌لارینی‌دا نشر ائدیردیلر؛ بئله‌جه اثرلرین چوخالماسینی و بوتون آراشدیرجیلارجا اینجه‌لنه‌بیلمه‌سینی مومکون قیلیردی. باتی‌دا بو اصول بوگون ده داوام ائتمکده‌دیر.

تورک دیلی قورومو، قورولدوغو گوندن بری عکس باسیم شکلینده‌کی یاییئنلاریبلا اسکی اثرلری آراشدیرماچیلارا چاتدیرماقدادیر. ۱۹۳۰ ـ جی ایللرده کی دیل قورولتایلاریندان بیرینده ساموییلوویچ باشقانلیغینداداکی سووئت هیئتی‌نین، قوتادقو بیلیگین فرغانا نوسخه‌سی‌نین بیر فوتوکوپی‌سینی تورک دیل قورومونا هدیه ائتمه‌سیله بو اثرین عکس باسیملارینادا باشلانمیش اولدو. ۱۹۴۳ ـ ۱۹۴۲ ـ جو ایللرینده تورک دیل قورومو قوتادقو بیلیگین هر اوچ نوسخه‌سی‌نین‌ده عکس باسیمی‌نی نشر ائتدی. بئله‌جه آمئریکادان ژاپونیایا قدر دونیانین هر طرفینده‌کی آراشدیرماچیلار قوتادقو بیلیگی هر یؤنون آراشدیرمایا باشلادیلار. بو عکس باسیم یاییئنلاری اولماسایدی بو آراشدیرمالاردا قولای ـ قولای باش توتمایاجایدی. تورک دیل قورومو دیوان لغات تورک، نهج‌الفرادیس، گولوستان ترجومه‌سی، دده‌قورقوت

کیتابی، قاضی بورهان‌الدین دیوانی، قیصص الانبیا، آشیق غریب کیمی بیر چوخ اثرین عکس باسیمی‌نی یاییتلایاراق آراشدیرماچی‌لارین خیدمتینه تقدیم ائتمیشدیر. آمئریکا بیرلشمیش دؤولتی‌نین هاروارد (بیلیم یوردو خوجالاریندان شیناسی تکین ده بیر چوخ اویغور و عرب حرفلی اثری سئری حالیندا عکس‌باسیم اولاراق نشر ائتمیشدیر. رادلوف‌دان سونرا بو گله‌نک مع‌الاسف سووئت‌لرده داوام ائتمه‌میشدیر. روسیادا و تورک جومهوریتلرینده بوگون ده عکس باسیم یاییتلارینا باشلانیلمامیشدیر.

. تورک کولتورو آچی‌سیندان چوخ دَیرلی اثرلرین عکس باسیملاری‌نین، تورکیه‌ده " پرئستاژ باسقی " آدینی وئردیگیمیز لوکس باسقی‌لارلا چاپ اولماسی‌دا اؤنملی‌دیر. بو طؤور باسقی‌لار، دوستلارین بیر ـ بیرلرینه وئره‌جک‌لری ان گؤزل هدیه‌لر آراسیندا اولابیلر؛ حتّا آتا یادیگارلاری‌نین نسیلدن نسیله آختاریلماسی‌نین بیر سمبولو کیمی، ائولنن گنجلره آنا ـ بابالاری طرفیندن آرماغان ائدیله بیلیر. تورکیه‌ده کولتور باخانلیغی (وزیرلیگی) طرفیندن نشر ائدیلن دیوان لغات تورک و تورک دیلی قورومو طرفیندن نشر ائدیلن آشیق غریب عکس باسیملاری بونون ان گؤزل اؤرنک‌لری آراسیندادیر. آذربایجاندا دده‌قورقوت قوتلامالاری وسیله‌سییله دده‌قورقوت کیتابی‌نین چوخ گؤزل پرئستاژ باسقی‌سی چاپ اولموشدور.

۲ــ دیجیتال موحیط ده آختارما یئنی بیر تئکنیک‌دیر و هله یاییلمامیشدیر. بو تئکنیک‌له ال یازما و باسما اثرلرین اوریژینال بیچیملری بیلگی سایاردان فایدالانان هرکسین ائکرانینا چاتا بیلمک ده دیر. آلمانیانین ماینز بیلیم یوردوندا وظیفه‌لی تورکولوق مارسئل ائردال، اسکی اویغور اثرلرینی دیجیتال موحیطده آختاریلمایا وئرمه‌یه باشلامیشدیر. تورکیه جومهوریتی کولتور و توریزم باخانلیغی‌دا تورکیه ده‌کی ال یازمالارین دیجیتال موحیطه داشیندیریلماسی ایشینه باشلامیش دیر.

۳ــ عکس باسیمی ایله یاییتلانمایان و دیجیتال موحیطده آختاریلماسی مومکون اولمایان اثرلره ایسه آراشدیریجیلار،آنجاق‌اونلارین گؤزل‌بیر شکیلده میکروفیلم‌ویا فوتوکوپی‌لرینی الده ائده‌رک چاتابیلیرلر.

بو نوکته ده آراشدیریجیلار بؤیوک پروبلئم‌لره دؤزمه‌لیدیرلر. اؤزل‌لیک‌له تورک جومهوریتلرینده، و روسیادا، سووئت آلیشقانلیغییلا، اثرلرین میکروفیلم‌لری آراشدیریجی‌لارا وئریلمه‌مک ده‌دیر.

بو قونوداکی یانلیش بیر آنلاییش دا میلّی ثروت قبول ائدیلن بو اثرلرین میکروفیلملری‌نین هرهانسی بیر آراشدیریجیبا وئریلمه‌سی ایله سانکی میلّی ثروت چاپغینا وئریلیرمیش کیمی دویقو ایچینده اولونماسی‌دیر. حال بوکی گئرچک بونون تام ترسینه‌دیر. میلّی بیر ثروت اولان ال یازما، میکروفیلم و یا فوتوکوپی حالیندا نه قدر چوخ آراشدیریجیبا و قوروما چاتیرسا او قدر تانینیر و دَیرله‌نیر. ال یازمانین اویژینالی البته یئنه او اؤلکه‌نین کوتوپخاناسیندا و یا آنستیتوسوندا قالاجاق‌دیر. آنجاق اونون چوخالاراق بیر چوخ اله چاتماسی هم بو میلّی وارلیغی‌میزین تانینماسینا هم‌ده آراشدیریجی‌لارجا ایشله‌نیپ دَیرلنمه‌سینه یول آچاجاقدیر. اِوسته‌لیک تک نوسخه‌نین یانقین، طبیعی آفت، اوغورلوق کیمی سبپ‌لرله تامامن ایتیب ـ باتماسی‌دا هر زامان مومکون‌دور. حال بوکی اثر بیر چوخ الده و قورومدا میکروفیلم اولاراق اولماسی هئچ بیر شکیلده تامامن یوخ اولماز بونون بیر اؤرنگی آلمانیادا یاشامیشدیر. ایکینجی دونیا ساواشی سیراسیندا اسکی اویغور اثرلری بومبالاردان قورونماق ایچین مخزن‌لره داشینارکن، آزدا اولسا بعضی‌لری ایتیب ـ باتمیشدیر. ایتیب ـ باتانلاردان بیر نئچه صحیفه‌نین فوتوکوپی‌سی رشید رحمتی آراتین الینده اولدوغو اوچون اونلار تامامن ایتیب ـ باتماقدان قورونموشدور.

اسکی ایللرده تورکیه‌ده ده اولان بو قونوداکی بورکراتیک انگل‌لر، بوگون بؤیوک اؤلچوده آرادان قالخمیشدیر. تورک جومهوریّتلری‌نین ده بو کیمی ال یازمالاری عکس باسیم اولاراق نشر ائتمه‌لری و میکروفیلم اولاراق آراشدیریجی‌لارا تقدیم ائتمه‌لری گرکمک‌ده‌دیر. بو یارارلی آنلاییشین یئرلشمه‌سی ایچین تورک دونیاسی‌نین بوتون بیلیم آداملاری غئیرت گؤسترمه‌لیدیر. بوگون سکسن (۸۰) ایلیگینی قوتلادیغیمیز باکی تورکولوژی قورولتایی تورک دونیاسینداکی ایش بیرلیگی‌نین ان گؤزَکملی آددیملاردان بیرینی تشکیل ائتمک ده ایدی. ۱۹۲۶ ـ جی ایلینده دیله گتیریلن ایش بیرلیگی و اورتاق‌لیق دیلک‌لری‌نین، بو پروبلئمین چوزومونده موبارک بیر اساس یاراداجاغینی دوشونمکده‌یم. بیر چوخونون رئپرئسیایا قوربان وئردیگیمیز شهید تورکولوق‌لارین روحلاری شوبهه‌سیز بو آندا بیزی ایزله‌مکده و بیزه ایش بیرلیگی و اورتاقلیق آرزولارینی زمزمه ائتمک‌ده‌دیرلر■

آذربایجانچی‌لیق حقّینده دوشونجه‌لر

*** آنار رضا**

بیر آی و بیرنئچه گون کئچه‌جک تقویمیمیز دَییشه‌جک. ژانویه‌نین بیرینده ایلک دفعه اولاراق تقویم‌لریمیزده ۲۰۰۰ رقمینی گؤره‌جه‌ییک، یعنی سون عصرده ایلک دفعه دؤرد رقم‌لیک تاریخین ایکینجی عددی (۹) یوخ (۰)، سون مین ایلده ایلک دفعه بیرینجی رقم (۱) دئییل (۲) یازیلاجاق. گؤزوموزون هله آلیشمادیغی بو ۲۰۰۰ تاریخی چوخلارینی چاشدیریر، یئنی یوز ایلده ده، ۲۰۰۰ ـ جی مین ایل لیگین گلدیگینی ظن ائدیرلر. ۱۹۹۹ نجو ایلده ده، ۲۰۰۰ ـ جی ایلده ده هله ۲۰ ـ جی عصرده‌ییک . ۲۱ـجی عصر اوچونجو مین ایل لیک ۲۰۰۱ ـ جی ایل ژانویه‌نین بیرینده باشلایاجاق. دوغرودور، بوتون سیاره‌نی نظره آلساق بو تاریخ ده شرطی دیر. بیر چوخ موسلمان اؤلکه‌لری هیجری تاریخی ایله یاشاییر، چین‌لی‌لرین و نئچه ـ نئچه باشقا خلقین اؤز تقویمی وار. آمما هر حالدا بوتونلوکده دونیا میلادی تقویمی ایله حئسابلاشیر و گلن ایل عصرین ده، مین ایل‌لیگین ده دَییشمه‌سینی قبول ائدیر.

تاریخین باشقا بیر شرطی‌لیگی ده وار. تقویم اؤز یئرینده، هر عصرین معناسی، سیماسی، روحو موعین تقویم گون‌لرینه، ایل‌لرینه باغلی دئییل. ۲۰ـ جی عصر سایدیغیمیز زامان کسیگی‌نین

***ایشاره:** آنار رسول اوغلو رضاییئف. آتاسی آذربایجان‌ین گؤرکملی شاعیری رسول رضا و آناسی مشهور شاعیر نگار رفیع بی‌لی‌دیر آنارآذربایجان یازیچی‌لار بیرلیگی‌نین صدری و آذربایجان ملی مجلیسی‌نین وکیلی‌دیر. سون زامان‌لار ضیالی‌لار آراسیندا آذربایجان ایدئولوژی‌سی حقّینده موباحیثه‌لر گئدیر. آشاغیداکی مقاله‌ده آنار رضا آذربایجان‌چی‌لیق حقینده اؤز دوشونجه‌سینی خلقین قضاوتینه قویور.

تاریخی توتومو ۱۹۰۵ ـ ۱۹۰۶ ـ جی ایل‌لرده ـ یوز ایلین صیفتینی موعیّلشدیرن اینقیلاب‌لار دؤورونده یا دا ۱۹۱۴ـ جو ایلده ـ ایلک جاهان‌حربی‌نین توپ صدالاری ایله ـ باشلادی، ۱۹۹۱ـ جی ایلین دئسامبریندا شوروی آدلانان بیر مملکتین، سوسیالیست دوشرگه‌سی دئییلن بیر دونیانین سوقوطو ایله بیتدی. بلکه بونا گؤره منه ائله گلیرکی، ۲۰ـ جی عصر آرتیق اون ایل دیر بیتیب، توکه‌نیب، آمما ۲۱ ـ جی عصر هله باشلانماییب، تاریخده یئری باخیمیندان ۲۰۰۱ ـ جی ایل ژانویه‌نین بیرینده باشلانیب باشلانمایاجاغی دا هله معلوم دئییل.

تاریخ اؤزو موعیّن معنادا شرطی آنلاییش دئییل می؟ موختلیف اجتماعی ـ سیاسی حادیثه‌لر باش وئریر، لیدئرلر اورتایا چیخیر، اوجالیر، پارلاییر و سؤنوب گئدیرلر موحاریبه‌لر، چاخناشمالار، عوصیان‌لار، اینقیلاب‌لار، چئوریلیش‌لر، علمی ایختراع‌لار، صنعت کشف‌لری ـ بوتون بو پراکنده، داغینیق، چوخ واخت اینسان شوعورو ایله و منطق‌له آنلاشیلمایان آردیجیل‌لیغی تاریخ‌چی‌لر بیر سیستئم اوزره دوزمگه،بو یا دیگر ایدئولوژیه اساسلاناراق درک وایضاح ائتمگه چالیشیرلار.بو آنلامداتاریخ ائله بیرنوع تاریخچی‌لرین اثری دیر.

بلکه ده هئچ تاریخ یوخدور، موعیّن حادیثه‌لر حقّینده تاریخ‌چی‌لرین کیتابلاری وار. فقط حادیثه‌لرین موعیّن زامان آردیجیل‌لیغینا تاریخ دئییلیرسه، اوندا تاریخ، دوغرودان دا آللاهین صبری‌دیر.یاشادیغیمیز زامان بیزه منطق‌سیز، عدالت‌سیز، حق‌سیز گؤرونن بیر چوخ اولای‌لارین جاواب‌لاری ایل‌لر، بعضن عصرلر کئچندن سونرا وئریلیر، آللاه تاریخده هر شئیی یئر به یئر ائدیر. آللاهین یالنیز تک بیر اؤزونه معلوم اولان حؤکمونون، صبری‌نین گئرچکلشمیش بلیرلری اینسان‌لاری تاریخه، اونون منطقینه و اینصافینا اینانديریر. اینسان تاریخین موجودلوغونو قبول ائدیر و تاریخ‌چی‌لر بو یولدا بیزیم بلدچیمیز اولور.

هر اینسان‌دا، تاریخ‌چی اولسادا، اولماسا دا قانریلیب (باشین دالییا چئویریب) گئری‌یه باخماق احتیاجی وار، هم اؤزونون یاشادیغی حیاتی، هم ایچینده عؤمور سوردوگو زامان کسیگینی، هم ده منسوب اولدوغو خلقین، میلّتین کئچمیشینی یادا سالماق، بیلمک، آنلاماق ایسته‌ییر.

من ده ، اؤزومدن قاباقکی و سونراکی نئچه ـ نئچه نسیل‌لر کیمی ۲۰ ـ جی عصرین اوولادییام آذربایجان تورکویم یوز ایل‌لیگین سونوندا، عؤمرومون سون آشیریمیندا، خلقیمین بیر مین ایللیکدن باشقا مین ایللیگه کئچید مقامیندا ایسته‌ر ـ ایسته‌مز خاطیره‌لر و دوشونجه‌لر عالمینه دالیرام : منیم سینیمده خاطیره‌لر ائله دوشونجه‌لردیر و دوشونجه‌لر ده یالنیز خاطیره‌لره، اولوب کئچن‌لره دایانیر. عین زاماندا

عؤمرومون بو آخیر چاغی ـ آغیر چاغی عصرلرین، مین ایل‌لیک‌لرین یول آیریجینا دوشدوگوندن فیکیرلریم اؤز حیاتیمین خاطیراتیندان داها آرتیق خلقیمین طالئعی و تاریخی حقینده دوشونجه‌لره چئوریلیر.

***

آذربایجان خلقی‌نین طالئعی و تاریخی حقینده دوشونرکن، چئشیدلی ایل‌لرین چئشیدلی اولای‌لارینی خاطیرلایارکن گؤزلریم اؤنونده آیلارین قارا تقویمی جانلانیر.

ژانویه ۱۹۹۰ ـ جی ایل ـ ۱۹ دان ۲۰ سینه کئچن قانلی گئجه.

فوریه ۱۹۸۸ ـ جی ایل عسکران دا ایکی گنجین ـ علی‌نین و بختیارین اؤلدورولمه‌سی ـ قاراباغ فاجیعه‌سی‌نین ایلک قوربانلاری. ائرمنیستان‌دان آذربایجانلی‌لارین قووولماغا باشلاماسی. سومقاییت حادیثه‌لری و ۱۹۹۲ ـ جی ایلین خوجالی موصیبتی.

مارس ۱۹۱۸ داشناکلارین باکی‌دا خلقیمیزه قارشی تؤرتدیک‌لری سوی قیریمی.

آوریل ۱۹۲۰ ـ جی ایل. آیین ۲۸ ـ ی. ۱۱ ـ جی اوردونون موستقیل آذربایجان جومهوریتینی یئرله یئکسان ائتدیگی گون.

مای ۱۹۹۲ شوشانین ائرمنی‌لره خایینجاسینا وئریلمه‌سی.

ژوئن ۱۹۹۲ لاچین‌ین ایشغالی.

ژوئن، ژوئیه، اوت، سئپتامبر، اوکتوبر (۱۹۹۰ ـ ۱۹۹۳). باقانیس آیریم قتل عامی. کلبه‌جرین، قوبادلی‌نین، آغدام‌ین، فوضولی‌نین، جبرئیل‌ین، زنگیلان‌ین ایشغالی، گنجه قیامی، وطنداش موحاریبه‌سی حددی، تالیش ـ موغان جومهوری‌سی یاراتماق، آذربایجانی پارچالاماق جهدی.

نوامبر ۱۹۹۱ قاراباغ سماسیندا دیک اوچارین (هئلی کوپتئرین) وورولماسی، توفیق ایسماعیلوفون باشچی‌لیق ائتدیگی بوتون دسته‌نین هلاک اولماسی.

دئسامبر ۱۹۸۸ائرمنیستانین قوکارک رایونوندا آذربایجانلیلارین وحشیجه‌سینه قتله یئتیریلمه‌سی. بو هله منیم یادداشیمدا (حافیظه) یاشایانلاردیر. تاریخی آراشدیرمالارا، سندلی ائرلره، قزئت‌لره، معلومات، سوراغ کیتابلارینا بیر ده باخسام بو قارا تقویمی خئیلی گئنیشلندیره بیلردیم.

تاریخی وارلیغی‌نین موختلیف دؤورلرینده باشی بلالار چکمه‌میش خلق یوخدور و من ده آذربایجانلی‌لارین بو جهتدن مستثنا فلاکت زده اولدوغونو ایدّعا ائتمک نیّتینده دئییلم. اؤزلری‌نین ان چوخ ایضطراب چکمیش خلق کیمی قلمه وئرمک ائرمنی‌لرین میلّی خوصوصیّتی دیر. البته ائرمنی‌لرده، بوتون باشقا خلق‌لر کیمی تاریخ بویو آز اذیت چکمه‌ییب‌لر. آمما مثلن مین ایل‌لر بویو تعقیب‌لره معنوی

ایشکنجه‌لره، حقیقی سوی قیریمینا قات ـ قات آرتیق درجه‌ده معروض قالمیش یهودی‌لر هئچ ده یئری گلدی گلمه‌دی بلالاریندان، موصیبت‌لریندن گیلئی‌لنمیرلر. بیز ده تاریخ بویو باشیمیزا گلن بلالاری هئچ وجه ایله اونوتمادان، اونلارا آغلاماقلا، یاس توتماقلا، موختلیف ژانرلاردا آغی دئمکله یئتینمه‌مه‌لی‌ییک. بو بلالارین سبب‌لری حقّینده دوشونمه‌لی‌ییک، اونلارین قارشی‌سینی آلماق اوچون یوللار آراماليیيق.

آذربایجانین باشینا گلن بلالارین سبب‌لری بیر دئییل، بئش دئییل، چوخدان‌دا چوخدور. طبیعتین بیزه بخش ائتدیگی نئعمت ـ تورپاغیمیزین جنّت گؤزه‌ل‌لیگی ـ مئشه‌لر، داغ‌لار؛ دره‌لر، وادی‌لر، چای‌لار، چمن‌لیک‌لر، باغ ـ باغات، دنیز ـ دوققوز اقلیمین صفاسی و شفاسی. تورپاغیمیزین، دنیزیمیزین اوستونده‌کی و آلتینداکی ثروت‌لر و ایلک نوبه‌ده البتّه نفت ـ بوتون بونلاردیر اوزاق و یاخین طمعکارلارین ایشتهالارینی قیجیقلاندیران. باشقا بیر جهت ـ آذربایجانین آسیا ایله اوروپا آراسیندا ژئو ایستراتئژی موقعی ـ یول‌لار آیریجیندا یئرلشمه‌سی، گونئی‌دن قوزئیه، دوغودان باتییا آچیلان قاپی لارین بیر آچاری دا آذربایجان دیر . هر بیر قولو زورلو بو آچاری اؤز جیبینده ساخلاماغا حریص دیر. ایسکندر کبیرین دؤوروندن ایران ـ یونان موحاریبه‌لریندن، ایران ـ توران ساواشلاریندان، عرب، موغول ایستیلالاریندان تا ۱۸ ـ جی عصره بیرینجی پئطرین جنوبا، ایستی دنیزلره، قافقازا طمع سالماسینا قدر آذربایجان آدلانان اراضی داییم یاد باسقینلارینا معروض قالمیش و میلّی وارلیغینی، اؤزلوگونو، منلیگینی قات ـ قات گوجلو غصبکاردان قورومالی اولموشدور. سون ایکی عصرده آذربایجان‌ین طالئعی و تاریخی وارلیغی اساسن روسیه فاکتورو ایله باغلی دیر . اگر ۱۹ـجو عصرین بیرینجی چرگینده آذربایجان خانلیق‌لاری روس ـ ایران رقابتی‌نین، دیپلوماتیک مرحله‌دن قانلی موحاریبه‌لره کئچمیش، سونوندا یئنه دیپلوماتیک موعاهیده‌لرله نتیجه‌لنمیش رقابتین مرکزینده دوروردوسا، ۱۹ـ جو عصرین آخری ۲۰ـ جی عصرین اوّل‌لرینده نفت مسأله‌سی‌نین اورتایا چیخماسی ایله اؤلکه‌میز غربین ده ماراق دایره‌سینه دوشدو. ۲۰ـ جی عصرده سیاسی تجاوز قدر اؤنملی اولان اقتصادی ائکسپانسیا (توسعه) ۱۹۲۰ـ جی ایله کیمی، آذربایجان‌ین سوونت‌لشمه‌سینه کیمی دوام ائتدی. سیاسی رژیم و ائکونومیک سیستئمدن باشقا اوچونجو (اصلینده بیرینجی) عامیل ایسه میلّی موناسیبت‌لر مسأله‌سی‌دیر کی، آذربایجان خلقی‌نین طالئعی ۱۹ـ جی عصردن باشلایاراق و دئمک اولار کی، بوتون ۲۰ ـ جی عصر بویو روس ـ ائرمنی فاکتورونون جاذیبه دایره‌سی ایله باغلی دیر. بونو ائرمنی ـ روس فاکتورو آدلاندیرماق داها دوزگون اولاردی، چونکو روسیه اهالی‌سی‌نین سایی‌جا دا، گوج

ائعتباری ایله ده داها اوستون اولماسینا باخمایاراق آذربایجانا قارشی روس سیاستینی اساساً ائرمنی تأثیری موعیّن‌لشدیریردی و ایندی‌نین اؤزونده ده موعیّن لشدیریر.

۱۹۱۸ ـ ۱۹۰۵ـ جی ایل‌لرین ائرمنی ـ موسلمان دعوالارینی خاطیرلایاق، خلق بو اولای‌لارا (واقعه‌لره) محض بئله آد وئریب، یعنی بو حادیثه‌لری عادیجه توققوشما کیمی دئییل اصل دعوا، موحاریبه کیمی قاوراییب. «موسلمان» کلمه‌سی بو تعبیرده دینی منسوبیت دئییل، میلّت کیمی آنلاشیلیر. بو موسلمان ـ ائرمنی دئییل، محض (فقط) ائرمنی ـ موسلمان دعواسی دئمک‌له، یعنی ائرمنی آدینی بیرینجی چکمکله بو دعوانین کیمین طرفیندن باشلانماسی، بو قانلی قیرغینا کیمین ایلکین سبب کار اولدوغو دا وورغولانیر. بو دعوادا چار (تئزار) روس حوکومتی‌نین تحریک ائدیجی یا آن آزی سئیرچی موقعینی جعفر جبارلی « ۱۹۰۵ ـ جی ایلده » اثرینده بؤیوک اوستالیقلا مودئل‌لشدیریب. دؤورون نورماتیو طلب‌لرینه اویغون اولاراق صحنه‌یه گتیریلن سخئماتیک عصریان و بولودین صورت‌لرینی جدی‌یه آلماساق قوبئرناتور، سالاموف و آغامیان اوبرازلاریندا دراماتورق بو سیتواسیانین (وضعتین) آپاریجی پئرسوناژلارینی، « آتان قزاق‌لاردیر » سؤزلرینده ایسه حادیثه‌لرین ماهیّتینی آچیب.

سووئت دؤورونه قدر ائرمنی‌لرین آذربایجانلیلارا دوشمنچی‌لیگی عاغیلا سیغماز غدارلیق و ظولمکارلیقلا تؤره‌دیلن قانلی توققوشمالاردا مئیدانا چیخیردی. گؤرونمه‌میش غدارلیغا قارشی اینتقام و قیصاصچی‌لیق حیسّی آذربایجانلی‌لاری دا بعضی حال‌لاردا زوراکی‌لیغا سوق ائتدیگینی اینکار ائتمیرم، امّا بو همیشه یالنیز جاواب آکسیاسی اولوب. « گل دالاشاق » تشبّث‌چو همیشه ائرمنی طرفیندن ائدیلیب. و آن آمان‌سیز ظولمکارلیغا قارشی آذربایجان مئقالیمئنتینه (اؤزون بؤیوک گؤرمه) خاص اولان کین‌سیزلیک، یارالاری اونوتقانلیق، مرحمت، رحم دل‌لیک میرزا جلیل محمدقلی‌زاده‌نین « کمانچا » پیئسینده داهیانه بیر تأثیر گوجو ایله قلمه آلینیب.

سووئت دؤورونده آذربایجانلیلارا قارشی ائرمنی عداوتی آچیق دوام ائده بیلمزدی، اودور کی، گیزلی شکیلده، پرده آرخاسیندا حیاتا کئچیریلمگه باشلاندی. یئنه ده روس‌لارین واسیطه‌سی ایله. واجب دئییل کی، ایندی بونلار آنجاق صرف روس‌لار دئییلدی، سووئت روسیه سینی، آز سونرا سووئت ایتّفاقینی روسلارلا یاناشی (و بعضن روس لاردان داها آرتیق) ایداره ائدن یهودی‌لر، پولیاک‌لار (لهیستانلیلار)، گورجولر و البته بؤیوک میقداردا ائله ائرمنی‌لرین اؤزو ایدی. عوموم ایتّفاق پارتیا، سووئت، ن. ک. و. د. اورقانلاری‌نین آذربایجانا (و اهمیّتلی درجه‌ده تورکیه‌یه) عایید سیاستی ائرمنی تأثیری ایله یؤنلدیلیردی. مقامیندا گیزلی، اوستو اؤرتولو، مقامیندا (اؤزه‌ل‌لیک‌له بیزیم ایندیکی

گون‌لرده) آچیق شکیلده روس قافاسیندا ائرمنیلرین و ائرمنی‌پرست‌لرین تلقین ائتدیک‌لری فیکیر اوندان عیبارتدیر کی، تورکیه روسیه‌نین ابدی و ازه‌لی دوشمنی‌دیر، آذربایجانلیلاردا آدلارینی دَییشدیرسک بئله اوره‌ک‌لرینده تورک اولاراق قالیر و روسیه‌یه دئییل تورکیه‌یه صادقدیرلر. یعنی مقام دوشن کیمی اونون طرفینه کئچه‌جک‌لر. آذربایجان‌لا تورکیه‌نین بیرلشمه‌سی روسیه‌نین بوتون قافقازی و تورکستانی، وولقا بویوندا تورک ـ تاتار قوم‌لاری‌نین یاشادیق‌لاری تورپاق‌لاری، آز قالا یاقوت ـ ساخانی بئله ایتیرمک، نتیجه‌ده مملکتین پارچالانماسی و داغیلماسی دئمکدیر. بونون قارشی‌سینی ایسه یالنیز روسیه‌نین قافقازدا یئگانه ائعتبارلی دوستو ائرمنی‌لرین واسیطه‌سی ایله آلماق مومکوندور. والسلام. بودور ساده دیل له ایفاده ائتدیگیمیز ائرمنی سیاستی‌نین اساس کونسئپسیاسی (فکری) و بودور روس سیاسی تفکورونون ائرمنی فتواسینا اویوب قبول ائتدیگی سیاسی موقع (موضع). چار (تئزار) دؤورونده ائرمنی‌لر مایالارینی نفته، تیجارته قویور، چار حوکومتی‌نین ناظیری (وزیری) و حتّا باش ناظیری وظیفه سینه قدر یوکسه‌له بیلیردیسه بالشئویک رژیمی ظفر چالارکن داشناک خیصلت‌لی کومونیست‌لرمئیدانا چیخدی. و یازیق نریمانوف دا محض بونا گؤره بو ایکی گویا کی، ضد آنلاییشی دئفیسله (یاپیشیقلی) بیر یئرده یازیردی « **کومونیست داشناک لار** ».

آذربایجان اراضی‌سینده ایلک بالشئویک رژیم **ائستئپان شاومیان‌ین** باشچی‌لیق ائتدیگی و اساسن ائرمنی‌لردن عیبارت اولان باکی کومونو ایدی. شیمالدا آذربایجان کومونیست پارتیاسی‌نین یارادیجی‌سی **آناستاس میکویان** اولدو، جنوبی آذربایجان‌دا کومونیست فرقه‌سینی ائرمنی **سلطانزاده (میکائیلیان)** تشکیل ائتمیشدی. سووئت آذربایجانی‌نین و باکی‌نین پارتیا رهبرلری لئون میرزویان، سرکیس و باشقالاری ایدی. ۳۷ ـ جی ایلده آذربایجان خلقینه، ایلک نوبه‌ده ضیالی‌لارا دیوان توتان جزا اورقانلاری‌نین باشیندا **روبئن مارکاریان‌لار، خورئن قریقوریان‌لار** دوروردو.

۳۷ ـ جی ایل فاجعه‌سی‌نین اؤزول‌لری هله ۲۰ ـ جی ایل‌لرین بیرینجی یاری‌سیندا نریمان نریمانوفون فورمال شکیلده اولسا دا آذربایجان حوکومتی‌نین باشچی‌سی سایبلدیغی ایل‌لرده قویولموشدو و بونون هم او واختکی دورومو، هم ده گله‌جک نتیجه‌لرینی گؤرن نریمانوف موسکووا یا، لئنینه، ایستالینه، تئروتئسکی‌یه فریاد دولو مکتوب‌لار گؤندریردی.

نریمانوفون فعالیّتینه ایندی بعضی‌لری صئرف منفی قیمت وئریر . حالبوکی ، ایدئالیست موقعدن (موضعدن) دئییل ، تاریخی و سیاسی گئرچک‌لیک شرطلری ایچینده باخیلارسا نریمانوف آذربایجانین میلّی وارلیغینی ساخلاماق اوچون الیندن گلنی ائدیردی . ائرمنی‌لرین روسیه و سووئت

ایتّفاقی ایقتداری‌نین بئینینه یئریتدیگی فیکیرلری (یوخاریدا قئید ائتدیگیم فیکیرلری) آرادان قالدیرماق و آذربایجانی قوروماق اوچون یئگانه واسیطه شرقین و کومونیست اینقیلابچی‌لیغی یولو ایله آددیم‌لایاجاغینی و آذربایجان‌ین بو یوروشون اؤنجولو اولدوغونو ایثبات ائتمک ایدی . نریمانوف عین زاماندا اونون اؤزونو میلّتچی‌لیکده ایتهام ائدن میلّی ساتقین‌لارین « کرال‌دان آرتیق ٔکرال‌چی‌لارین » (شاه‌دان آرتیق شاه پرست‌لرین) ، « پاپ‌دان آرتیق کاتولیک‌لرین » هوجوم‌لارینا سینه‌گرمه‌لی ایدی .

نریمانوف‌دان سونرا آذربایجان‌ین ایلک آذربایجانلی رهبری میر جعفر باقروفون قارشی‌سیندا بو وظیفه داها آرتیق کسکین‌لیک‌له و داها مورکّب تاریخی دورده دوروردو . میر جعفر باقروفون پاتولوژی عزازیل‌لیگینی، آذربایجّان خلقی‌نین ان یاخشی اوولادلارینی آمانسیزجاسینا تلف ائتدیگینی بیر آن بئله اونوتمادان ، بو جنایت‌لری هئچ وجه‌له اونا باغیشلامادان ، یئنه‌ده تاریخی باخیمدان اونون حرکت‌لری‌نین موعیّن گئرچک‌لیک‌لری ایله شرطلندیگینی‌ده بیلمه‌لی‌ییک. نریمانوفون طالئعی میرجعفرباقروفون یاخشی یادیندا ایدی، اونون‌عاقبتینی گؤرموشدو و تجروبه‌سیندن نتیجه‌لر چیخارمیشدی. ائرمنی مکرلرینه‌ده یاخشی بلد ایدی، اطرافینداکی« اؤزونونکولرین» اونو و میلّتی هر آن ساتماغا حاضیر اولدوقلاریندان یاخشی خبردار ایدی. ائله بونا گؤره‌ده هم ائرمنیلرین، هم میلّی مانقوتّلارین معنوی دورنگ‌لرین اساس کؤزیرلارینی(راپورت‌لارین؟) هئچه ائندیرمه‌لی ایدی. کؤزیر آذربایجان‌دا میلّتچی‌لیک، تورکچولوک تمایول‌لری حقّینده مسکووا یا وئریلن‌دانوس (چوغول‌لوق‌لار) ایدی .

همین پروبلئم بو ویا دیگر شکیلده، زامانین شرط‌لری دَییشدیکجه چئشیدلی فورم‌لاردا سوونت واختیندا آذربایجانا رهبرلیک ائدن‌لرین هامی‌سی‌نین قارشی‌سیندا دایانیب . هر بیری دورون وئردیگی ایمکان‌لار داخلینده بو مسأله‌لری حل ائتمگه چالیشیب ، موعین اوغورلار قازانیب و اوغورسوزلوق‌لارادا دوچار اولوب‌لار. غریبه گؤرونسه‌ده، بو گون بئله آذربایجان، میلّی، موستقیل، سووئرن (حاکمیت حقی اولان) ، دونیا دولت‌لری طرفیندن تانینمیش ، بین‌الخلق تشکیلات‌لارا عضو اولموش آذربایجان یئنه عینی پروبلئم‌لرله قارشی‌لاشیر. روسیه دوماسی (ملی مجلیس) بئلووئژ سازش‌لرینی لغو اولونماسینا سس (رأی) وئریر ، یعنی شوروی‌نین داغیلماسینی تانیمیر ، دولایی یول‌لارلا بو دؤولتین یئنیدن برپا اولونماسینی رسمن سندلشدیریر . یادیمدادیر باکی‌یا گلن دوما نوماینده‌لری‌نین بعضی‌لری او جومله‌دن ائسپیکئر (سؤزچو) گ . سئلئزنیوف یاخاسینا دئپوتات (نوماینده) نیشانی کیمی روسیه فئدراسیونونون ایندیکی بایراغینی یوخ) شوروی بایراغینی سانجمیشدی.

چئچئنیستانا قارشی آنتی تئروریسم آدی آلتیندا آپاریلان موحاریبه‌نین آذربایجان اوچون‌ده نه‌قدر تهلوکه‌لی اولدوغونو درک ائدیریک‌می؟ باسایئف‌له خطّاب اوزه‌رینده غلبه چالمالاری ایله آز قالا ناپئلئونا غالیب گلمیش‌لر کیمی غرّه‌لنن ، هر خیردا آاولون (کؤهول) آلینماسینی بئرلین‌ین سوقوطو کیمی طمطراقلا قئید ائدن و چوخدان بری حربی ظفرلردن یادیرغامیش روس ژئنئرال‌لاری‌نین بو اینفورماسیاسی یئنیدن شوروی‌نین سلاح گوجونه برپا ائتمک جهدینه چئوریله بیلر . آخی ۴۵ـجی ایلده فاشیست آلمانی مغلوب ائدن سووئت مارشال‌لاری‌دا پاریسه قدر (ناپئلئون واختی چار (تئزار) بیرینجی آلکساندر سایاغی) یورش ائتمک خیاللارینا قاپیلمیشدی‌لار . بو مومکون تجاوزون کوتله‌وی اینفورماسیا واسیطه‌لری‌ده ایدئولوژی زمینی (زمینه‌سی) و تبلیغات حاضیرلیغی آرتیق باشلانمیشدیر. « آذربایجان چئچئن‌لره آرخادیر، آذربایجان‌دا چئچئن‌لرین حربی دوشرگه‌لری ، بازالاری (پایگاه‌لاری) وار ، سیلاح‌لار ترانزیت اولاراق آذربایجان دان کئچیر ، آذربایجان‌دا ایسلام فاناتیسمی گوجله‌نیر،تمل‌دینچی‌لیک (فونداماتتالیسم) تمایول‌لاری آرتیر، رادیکال دینچی مرکزلر فعالیت گؤستریر و سایر » کیمی ایفترالار مسکوون تئلئویزیون کانال‌لاریندان آخین – آخین آخیر.آذربایجان‌ین چئچئنستان‌لا سرحدی یوخدور. سوال اولونور، اگر آذربایجان‌دان چئچئنیستانا سیلاح کئچیریلیرسه دئمه‌لی داغیستان، یعنی روسیه اراضی‌سیندن کئچیریلیر و اگر روسیه اؤز اراضی‌سینه نظارت ائده بیلمیرسه آذربایجانی نه‌ده گوناهلاندیرا بیلر ؟

باشقا بیر گوناهیمیز اؤز اقتصادی منفعتیمیزی بیلمه‌یه‌رک نفتیمیزی روسیه اراضی‌سینده دئییل باکی ـــ گورجستان ـــ جئیهان بورو خطی ایله نقل ائتمه‌میزدیر . بو ایسه بورادا آمئریکا نفوذونون آرتماسی و روسیه نفوذونون آزالماسی دئمکمیش . آمان قویمایین قافقاز الدن گئتدی . و یئنه‌ده بو بؤیوک فلاکتین قاباغینی یالنیز روس‌لارین یئگانه دوست‌لاری ائرمنی‌لر‌ آلا بیلر . اونا گؤره‌ده ائرمنیستانی سیلاح‌لاندیرماق لازیمدیر . چئچئنیستان روسیه‌نین آیریلماز ترکیب حیصّه‌سی ساییلسادا ، داغلیق قاراباغ آذربایجان‌ین آیریلماز حیصّه‌سی کیمی دئییل ، غئیرموعیّن ، دونیا آنالوقو اولمایان اؤزه‌ل ایستاتوسا مالیک دؤولت واحدی کیمی دستکلنمیشدی . هر شئی یئنه‌ده اسکی ائرمنی سناریوسو اوزره پلانلاشدیریلیر و روس سیاستی بو ائرمنی نیّت‌لری‌نین یالنیز ایفاچی‌سی رولونادادیر . یازیق روسیه ... جیرتدان‌ین اویونجوغونا چئویریلمیش دئو .

* * *

بس‌آذربایجان؟ اونادا یازیق دئیه‌ک‌می یا بو تاریخی چیخمازدان بیر چیخیش‌یولو، ۸۸ ـ۸۷ ـ جی ایل‌لردن ایچینه گیرمگه مجبور اولدوغوموز تونئلین سونوندا بیر ایشیق اوجو گؤرونور؟

ائرمنیستان داکی ائرمنی‌لر حقارتله **شوتوا** (دؤنمه) آدلاندیردیقلاری **قاراباغ ائرمنی‌لرینی،** کالیفورنیالی ائرمنی میلیونئری و روستوف‌داکی ائرمنی جیب‌گیری، مسکوداکی ائرمنی آکادئمیکی و تیفلیس ده کی ائرمنی چکمه چینی، پاریس‌ده شارل آزناورو و بئیروت‌داکی « آسالا » تئرورچوسونو نه بیرلشدیریر ـ دیل؟ یوخ، موختلیف اؤلکه‌لره سپه‌لنمیش ائرمنی‌لرین اکثریتی ائرمنی دیلینی بیلمیر. دین ؟ قیسمن، چونکو ائرمنی ـ قریقوری کیلیسه‌سینده ده هاچالانما وار، هئچ بیر دینه تاپینمایان ائرمنی‌لر ده موجودور.

اراضی؟ البته یوخ، دونیانین بئش قطعه‌سینده یاشایان اینسان‌لاری هانسی تورپاق حیصّه‌لری بیرلشدیره بیلر ؟ بس اوندا نه ؟ نه‌دیر بیرلشدیرن ائرمنی‌لری ؟

یالنیز بیر حیس. تا کؤرپه‌لیکدن، بئشیکدن هر بیر ائرمنی اوشاغینا تلقین ائدیلن اینتقام، قیصاص حیسّی، تاریخ بویو عدالت‌سیزلیگه، ظولمه معروض قالمالاری حقّینده میف‌لر (اسطوره‌لر)، افسانه‌لر و مطلق بونون عوضینی باشقا خلق‌لردن ایلک نوبه‌ده تورک‌لردن چیخماق ائهتیراسی. بئله بیر ائهتیراسین، بئله بیر کینین کؤرپه‌لیکدن بئیین‌لره پرچیم ائدیلمه‌سی‌نین سونوجدا اؤز خلقینه بئله یالنیز زامان گتیره‌جگی بیر یانا دورسون، هر حالدا بو بیر گئرچک‌لیکدیر، رئال بیر فاکتوردور.

بس بیزی ـ آذربایجانلی‌لاری نه بیرلشدیرمه‌لی دیر، بیزیم میلّی ایدئالیمیز نه‌دن عیبارت اولمالی دی؟ بیزی بیرلشدیرن و آییران تاریخی عامیل‌لری، تورپاق لاریمیزین بوتؤولوگونو و جنوبا ـ شیمالا پارچالانماسینی، دینیمیزین طریقت‌لره آیریلماسینی و باشقا عامل‌لری نظره آلماقلا بیزی واحد بیر ایدئولوژی چتری یا چادیری آلتیندا توپلاماق اولارمی؟

میلّی ایدئولوژیمیزین یارانماسی حقّینده آرا ـ سیرا صؤحبت‌لر قالخیر و دوغروسو من بونون طرفداری دئییلم. تک اونا گؤره یوخ کی، بیر یازیچی کیمی ایدئولوژی سؤزونه موعیّن آلئرژیم وار ـ اؤتن دؤورلرین کومونیست ایدئولوژی‌سی و اونون قارشیمیزا قویدوغو طلب‌لر هله یادداشلاریمیزدان (حافیظه‌لریمیزدن) سیلینمه‌ییب . بیر ده کی، هر هانسی واحد ایدئولوژی ظنّیمجه اینسانین دوشونجه آزادلیغینی بوخولاییر، اونون دونیا گؤروشونو، حیاتا باخیش‌لارینی موعیّن چرچیوه‌لره سالماغا، قالیب‌لارا اویغونلاشدیرماغا چالیشیر. آمما بو دا بیر حقیقتدیر کی، هر کس اؤزو، اؤزو اوچون موعیّن سیاسی ـ ایجتماعی، فلسفی، ایدئولوژی موقع (موضع) سئچیر و عقیده‌سینده ثابیت، اینانجیندا دَییشمزدیرسه بو سئچدیگی و بَیندیگی پئرئنسیپ‌لرله یاشاییر. بو جهتدن طبیعی کی، منیم ده اؤز حیات، اخلاق، داورانیش پئرئنسیپ‌لریم وار و عؤمروم بویو اونلارا صادیق قالماغا چالیشیرام. آمما ایندی صؤحبت منیم

دونیا گؤروشومدن یوخ، آذربایجانچی‌لیق حقّینده دوشونجه‌لریمدن گئدیر. منیم آذربایجان وطنداشی، ضیالی و یازیچی‌سی کیمی بو باره‌ده ده موعیّن فیکیرلریم و گؤروش‌لریم وار. طبیعی کی، باخیشلاریمی هئچ کسه تلقین ائتمک نیّتینده دئییلم، یالنیز آذربایجان‌چی‌لیق ایدئاللارینی نئجه گؤردوگوم و دویدوغوم باره‌ده بیر نئچه سؤز دئمک ایسته‌ییرم. آذربایجان‌چی‌لیق آمالینی بئش سؤزله افاده ائتمک و سونرا بو بئش سؤزدن منیم اوچون هانسی آنلام داشیدیغینی آچماق ایسته‌ردیم. بئش سؤز بونلاردیر :

آزادلیق، موستقیل لیک، برابرلیک، قارداشلیق، دوستلوق.

بیلن‌لر درحال گؤره‌جک‌کی، بو بئش کلمه‌نین اوچو فرانسه اینقیلابی‌نین تمل شوعارلاریندادیر: آزادلیق، برابرلیک و قارداش‌لیق سؤزلری. آمّا من بو سؤزلری ده بیر قدر باشقا معنادا آلیرام.

آزادلیق سؤزونو من ایلک نوبه‌ده اینسان آزادلیغی کیمی درک ائدیرم. بو معنادا اینسان آزادلیغی ایندی چوخ دبده اولان اینسان‌حق‌لری آنلاییشینا اویغون گلیر آمّا اینسان حق‌لری دئییلنده بو ایفاده ده بیر حوقوقی چالار وار. آزادلیق ایسه اینسانین یالنیز ژورودیک (قضائی) حق‌لری دئییل، هم‌ده دوشونجه حوریتی دیر. یعنی، منیم فیکریمجه آزاد اینسان یالنیز اؤز حوقوقلارینی درک ائتمیش اینسان دئییل، او هم ده فیکیر، فانتازیا (خیال ـ تصور) سربست‌لیگینه یئتمیش اینساندیر. دوشونجه‌نین، تخیلون، فانتازیانین حدود سوز آزادلیغی اولمادان نه علم‌ده، نه صنعت‌ده (هونرده)، نه سیاست ده، نه ایسنحصالاتدا، عوموما حیاتین هئچ بیر ساحه‌سینده هئچ بیر اؤنملی اوغور قازانماق اولماز. هر هانسی بیر خلقی ده، عوموما بشریّتی ده ایره‌لی آپاران ایش‌لر گؤرمگه یالنیز آزاد اینسان قادیردیر. ایسترئو تیپ‌لرین (کئلیشه‌لی فیکر ائدن‌لر)، ایستانداردلارین، قالیب‌لارین اسیری اولمایان سربست اینسان.

اینسان آزادلیغی دوشونجه، سؤز، کوتله‌وی اینفورماسیا واسیطه‌لری آزادلیغی، توپلانتی‌لار، پیکئت‌لر (ییغینجاق‌لار)، میتینق‌لر کئچیرمک، موختلیف تشکیلات‌لار، قوروم‌لار، اوسیرادان سیاسی پارتیالار(حیزب‌لر) یاراتماق آزادلیغی، دئموکراتیک جمعیتین (جامعه‌نین) تمل پئرینسیپی‌دیر. اونا گؤره ده یوخاریدا سایدیغیم بئش آنلاییشین بیرینجی‌سی‌دیر. اینسان آزادلیغی اولمایان اؤلکه‌ده موستقیل اولا بیلر. مثلن انور خوجا دؤوروندە آلبانی، شیمالی کوره، بعضی موسلمان، آفریکا، لاتین آمئریکا اؤلکه‌لری. آمّا اینسان آزادلیغی اولان اؤلکه غئیر موستقبل اولابیلمز. چونکو آزاد اینسان اؤز اؤلکه‌سی‌نین ده آزادلیغی و موستقل‌لیگی اوغروندا موباریزه ائتمک و غلبه چالماق ایمکانینی بولور.اینگیلیس‌ده و فرانسه‌ده دئموکراتیک قورولوشلارین، یعنی اینسان آزادلیق‌لاری‌نین اولماسی بو

اؤلکه‌لرین موستقل‌لیک‌لرینده ده آزاد فیکیرلی اینسان‌لارین میلّی موستقیل‌لیک اوغروندا موباریزه آپارماسینا ایمکان وئردی. سونوجدا هیندوستان دا، پاکیستان دا، الجزایر ده، نئچه – نئچه عرب و آفریکا اؤلکه‌سی ده موستملکه زنجیرلریندن قورتولا بیلدی.

میلّی موستقیل‌لیک ایکینجی و چوخ واجب شرط‌دیر. دونیا جامعه‌سی طرفیندن قبول اولونموش سرحدلری ایچینده، اراضی بوتؤولوگو و یا توخونولمازلیغی شرایيطینده اؤز موستقیل، سووئرن (حاکمیت حقّی اولان) دؤولتینی قورماق، یاشاتماق هر خلقین طبیعی آرزوسو و قانونی حقّی دیر. بعضن سووئت تبلیغاتی، حتّا پوست سووئت (شوروی دن سونرا) دؤورونون بیر پارا پولیتولوق‌لاری بئله آبسورد (موزخرف) بیر مودّعا ایره‌لی سورورودولر کی، کئچمیش سووئت رئسپوبلیکالاری (جمهوری‌لری) موستقیل یاشایا بیلمز، گویا کیچیک خلق‌لرین بئله ایمکان‌لاری یوخدور و اونا گؤره ده شوروی‌نین داغیلماسی ایلک نوبه‌ده بو بیچاره بالاجا خلق‌لرین فلاکتی‌دیر. اولا کئچمیش سووئت رئسپوبلیکا سیراسیندا بیر میلیون اهالی‌سی اولان ائستونی ایله بیر سیرادا ۴۰ میلیونلوق اوکراین دا وار. بئلوروس، قزاقستان، اؤزبکیستان بیر یانا دورسون، یئددی میلیوندان آرتیق اهالی‌سی اولان آذربایجان دا کیچیک اؤلکه دئییل. و نه‌یه گؤره لوکزامبورق، آندرو، کویت، نئپال یا خود سئیشئل آدالاری موستقیل دؤولت کیمی یاشایا بیلر آمّا، توتالیم گؤرجوستان یا لیتوانی یوخ؟ کئچمیش سووئت رئسپوبلیکالاری‌نین موستقیل‌لیگینه قارشی چیخان‌لار بئله دئییرلر کی، گویا دونیادا تام موستقیل اؤلکه یوخدور. حتّا اَن بؤیوک اؤلکه‌لر ده تام موستقیل دئییل. بو ایدّعالار آنجاق و آنجاق دئموقوژیادیر (ریاکارلیق/ عوام توولاماقدیر).

البته هر بیر خلق یئر کوره‌سی آدلاندیردیغیمیز سیّاره‌ده یاشاییر، هر اؤلکه دونیانین قبول ائتدیگی بیرگه یاشاما قانون‌لارینا و شرط‌لرینه، ایمضا آتدیغی عهدنامه‌لره، موقاویله‌لره، عضو اولدوغو خلق‌لر آراسی تشکیلات‌لارین نیظامنامه‌لرینه عمل ائتمه‌لی‌دیر.

خلق‌لرین بیرگه یاشاماسی آیری ـ آیری اینسان‌لارین، عاییله‌لرین یازیلمامیش، آمّا نظرده توتولان معیشت عوهده‌لیک‌لری کیمی دیر. سن اؤز منزلی‌نین صاحیبی سن، عاییله‌نین ایشینه کناردان هئچ کسین قاریشماسینی ایسته‌میرسن. آمّا سن « کئفیم بئله ایسته‌ییر » دئیه ائوینده نفسلی اورکئستر چالدیرا یا پارتلاییش ائده بیلمزسن. یانغین دا تؤره‌ده بیلمزسن. سو کران‌لارینی (سو شیرلرینی) آچیق قویوب آشاغی قونشولارین باشینا سئل‌لر آخیدا بیلمزسن. هله ائتیک (ادب) آنلاییش‌لار، نزاکت نورم‌لاری دا وار. ئونشولارین ماتملی‌دیرسه، اونلارین یاس گون‌لرینده اؤز منزلینده

توی – بوساط قورمامالیسان. بو معنادا عاییله‌لرین داورانیش قایدالاریندا عمل ائدن عاییله‌ده، اؤلکه ده قونشولارینی اینجیتمز. یاخود آنجاق اؤز میلّی ماراق‌لارینی دوشونه‌رک اؤزگه‌لرین میلّی ماراقلارینا ائعتناسیز یاناشماز. چای بیر اؤلکه‌دن باشقا اؤلکه‌یه آخیب گئدیر، آمّا سن اونون قاباغینی کسیب قونشو مملکتی سوسوز قویا بیلمزسن. میلّی موستقیل‌لیک ده، اینسان آزادلیغی کیمی آن جیدی شکیلده مسئولیت دئمکدیر. او جومله‌دن اؤز خلقی‌نین طالئعی قارشی‌سیندا مسئولیت.

بوتون بونلار معلوم حقیقت‌لردیر و بو آنلامدا البته ان بؤیوک موستقیل دؤولت‌لر بئله باشقالاری قارشی‌سیندا مسئولیتدن آزاد دئییل‌لر. آمّا محض (فقط) بو آدلا کئچمیش سووئت رئسپوبلیکالاری‌نین موستقیل‌لیک نیّت‌لرینی اساس‌سیز سایماق جیغال‌لیقدیر، بیله‌رکدن کارت‌لاری تای ـ دَییشیک سالماقدیر. دئییرسینیز، هولند، سویس یا خود اوتریش ده تام موستقیل دئییل؟ اولسون ائله بیزه ده بو درجه‌ده مستقل‌لیک یئتر، آرتیغینی ایسته‌میریک.

برابرلیک سؤزده دئییل ایشده، حقیقتن گئرچکدن اهالی‌نین صینفی، میلّی، عیرقی، دینی، جینسی برابرلیگی دئموکراتیک جمعیتین (جامعه‌نین) باشقا بیر تمل پئرنسیپی‌دیر. سووئت جامعه‌سینده هامی‌نین برابر اولماسیندان دانیشیلیردی و عین زاماندا بیر صینیف ـ پرولئتاریا ـ هئژئمونی‌سی اعلان ائدیلیردی. کندلی صینفی هئژئمونی‌نین بؤیرونده یئر آلیردی، ضیالی زومره‌سی ایسه بو ایکیسی‌نین خیدمتچی‌سی ساییلیردی. (بو ناقص دوشونجه طرزی بیر چوخ بئیین‌لردن ایندییه‌جن چیخماییب، ضیالی‌لارین رولونو یئنه ده کیمسه ایقتدارا، موخالیفته، لاپ ائله خلقه خیدمتده گؤرورلر. ضیالی خلقینه خیدمت ائتمه‌لی‌دیر ـ دئییرلر، بئله چیخیر کی، ضیالی خلقین بیر حیصّه‌سی دئییل، خلقین قاپی‌دا خیدمتچی کیمی ساخلادیغی عجایب ـ غرایب بیر مخلوقدور).

برابرلیگی بیان ائتمیش سووئت جامعه‌سی‌نین بو صینفی موقعی‌نین (موضعی‌نین) هانسی نتیجه‌لره گتیردیگینی تاریخ گؤستردی. اصلینه قالسا پرولئتاریانین هئژئمونی‌لیگی ده یالنیز بیر زومره‌نین ـ سووئت بوروکراسیاسی‌نین ـ هئژئمونی‌لیگینی تأمین ائدن ریاکار فورمول ایدی. او دؤورون بیر چوخ باشقا مطلب‌لری کیمی بو موضوع دا آنئکدوت‌لارلا (لطیفه‌لر / جوک‌لارلا) دقیق ایفاده اولونوردو. سووئت آدامی خاریجی اؤلکه‌ده اوتوموبیل زاوودونون (کارخاناسی‌نین) قارشی‌سیندا بو زاوودون فعله‌سیندن خبر آلیر : بو زاوود کیمیندیر ؟ ـ صاحاب کارین ؛ جاوابینی آلیر. ـ بس بو اوتوموبیل کیمیندیر ؟ فعله : منیم ـ دئییر.

عین موکالمه سوویٹ شهرینده تکرار اولور . اجنبی توریست سوویٹ فعله‌سیندن : - بو زاوود کیمیندیر ؟ ـ دئیه خبر آلیر. فعله غرورلا : ـ منیم ـ دئییر.ـ بس زاوودون قارشی‌سینداکی او اوتوموبیل کیمیندیر ؟ مأیوس ـ مأیوس : مدیرین دیر — دئییر.

قارا فعله‌لیکدن باشلاییب میلیونئر اولموش تقی‌یئف‌لرین، نقی‌یئف‌لرین عؤمور پیله‌لری سوویٹ قورولوشوندا ایمکان‌سیز ایدی. باجاریق‌لاری، قابلیت‌لری صاحاب کارلیق، تشبّوث کارلیق، کومئرسیا (آلیش ـ وئریش)، تیجارت، بیزینئس (آل ـ وئر) ساحه‌سینده مئیدانا چیخان‌لار یاتعقیب و تلف ائدیلیر، یا گؤردوک‌لری ایشی، پئشه‌نی گیزتلمه‌لی، آیری آدلا تقدیم ائتمه‌لی اولوردولار. ایشینی بیلن، وارینی ـ مالینی زحمت‌له، باجاریغی ایله قازانان کندلی ده قولچوماق آدلاندیریلیر، موفلیس و محو ائدیلیردی. جامعه ایسه یالنیز هره‌نین اؤز پئشه‌سی ایله، باجاردیغی و اوغور قازانا بیله‌جگی ایشله مشغول اولماسی شراییطینده نورمال اینکشاف ائده بیلر. هئچ کسی چیخداش ائتمه‌دن، هئچ کسه قارشی آیری ـ سئچکی‌لیک یاپمادان ایلکین برابرلیک شرطلری ایله هره‌نین اؤز شانسیندان ایستفاده ائتمه‌سینه، اؤز باجاریغینا، ایمکانلارینا یا آن آزی بختینه گوونمه‌سینه ایمکان یارادیلمالی دیر.

صینفی برابرلیک‌له بیر سیرادا میلّی، عیرقی، دینی برابرلیک‌ده دئموکراتیک قورولوشون اساس شرطلریندن دیر. هر هانسی میلّتین اؤلکه‌ده یاشایان باشقا میلّت‌لره، عیرق‌لره نیسبتن حاکیم موقعدن چیخیش ائتمه‌سی، سایجا چوخلوغوندان ایستفاده ائده‌رک اونلارین میلّی حیثیتی‌نین آلچالتماسی، میلّی دَیرلرینه ائعتناسیزلیغی، هر هانسی تعقیب، تضییق فورم‌لاری دؤزولمزدیر و بئله داورانیشین آجی نتیجه‌لری حاکیم ملّتین اؤز باشیندا پارتلاییر. فاشیست آلمان‌ین عاقبتی بشر تاریخی‌نین فاجیعه‌وی و عیبرتلی درس‌لریندندیر. ایلک آددیم‌لارینی آتان، هله ده کؤرپه‌لیک چاغ‌لارینی یاشایان آذربایجان دئموکراسی‌سی‌نین اساس پئرینسیپ‌لریندن بیری برابرلیک پئرینسیپی صینیف‌لره شامیل ائدیلدیگی تکین میلّی آزادلیق‌لارا دا عایید اولمالی دیر. خلقیمیزین میلّی مئنتالیته‌سینه (ذهنیّتینه) خاص اولان دؤزوملولوک، تولئرانس‌لیق (تابلاشما) اؤلکه‌میزده‌کی بوتون میلّی و دینی آزادلیق‌لارا موناسیبتده آچیق ـ آیدین حیاتا کئچیریلمه‌لی‌دیر. البتّه بو یاسامیزا ضد اولا بیله‌جک رادیکال_ ائکستئرمیست (افراطچی) تمایول‌لارینا یول آچماق کیمی قاورانمامالی دیر. بعضن آن دئموکراتیک اؤلکه‌لرده بئله رادیکال دین‌چی‌لر، ایفراط سول یاخود ایفراط ساغ قوّه‌لر دئموکراتیک کونستیتوسیالاردان یارارلاناراق ایقتدارا گلیر و سونرا بو قانون‌لارین اؤزلرینی آیاق‌لار آلتینا آتیرلار. اودورکی، برابرلیک پئرینسیپی برابرلیگین دوشمن‌لرینه عایید ائدیله بیلمز.

جینسی برابرلیک نوبه‌ده قادینین جامعه‌ده کیشی‌لرله برابر موقع توتماسینی، او جومله‌دن سیاست ساحه‌سینده‌ده موهم موقع‌لر قازانماسینی تأمین ائتمه‌لی‌دیر. کئچمیش شوروی ده اولدوغو کیمی یالنیز فورمال ائستاتیستیکا (آمار) باخیمیندان قادین‌لاری (خانیم‌لاری) ایره‌لی چکمک بو برابرلیک پئرینسیپینی بایاغیلاشدیریلماسی دئمکدیر. آمّا قادین‌لار آنا کیمی، اؤولادلاری‌نین ایلک تربیه‌چی‌سی کیمی، عاییله‌نین معیشت قایغیلارینی اساسن اؤز چیینینده داشییان وارلیق کیمی کیشی‌لره نسبتن ایجتماعی حیاتدا علاوه ایمتیازلارا و گوذشت‌لره مالیک اولمالی دیر. بو برابرلیک پئرینسیپی‌نین سؤزده یوخ، عملده عدالتلی تناسبینی موعیّن‌لشدیره‌ر.

هر هانسی ایداره‌ده، ایستحصالاتدا، تشکیلاتدا چالیشان قادین‌لارین تام معشینی (آیلیغینی) ساخلاماق‌لا برابر ایش‌گونونون موعیّن ساعات‌لارینی‌عاییله‌سینه، بالالارینا آیریلماسی دا تأمین اولونمالی‌دیر.

قارداشلیق دئییلنده **تورک قارداش‌لیغی** نظرده توتولور. تاریخی‌کؤک‌لری، دیل، صنعت، گؤزل‌لیک، اخلاق آنلاییش‌لاری بیر اولان تورک خلق‌لری‌نین، ایلک نوبه‌ده اوغوز منشاءلی آذربایجان و آنادولو تورک‌لری‌نین موناسیبت‌لری دوستلوق‌دان داها آرتیق قارداش‌لیق سؤزو ایله سجیّه‌لنه بیلر.

تورک قارداش‌لیغی‌نین موهم عامل‌لریندن بیری و ان چوخ موباحیثه دوغورانی دیل مسأله‌سی‌دیر. بو باره‌ده من موقعیمی (موضعیمی) دفعه‌لرله آچیقلامیشام، بیر داها آچیقلاماغا حاضیرام. تاریخی کؤک‌لری بیر اولسا دا بو گون نه اینکی بوتون تورک خلق‌لری‌نین، حتّا اوغوز قروپونا داخیل اولان آنادولو و آذربایجان تورک‌لری‌نین، تورکمن‌لرین و قاقا اوزلارین دیل‌لری بیر ـ بیریندن موعیّن درجه‌ده فرقلَنن داخیل اولان آنادولو و آذربایجان تورک‌لری‌نین، تورکمن‌لرین و قاقا اوزلارین دیل‌لری بیر ـ بیریندن موعیّن درجه‌ده فرقلَنن موستقیل دیل‌لردیر. لهجه‌لر یوخ،محض دیل‌لر. بو دیل‌لرین یئرینه واحد تورک‌دیلی یاراتماق گله‌جگین واحد کومونیسم دیلی‌نین روس دیلی اولاجاغی حقینده خولیالار قدر غئیر رئال‌دیر.

هئچ بیر میلّت عصرلر بویو فورمالاشمیش دوغما دیلیندن ال چکمک ایسته‌مز . آمما تورک خلق‌لری‌نین بیر ـ بیری ایله داها دا یاخینلاشماسی اوچون تورک دؤولت‌لری و موختار جومهوری‌لری واحد دیل سیاست‌لرینی موعیّن‌لشدیره بیلرلر. بو سیاست‌ده بیر ـ بیرلری‌نین مطبوعاتینی، تئلئویزیون کانال‌لارینی و رادیولارینی داها یاخیندان ایزلمک، شاگیرد، طلبه (دانشجو) موبادیله‌سی، بدیعی و علمی ادبیّاتین ترجومه ایشینی فعال‌لاشدیرماق، عوموی نشرلر، انسیکلوپئدیک کیتاب‌لار، لوغت‌لر،

عوعومی تاریخ و ادبیّات شوناس‌لیق آراشدیرمالاری، اورتاق تئرمین‌لر (ایصطلاح‌لار) قبول ائدیلمه‌سی و سایر آسپئکت‌لرده (فیکیرلرده) اولا بیلر. تورک دونیاسی‌نین عوعومی مدنی ـ معنوی مکانی، اینفورماسیا، علم، صنعت (هونر) مکانی یارانمالی‌دیر، آمّا هئچ بیر تورک خلقی، سایجا آن کیچیگی بئله عوعومی و موجرد توران آنلاییشی ایچینده آرییب گئتمه‌مه‌لی‌دیر. بو رئال دا دئییل. من یئنه ده اوّل‌لرده اولدوغو کیمی دیلیمیزین آذربایجان تورکجه‌سی یا خود آذری تورکجه‌سی آدلانماسی‌نین طرفداریيام. « آذربایجان تورک دیلی » و « آذری تورک دیلی » سؤز بیرلشمه‌لرینی ده مقبول حئساب ائدیرم. بو سؤز بیرلشمه‌لرینده «تورک » کلمه‌سی دیلیمیزین عصرلردن گلن عنعنه وی آدینا باغلی دیرسا، « آذربایجان » یاخود « آذری » کلمه‌لری دیلیمیزی تورکیه تورکجه‌سیندن فرقلندیرمک اوچوندور. « آذری » کلمه‌سی‌نین هاچانسا ایران قروپونا عاید اولان بیر دیل اولماسی بیزیم قولاقلاریمیزدا آرتیق چوخدان دوغمالاشمیش سؤزدن چکیندیرمه‌مه‌لی‌دیر. ایسلاو بولغارلار، قافقاز دیل‌لی آوارلار خلق‌لری‌نین وقتی ایله تورک قومونا عایید اولان آدیندان ایمتناع ائتمیرلر. « آذری تورکجه‌سی » موعین درجه‌ده آذربایجان تورکجه‌سیندن ده اوغورلودور، چونکو یالنیز اراضی پئرئنسیپینه اساسلانمیر. « گورجوستانلی آذربایجانلی‌لار، داغیستانلی آذربایجانلی‌لار، ائرمنستانلی آذربایجانلی‌لار » کیمی منطق‌سیز ایفاده‌لرین یئرینه، گورجوستان‌دا یاخود ائرمنیستان‌دا یاشایان آذری تورک‌لری دئسه‌ک داها دوزگون اولمازمی ؟ دربنددن همدانا، ایغدیردان زنجانا، بورچالی‌دان کرکوکه قدر دانیشیلان دیلیمیزی ده آذری تورکجه‌سی آدلاندیرماغیمیز هرجهتدن داها اوغورلودور.

دوستلوق دئینده بو عیباره سووئت تبلیغاتی طرفیندن اؤزلوگوندن چیخاریلسا دا خلق‌لر دوستلوغو نظرده توتولور. چونکو بو ییپرانمیش ایفاده‌نین ماهیّتی، مغزی خلقیمیزین طالئعی اوچون سون درجه واجب و اؤنملی‌دیر. خلق‌لر دوستلوغو ـ هم اراضی، تاریخی طالئع، عادت ـ عنعنه باخیمیندان بیزه یاخین اولان قونشو خلق‌لره مئهربان موناسیبت‌لرینه، هم ده آذربایجانین اؤز ایچینده یاشایان موختلیف میلّت‌لرین دوغمالیق علاقه‌لرینه (رابیطه‌لرینه) عایید ائدیلمیشدیر. تورک خلق‌لری ایله قارداش‌لیق تئل‌لری بارەده یوخاریدا دئدیم. ایسلام اؤلکه‌لری ایله دوستلوق موناسیبت‌لرینه گلدیکده، البته نیجریه و اندونزی کیمی اوزاق موسلمان خلق‌لری ایله ده یاخشی موناسیبت‌لریمیز اولمالی دیر، آمّا ان مئهربان، ان مَحرم علاقه‌لری قونشو موسلمان اؤلکه‌لری ایله ـ ایران‌لا، پاکیستان‌لا، افغانیستان‌لا، تاجیکیستان‌لا، عرب دولت‌لری ایله قورمالیییق . ایران ایستثنا اولماقلا بو اؤلکه‌لرین هئچ بیری ایله آرامیزدا پروبلئم یوخدور. هر ایکی اؤلکه‌نی ـ ایرانی و آذربایجانی ناراحات ائدن پروبلئم جنوبی

آذربایجان مسأله‌سی‌دیر. بو پروبلئمین چؤزولمه‌سی اوچون خیال‌پرست‌لیکدن ال چکیب گونئی آذربایجان‌ین بو گون ایران دؤولتی‌نین ترکیب حیصّه‌سی اولدوغونو فاکت کیمی قبول ائتمه‌لیییک. اگر بوتون باشقا دؤولت‌لر کیمی بیزده اراضی بوتؤولوگوموزه بئله حسّاس‌لیقلا یاناشیریقسا، داغلیق قاراباغین آذربایجانین آیریلماز حیصّه‌سی اولدوغونو بوتون دونیا طرفیندن بیر دفعه‌لیک تصدیق ائدیلمه‌سینه چالیشیریقسا ایران دولتی‌نین ده بو حقّینی تانیمالیییق. آمّا، البته هئچ کس بیزدن گونئیده‌کی ۲۵ یا ۳۰ میلیون سویداشیمیزین طالئعینه بیگانه قالماغیمیزی طلب ائده بیلمز. آذربایجان تورک‌لری ایران‌دا میلّی آزادلیق دئییل، ایران دولتی‌نین سایجا فارس‌لارلا تن (برابر) گئدن اساس عونصورودور. بئله اولان صورتده عونصورون دیلی ده رسمی سیاست قوروم‌لاریندا، مطبوعاتدا، رادیو و تئلئویزیوندا، تدریس و علم و مدنیت سیستئمینده لایق اولدوغو یئری توتمالی‌دیر. قوزئی و گونئی آذربایجانین مدنی ایلیشگی‌لری‌نین گئنیشلنمه‌سی اوچون شرایط یارانمالی دیر. الیفبا فرق‌لریمیز بو علاقه‌لری (رابیطه‌لری) موعیّن درجه‌ده انگل‌له‌ییرسه تئلئویزیون ائفیری (ائکرانی) و رادیو دالغالاری موسیقیمیزی، شعریمیزی، صنعتیمیزی (هونریمیزی) دوغما دیلیمیزده آرازین بو تاییندان او تایینا، او تاییندان بو تایینا چاتدیرا بیلر. بو ایران دؤولتچی‌لیگی‌نین ده خئیرینه اولار، آنجاق اوستو اؤرتولو قدغن‌لر پروبلئم‌لری تیخاجلا قاپاییرسا بیر گون بو تیخاجین پارتلاییشلا سیچراییب کانارا آتیلماسی داها رئال تهلوکه‌دیر. ایران‌ین دولت بوتؤولوگونه خیلل گتیرمه‌ین حق‌لر - آنا دیلینده دانیشماق، یازماق، اوخوماق، یاشاماق آزادلیغی بؤیوک بیر خلقه صدقه کیمی دئییل، قانونی و طبیعی وجدان بورجو کیمی وئریلمه‌لی‌دیر. بو سورون (سوآل) آرادان قالخارسا ایران و آذربایجان‌ین تاریخی، عنعنه‌وی یاخین‌لیغی، مدنیت، صنعت (هونر)، ادبیّات، موسیقی، معیشت . دوغمالیغی تام معناسیندا هر ایکی موستقیل دؤولتین یئنی مستوی‌ده قارشی‌لیقلی زنگین‌لشمه‌سینی تأمین ائدر. البته ایران‌داکی بعضی قافالارین‌دا، روسیه‌ده‌کی بعضی قافالار کیمی کئچمیش ایمپراتورلوغو هاواسیندان آزاد اولماسی شرط‌دیر. هئچ کس و هئچ یئرده بوگونکو موستقیل آذربایجانا کئچمیش ایران شاه‌لاری‌نین واسال (خراج وئرن) اولموش خان‌لارین جمعی کیمی، یاخود کئچمیش سوونت سوسیالیست رئسپوبلیکاسی کیمی یاناشمامالیدیر. نه آچیقدا، نه گیزلی خولیالاردا، « اؤرتولوبازار دوستلوغو پوزار».

بو جهتدن روسیه ایله موناسیبت‌لریمیز سون درجه اؤنملی طالئع یوک‌لو مسأله‌دیر. هئچ بیر واخت چار (تئزار) روسیه‌نین موستملیکه‌چی‌لیک سیاستینی و شوروی رهبرلیگی‌نین شوونیست آغالیغینی روس خلقینه، روس مدنیّتینه، علمینه، ادبیّات و صنعتینه (هونرینه)، تحصیلینه و سجیّه‌سینه موناسیبتیمیزله عینی‌لشدیرمه‌مه‌لیییک. مدنی ترقّی، شرق عطالتیندن قورتولوب غرب دینامیسمینه یاخین‌لاشمامیز باخیمیندان روسیه ایله ایکی عصرلیک اونسیّتیمیزین خئیلی موثبت جهت‌لری ده وار و بونو کیمسه دانابیلمز. بعضی باشقا قونشو موسلمان اؤلکه‌لری ایله موقایسه بونو

عیانی ثبوت ائدیر. روسیه اؤز داخلینده‌کی ضدیت‌لردن یاخا قورتارا بیلسه، بیان ائتدیگی آمّا هله کی، تام معنادا گئده بیلمه‌دیگی دئموکراسی یولو ایله ایره‌لی‌له‌سه، خولیالارا قاپیلیب هر هانسی فورمدا تاریخین آرشیوینه وئریلمیش ایمپراتورلوغو یئنیدن آیری آدلا بر پا ائتمگه چالیشماسا. تورکیه ایله قارداش‌لیغیمیزین کؤک‌لرینی و ماهیّتینی، هئچ ده روسیه‌یه قارشی یؤنلمه‌دیگینی درک ائده بیلسه، آمئریکایا موناسیبت‌لریمیزه داها اوبژئکتیو موقع (موضع) توتسا بو بؤیوک قونشوموزلا ان سیخ و ان مئهربان علاقه‌لریمیز اولا بیلر. آذربایجان هله اوزون زامان دونیانین معنوی دَیرلرینه قوووشماق اوچون روس دیلی‌نین واسیطه‌چی‌لیگیندن ایستفاده ائده‌جک و هله چوخ ایل‌لر روس مدنیّتی‌نین جاذیبه دایره‌سینده قالاجاق‌دیر. اؤز ـ اؤزلوگونده بو تهلوکه‌لی و منفی بیر شئی دئییل. آمما بورادا بیر مسأله‌نین ده اوستونده دورماق ایسته‌ییرم.

موعیّن تاریخی شرطلر نتیجه‌سینده بعضی آذربایجان ضیالی‌لاری‌نین دوغما دیل‌لرینی یئترینجه بیلمه‌مه‌لرینی اولارا ایراد توتورلار. البته، ایدئال حالدا هر بیر ضیالی ایلک نوبه‌ده اؤز آنا دیلینی موکمل بیلمه‌لی‌دیر. آمّا اینصاف نامینه اونو دا دئیه‌ک کی، اؤز دیلینده تأسف کی، ایسته‌نیلن سویّه‌ده و ایسته‌نیلن سربست‌لیکده دانیشا بیلمه‌ین بیر چوخ بسته‌کارلاریمیز، رسام‌لاریمیز، حتّا یازیچی‌لاریمز آذربایجان مدنیّتی‌نین اوجالماسی، اونو دونیا صنعتی‌نین چاغداش اؤرنک‌لرینه بوی وئرجک بیر سویّه‌یه یوکسلمه‌سی اوغروندا دیلی بیلیب، افسوس کی، آیری هئچ نه بیلمه‌ین بعضیلریندن قات ـ قات آرتیق خئییرلی ایش‌لرگؤروب‌لر. آذربایجان تورکو اولوب آذری تورکجه‌سینی یئترینجه بیلمه‌ین‌لره یازیق. آمّا آذری تورکجه‌سینی بیلیب بو دیلده آذربایجان تورک‌لرینه کوفر ائدن‌لره، تورک دیلینده تورک‌لوگون علئیهینه یازان‌لارا، دانیشان‌لارا نه دئیه‌سن ؟

***

گورجوستان هم یاخین قونشوموز، هم ده بوگون ایستراتئژیک موتّفیق‌یمیزدیر. جوغرافی موقع‌لریمیز ائله‌دیر کی، بو موتّفیق‌لیگین محض ایستراتئژی مقصد داشیماسی، یعنی موقّتی دئییل، اوزون مودّتلی اولماسی فاکت دیر. گورجو مدنیّتی‌نین اوِزه‌ل‌لیگی، اوزونون غربه باخماسی واختی ایله تیفلیس‌ین اینتئرناسیونال قافقاز شهری اولماسی ایله ده باغلی‌دیر و آذربایجان‌ین بیر نئچه اؤنملی سیماسی‌نین، بیر نئچه موهوم حادیثه‌سی‌نین بو شهرده مئیدانا چیخماسی دا طبیعی‌دیر. گورجوستان‌لا دوستلوق موناسیبت‌لریمیز بو اؤلکه‌ده یاشایان یاریم میلیون سویداش‌لاریمیزین طالئعینه ده تأمینات وئرمه‌لی‌دیر. تاریخین اینکشاف یول‌لاریندا بودره‌مه‌لری ده اولور و صاباح، آللاه گؤسترمه‌سین، هر هانسی بیر یئنی

قامساخوردیانین گورجوستان داکی آذری تورک‌لرینه قارشی زوراکی‌لیق سیاستینی بوس ـ بوتون ایستثنا ائتمک اولماز، بونا هر حالدا بیز ده، و داها آرتیق گورجوستانلی سویداش‌لاریمیز دا ائحتیاط اوچون حاضیر اولمالیییق کی، ائرمنیستان‌داکی آذری تورک‌لری‌نین عاقبتینی نه اولار اؤزلری، نه ده آذربایجان بیر داها یاشامالی اولماسین.

بو قدر قان تؤکولندن، بو قدر غدارلیقدان، ساغالماز یارالاردان، میلیونلارلا اینسانین فاجیعه‌سیندن، سؤندورولموش اوجاق لاردان، تالان اولموش ائولردن، تاپدالانمیش منزیل‌لردن سونرا ائرمنیستان‌لا، ائرمنی‌لرله موناسیبتیمیز نئجه اولمالی‌دیر ؟پارا دوکسال (غئیر عادی) بیر فیکیر سؤیله‌یه‌جگم : ائرمنی‌لرین ۹۹ فاییزی‌نین باریشماز دوشمنیمیز اولدوغونو قبول ائتسه‌ک بئله ائرمنی خلقینی ـ بیر خلق کیمی دوشمن سایمامالیییق. چونکو دونیادا هئچ بیر خلق باشقا بیر خلقه دوشمن دئییل. خلق‌لرین بیر ـ بیرینه دوشمن اولماسی پئرینسیپ مسأله‌سی‌دیر، بلکه ده ایندی‌لیک بیر آلدانیشین سمبولیک ایفاده‌سی‌دیر. حوکومت‌لر، سیاسی قورولوش‌لار، اوردولار، وار ـ دؤولت صاحب‌لری، مطبوعات ایشچی‌لری، آدینی ضیالی قویموش اهل قلم‌لر باشقا خلقه نیفرت حیس‌لرینی، دوشمنچی‌لیگی، عداوتی، کینی تبلیغ و تلقین ائده‌بیلر. آمما خلق اؤز_اؤزلوگونده دوشمن اولابیلمز.

فاشیست آلمان ایله موحاریبه آپارمیش فرانسه‌لی‌لر، اینگیلیس‌لر آلمانلی‌لاری یاغی سایمادیق‌لاری کیمی، آمئریکانین پئرل‌هاربور حربی بازاسینی (پایگاهینی) دارماداغین ائتمیش ژاپون‌لار و هیروشیمایا آتوم بومبی آتمیش آمئریکالی‌لار بو گون بیر ـ بیرنه دوشمن اولمادیق‌لاری کیمی، یونانلی‌لارلا تورکیه تورک‌لری، فلسطینلی‌لرله اسراییل‌لی‌لار دیل تاپماغا چالیشدیغی کیمی بیر گون ـ داغلیق قاراباغ مسأله‌سی عدالت‌له حل ائدیلدیکدن، آذربایجان‌ین اراضی بوتؤولوگو برپا اولوناندان، قاچقین‌لار دوغما یورد ـ یووالارینا دؤنندن سونرا، هله قوور ائله‌ین یارالار بیر آز اوغوناندان سونرا آذربایجان‌لا ائرمنیستان‌ین دا نورمال قونشولوق موناسیبت‌لری قورا بیله‌جک‌لرینه اینانماق ایسته‌ردیم. چونکو ائرمنیّ‌لر ده آخی یاشادیق‌لاری یئرلردن کؤچوب آیا گئتمه‌یه‌جک، دئمه‌لی تاریخن قونشولوغا محکوموق و « قونشون پیسدیر کؤچ قورتار » مسأله عاییله‌لره عایید اولسادا خلق‌لره عایید ائدیله بیلمز. ائرمنی‌لری رقیب سایبیریقسا بو دوشمنی داها یاخیندان اؤیرنمه‌لیییک. ائرمنی تاریخی، دیلی، سیاسی پارتیالاری، بوگونکو مطبوعاتی و ایجتماعی قورومو حقینده موکمل بیلگی‌لره مالیک اولان موتخصّیص‌لر یئتیشدیرمه‌لیییک. تورک دیلیچی‌لیگی‌نین ان گؤرکملی سیمالاری سیراسیندا ائرمنی‌لر یئر آلیب. ائرمنیستان‌دا آچاریان، تورکیه‌ده آکوپ دیل آچار، روسیه‌ده لازارئف‌لر، بوداقوف‌لار، سئوورتیان‌لار.

اینانمیرام کی، تورک دیلینی تورک‌لره خوصوصی محبّت‌لری اولدوق‌لارینا گؤره بئله دریندن اؤیرنیب‌لر. سویوق موحاریبه‌نین شیدیرغی واخت‌لاریندا آمئریکادا، اوروپادا سووئتولوژی، کرملینولوژی اوزره

موتخصّیص‌لرین یئتیشدیریلمه‌سی و فعالیّتی ده سوونت ایتّفاقینا و کرملین رهبرلرینه سئوگی‌نین ایفاده‌سی دئییلدی، دوشمنی، رقیبی داها یاخشی تانیماق، اونون ضعیف ـ گوجلو یئرلرینی بیلمک و موباریزه‌ده ایستفاده ائتمک مقصدی گودوردو.

داغلیق قاراباغدا آذربایجان دؤولتچی‌لیگی‌نین برپا اولونماسینا اینانیریقسا و بورادا ائرمنی‌لرین یاشایاجاق‌لاری بیر گئرچکدیرسه همین ائله قاراباغ ائرمنی‌لری آراسیندان آذربایجان‌ین سوورئن (حاکمیت) حق‌لرینه، دؤولتچی‌لیگیمیزه، اراضی بوتؤولوگوموزه لویال (وفادار/صادق) موناسیبت بسله‌ین و داغلیق قاراباغی آذربایجان‌ین ترکیبینده بیر قوروم کیمی ایداره ائده بیله‌جک کادرلارین حاضیرلانماسی ایشینی صاباحا قویمادان، بو گوندن باشلاماق لازیمدیر. دئمیرم کی، ائرمنی‌لردن قاراباغدا بیزه ایشله‌ین جاسوس‌لار حاضیرلایاق. یوخ. داغلیق قاراباغ‌ین اینضباطی ایش‌لرینی آذربایجان آنا یاساسینا گؤره یؤنه‌لن، بو اراضی‌نین آذربایجانا باغلی اولدوغونو فاکت کیمی قبول ائده بیله‌جک یئرلی کادرلار حقینده دوشونمه‌لی، اونلاری آختاریب تاپمالی و ایندی‌دن حاضیرلامالیییق. بئله‌لری یقین کی، وار، قورخوب اوزه چیخمیرلار. بو جور دوشونن آدام‌لارین فعالیّت‌لری‌نین یالنیز آذربایجان اوچون دئییل، قاراباغ ائرمنی‌لری اوچون ده فایدالی و گره‌ک‌لی اولاجاغینا اونلاری اینانديرماق لازمدیر.

قاراباغ پروبلئمینی لایق‌لی شکیلده حل ائتمک اوچون بیز بیر خلق کیمی مغلوبلوق کومپلئکسیندن (عوقده‌سیندن)ده آزاد اولمالیییق . قاراباغدا حربی ظفر چالا بیلمگیمیزین آجی‌سینی دویماق اوچون گؤزلریمیز اؤنونده جریان ائدن حادیثه‌لری یادا سالماق کفایتدیر . دونیادا ان بؤیوک اوردویا مالیک اولان ، ان یئنی ، ان دهشتلی سیلاح‌لارا تجهیز اولونموش ، چوخ عصرلیک ساواش عنعنه‌لریندن بهره‌لنن و موکمل حربی تحصیل آلمیش سررشته‌لی سرکرده‌لره ، ژنئرال‌لارا ، ضابیط‌لره (افسرلره) مالیک نهنگ روسیه بالاجا چئچئنیستان‌ین عوهده‌سیندن نئچه ایل‌دیر گله بیلمیرسه ، گورجستان کیچیک آبخازی رام ائده بیلمیرسه ، یوکسک حاضیرلیقلی ، دؤیوشکن و جسور تورک اوردوسو پ . ک . ک . چی‌لارین کؤکونو کسه بیلمیرسه میلّی سیلاحلی قوّه‌لری یئنی ـ یئنی یارانان آذربایجان‌ین قاراباغ‌داکی اوغوسوزلوغونو فاجیعه کیمی قبول ائتمک و خلقه محض(فقط) اومیدسیزلیک اؤرنگی کیمی تقدیم ائتمک دوز دئییل .

۱۹ـ جو عصرده پروس‌لا موحاریبه‌ده مغلوب اولموش فرانسه ، آلزاس و لورن ایالت‌لرینی ایتیرمیشدی . پاریس‌ده باریشیق مئیدانیندا بوتون فرانسه ایالت‌لرینی تمثیل ائدن رسمی هئیکل‌لری وار ، بو ایالت‌لر ایتیریلندن سونرا آلزاس و لورن هئیکل‌لری‌نین اوستونه اؤرتوک چکیب‌لرمیش . تا بیرینجی دونیا حربینده فرانسه آلمانی مغلوب ائدیب و ایالت‌لری یئنیدن قایتارانا قدر بو اؤرتوک‌لر آچیلماییب . آلمان مغلوبیت آکتینا قول چکدیگی واقون تاریخی بیر یئر کیمی قورونوب ساخلانیرمیش و حکّه‌لی هیتلر

ایکینجی دونیا موحاریبه‌سی ایل‌لریننده فرانسه‌نی ایشغال ائدرکن تسلیم‌چی پئتن حوکومتی مغلوبیت آکتینی همین او واقوندا ایمضالاییب ، آلمان قوشون‌لاری پاریس‌ین شانزئلیزه‌سیندن ظفر مارشی ایله آدیم‌لاییب‌لار . بئش ایل سونرا ایسه آلمان دارماداغین اولوب و هیتلر بونکئرینده (سیغیناجاق = پناه‌گاهیندا) اینتحار ائدیب . پاریس‌ده ، آلزاس‌دا ، لورن‌ده ، بوتون فرانسه ده یئنیدن آزاد اولوب . تاریخ آللاهین صبری‌دیر. هر خلقین طالئعینده قارا گون‌لر اولور . روسیه بی‌آبیرچی برئست موقاویله‌سینی ایمضالاماغا ، تورکیه آلچالدیجی مودروس آتلاشماسینا قول چکمگه مجبور اولوب‌لار ، آمما واخت کئچیب ، عدالت غالیب گلیب و بو ایمضالانمیش سندلر تاریخین زیبیل قوطوسونا آتیلیب .

* * *

آذربایجان‌ین گله‌جک طالئعینده موهوم رول اوینایاجاق عامیل‌لردن بیری‌ده آمئریکا ایله ، اوروپا ایله موناسیب‌لردیر . علی‌بگ حسین‌زاده‌نین ایلک دفعه اورتایا آتدیغی ، سونرالار ضیا گؤی آلپ‌ین‌دا قبول ائتدیگی مشهور اوچلوگو یادا سالاق : تورک‌لشمک ، ایسلاملاشماق ، موعاصیرلشمک . بو سون آنلاییشی غرب‌لشمک ، اوروپالاشماق کیمی‌ده ایفاده ائدیرلر . هر حالدا موعاصیرلشمک اساس ائعتبار ایله غرب دگرلری‌نین منیمسه‌نیله‌سی آنلامینداادیر . آمّا موستقل آذربایجان‌دا تورک‌لشمک اؤن پلانا چکیلیرسه، ایسلامی دَیرلره قاییتماغیمیزین واجب‌لیگی وورغولانیرسا اوچونجو عونصوره ـ چاغداشلاشماغا، موعاصیر دونیانین اینکشاف سویه‌سینه قالخماغا چوخ‌دا اهمیّت وئریلمیر . نه‌دنسه چاغداشلاشماغی، غرب اوروپا دَیرلرینی منیمسه‌مگی میلّی‌لیگیمیزه زیان وورا بیله‌جک تهلوکه کیمی قاورانیریق. البته قزئت ژورنال‌لاریمیزین، اؤزه‌ل تئلویزیون کانال‌لاریمیزین و رادیو ایستانسیالاریمیزین آدلاری یابانجی سؤزلردیرسه ، باکی‌نین کوچه‌لریننده (خیابان‌لاریندا) اجنبی دیل‌لرده یازیلیر ، رنگلام‌لار دوغما دیلیمیزده کی‌لردن چوخدورسا ، گنج‌لریمیز حتّا آذربایجان دیلینده روس یا اینگلیس آکسانی ایله ، ناسیالاری (تلفظ‌لری) ایله،عیباره‌لری ایله دانیشیرسا بئله غرب‌لشمگی ، موعاصرلشمه‌نی هئچ جۆر قبول ائتمک اولماز.

جلیل محمدقلی‌زاده « آنامین کیتابی » ندا بو اوچلوگون ایفراط شکیللرینه آچیق ـ آچیق ایستئهزا ائدیردی .ایسلام‌لاشماغی ، تورک‌لشمگی (عثمانلی لاشماغی) ، روس‌لاشماغی آنامیزین کتابیدان یادیرغاماق کیمی، میلّی دَیرلرین ایتیریلمه‌سی کیمی سوچلاییردی. آمما آخی دونیانین، او جومله‌دن غرب دونیاسی‌نین حقیقتی و بیزه بو گون چوخ گره‌ک‌لی معنوی، فلسفی، مدنی، ائستئتیک، بدیعی دَیرلری ، نهایت دئموکراتیک سیاسی دَیرلری وار. بیز محض بو دَیرلردن یارارلانمالیییق . اجنبی سئیره بالونلارلا دئییل، کوسمیک (فضایی) راکئت‌لرله چیخدیغی بیر دؤورده ان سون « مئرسدئس » اوتوموبیل‌لرینه مینمگیمیزله غورورلانیب قالا بیلمه‌ریک .

* * *

خلق‌لر دوستلوغوندان دانیشاندا البته بو آنلاییشین ان واجیب طرفی آذربایجان‌ین اؤز ایچینده یاشایان موختلیف خلق‌لرین دوغمالیغی‌دیر. آذربایجان‌دا یاشایان خلق‌لرین اؤزلرینی آذربایجانلی سایماسی عدالتلی و دوزگوندور. آمما آذربایجانلی اولماقلا یاناشی‌لزگی؛ لزگی‌لیگینی، تالیش، تالیش‌لیغینی؛ آوار، آوارلیغینی؛ تات، تات‌لیغینی؛ کورد، کوردلوگونو دانمامالی‌دیر و دانمیر. عین جور آذربایجان تورکوده آذربایجانلی اولماقلا برابر تورک‌لوگونو دانمامالی‌دیر . بیر شرطله واختی ایله موعیّن کونتئکست‌ده (متن‌ده) دئییلمیش « تورکون تورک‌دن باشقا دوستو یوخدور » سؤزلرینی بیر دفعه‌لیک اونوتماق شرطی ایله . سووئت واختیندا یاساق اولونموش ، آچیق یا گیزلی داشیییجی‌لاری تعقیب‌لره ، جزالارا ، اؤلومه ، سورگونه محکوم ائدیلمیش تورکچولوک ایدئال‌لاری‌نین بو گون دیرچلمه‌سینی طبیعی حال کیمی قبول ائتمک لازیمدیر . آمما بو ایشده‌ده ایفراطا وارماق اولماز. تورکچولوگو صرف فیلولوژی قاورامدا قبول ائده‌رک رئال تاریخی گئرچک‌لره گؤز یومماق معناسیزدیر. یعنی دیلیمیزین تاریخی کؤک‌لری باخیمیندان قازاخ یا باشقیرت منه نه قدر یاخین اولسادا ، آیری دیل سیتئمینده دانیشان تالیش‌دان ، لزگی‌دن یا کورددن یاخین دئییل . عصرلربویو عادت ـ عنعنه‌لری ، معیشت اؤزه‌ل‌لیک‌لری، اخلاق آنلاییش‌لاری، نهایت مطبخ‌لری بیر اولموش تات، آوار منه عینی دیل سیستئمینه مالیک اولدوغوم خاکاس‌دان ، یاقوت‌دان دوغمادیر . عاییله باغ‌لاری‌دا آذری تورک‌لرینی چوواش‌لارلا یا تووالی‌لارلا دئییل تالیش‌لارلا ، کوردلرله ، لزگی‌لرله و اؤزونه غورورلا « آذربایجانلییام » دئیه‌ن بوتون باشقا میلّت‌لرله باغلاییر . تاریخی آراشدیرمالار ، دیل ، ادبیّات تدقیقات‌لاری باخیمیندان سون درجه اؤنملی اولان بیر ساحه ـ تورکچولوک مکانی بیزی آذربایجان‌چی‌لیق مکانیندان آییرا بیلمز. آذربایجان تورک دونیاسی‌نین بیر پارچاسی‌دیر، امّا آذربایجان‌ین ایچینده آیری بیرآذربایجان دونیاسی‌دا وار و بو دونیادا تورک اولمایان آذربایجانلی‌لاردا لاییقلی، شرفلی یئره مالیک‌دیر .

و اینانیرام کی، بو وطنین اؤولادلاری ال ـ اله وئریب چیگین ـ چیگینه ، اوره‌ک ـ اوره‌گه ، بئیین ـ بئیینه گله‌جگین ـ ۲۱ـ جی عصرین ـ اوچونجو مین ایل‌لیگین آزاد ، موستقیل اؤلکه‌سینی ، برابرلیگین ، قارداش‌لیغین و دوستلوغون حؤکم سوره‌جگی خوشبخت آذربایجانی قوراجاق‌لار .

خیال‌لاریمدا یاشاتدیغیم ، بلکه‌ده گؤره بیلمه‌یه‌جگیم آذربایجانیمین ایسه یوخاریدا آنلاتماغا ، ایضاح ائتمگه چالیشدیغیم بئش تمل اوزه‌رینده دوراجاغینی آرزولاییر ، اوجا تانری‌دان دیله‌ییرم ■

اینسان‌آزادلیغی، میلّی موستقیل‌لیک، صینفی ، میلّی ، عیرقی ، دینی ، جینسی برابرلیک

تورک قارداش‌لیغی، خلق‌لر دوستلوغو سئپتامبر ـ اوکتوبر ـ ۱۹۹۹

ایران، طئهران شهری، « وارلیق » ژورنالی نین ناشیری
دوکتورجواد هئیت جنابینا

حؤرمتلی جواد بَی !

آذربایجان بین الخالق اونیوئرسیتئتی‌نین بیرینجی پرورئکتورو آکادئمیک حسین احمدووون بو ایل ۸۰ یاشی تامام اولور. بو مقصدله چوخ گئنیش تدبیرلرین کئچیریلمه‌سی نظرده توتولور .
سیزین ژورنالین بین الخالق نوفوذونو نظره آلاراق اونون حاقّیندا آذربایجان بین‌الخالق اونیوئرسیتئتی‌نین موعلّیمی، دیسسئرتانت قودسی بایراموون یازدیغی مقاله‌نی ژورنالینیزدا نشر ائتمک اوچون سیزه گؤندَریریک .
آکادئمیک حسین احمدووون و آذربایجان بین‌الخالق اونیوئرسیتئتی‌نین سیزینله قارشیلیقلی موناسیبتلری، صمیمی دوستلوق علاقه‌لری، بیزیم تحصیل موسیسه‌ینده طیب کورسونون یارادیلماسینداکی تمنّاسیز خیدمتلرینیز داییم ممنونلوق یارادیر .
یاخین دوستونوز حاقّیندا مقاله‌نی نشر ائتسه‌نیز بو، آذربایجان بین‌الخالق اونیوئرسیتئتی و شخصن دوستونوز حسین موعلّیم اوچون اصل یوبیلئی تؤحفه سی اولاردی■

چوخ حؤرمتله رئکتور : ائلشاد عبدوللاییئو
آکادئمیک ـ حوقوق علملری دوکتورو

**

ائلیمیزین و علمیمیزین آغ‌ساققالی حسین احمدووون آنادان اولماسی نین ۸۰،
علمی – پئداقوژی فعالیتی نین ۶۵ ایلّیگینه حصر ائدیلیر

ایبتیدایی مکتب موعلّیم‌لیگیندن آکادئمیک‌لیگه گئدن یول

حاقّیندا صؤحبت آچدیغیمیز **حسین احمدوو** موعاصیر آذربایجانیمیزین غربلی ـ شیماللی ـ جنوبلو آذربایجان ضیالیلاری نین پارلاق سیمالاریندان بیری‌دیر. بو گون آذربایجان رئسپوبلیکاسیندا یاشایان و آذربایجانین آن ایری عالی تحصیل موسیسه لریندن اولان **دؤولت پئداقوژی اونیوئرسیتئتینده** و آذربایجان بین‌الخالق اونیوئرسیتئتینده ثمره‌لی علمی و پئداقوژی فعالیت گؤسترن همیئرلیمیز حسین احمدوو اوزون، مورکّب و چتین بیر یول کئچه‌رک علمین یوکسک ذیروه‌لرینی فتح ائتمیشدیر. حسین احمدوو تکجه **دوکتور ـ پروفئسور** دئییل، او، هم ده **آکادئمیک**دیر. هم ده کئچمیش سووئتلر بیرلیگی کیمی بیر اؤلکه‌نین **س.س.ری.** پئداقوژی علملر آکادئمییاسی‌نین موخبیر عوضوو سئچیلیب. یئری گلمیشکن دئمک یئرینه دوشه‌ردی کی، سووئتلر بیرلیگی دؤوروندهٔ ۷۰ ایل عرضینده بو آکادئمیایا آذربایجاندان جمعی ۴ نفر سئچیلمیشدیر کی، بونلاردان بیری ده بیزیم هموطنیمیز **حسین احمدوو**دور.

حسین احمدوو بو گون هم ده روسیيا تحصیل آکادئمیاسی‌نین عوضوودور. او، عئینی زاماندا ۱۹۹۳- جو ایلدن بین‌الخالق پئداقوژی علملر آکادئمییاسی‌نین حقیقی عوضوودور. آکادئمیک حسین احمدووون کئچدیگی حیات یولو چوخ دا آسان و هامار اولمامیشدیر. او اٶنیشلی - یوخوشلو، داشلی - چینقیللی یوللاردان کئچیب گلمیشدیر. ۱۹۲۶- جی ایلده **غربی آذربایجاندا ایندیکی ائرمنیستاندا گؤیچه‌گؤلونون** ساحیلینده یئرلشن قدیم **توخلوجا** کندینده دونیایا گؤز آچمیشدیر. اونون اوشاقلیق ایللری کولخوز قوروجولوغو و ۱۹۳۷ -جی ایلین سیاسی **رئپرئسییاسی** دؤوروونده، گنجلیک ایللری ایسه ۱۹۴۵- ۱۹۴۱- جی ایللرین **آلمان - روس موحاریبه‌سی** ایللرینه تصادوف ائتمیشدیر. محض بو سببدن ده آتاسی‌نین و بؤیوک قارداشلاری‌نین سفربرلیگه آلینماسی، هابئله ۱۹۴۱ - جی ایلین سونلاریندا آتاسی‌نین وفاتی ایله علاقه دار ائرکن یاشدان امک فعالیتینه باشلایان گنج حسین مکتب تحصیلینی یاریمچیق قویاراق عاییله‌نی دولاندیرماق اوچون کولخوز تصرّوفاتیندا ایشله‌میشدیر. او واختلار مکتبده موعلّیم چاتیشمادیغینا گؤره ، ۱۹۴۳-جو ایلده اونو دوغما کندلریمیزده کی مکتبه **ایبتیدای صینیف موعلّیمی** تعیین ائدیرلر.

محض بو ایللردن ده او اؤز حیاتینی موعلّیملیکله باغلامیش، هر شئیدن اوّل تحصیلینی داوام ائتدیرمک اوچون آذربایجانا گلیر، ۱۹۴۷ - جی ایلده گنجه شهرینده کی **پئداقوژی تئکنیکومو**، ۱۹۵۱- جی ایلده ایسه ح.زردابی آدینا گنجه پئداقوژی اینستیتوتونو مووفقّیتله بیتیریر. او، گنج کادر کیمی اینستیتوتدا ساخلانیلسا دا، تحصیلینی یئنه ده داوام ائتدیرمک فیکرینه دوشور. بو مقصدله باکییا گله‌رک بوراداکی پئداقوژی اینستیتوتون آسپیرانتوراسینا قبول اولونور. ۱۹۵۲- جی ایلدن بو گونه قدر **حسین موعلّیم، باش موعلّیم، علملر نامیزدی، دوچئنت، علملر دوکتورو - پروفئسور** وظیفه سینه قدر یوکسلمیشدیر.

۱۹۷۷-جی ایلدن بو گونه قدر او همین اینستیتوتدا - ایندی آذربایجان دؤولت پئداقوژی اونیوئرسیتئتینده کافئدرا مودیری وظیفه سینده چالیشیر. ثمره‌لی فعالیتینه گؤره ۱۹۸۱- جی ایلده آذربایجان رئسپوبلیکاسی‌نین امکدار عالی مکتب ایشچیسی فخری آدینا لاییق بیلینمیش، چوخلو فخری فرمانلا تلطیف ائدیلمیشدیر. دوکتور - پروفئسور. حسین احمدوو پراکتیک پئداقوژی فعالیتینی علمی ایشله علاقه‌لندیرمک ساحه‌سینده بؤیوک اوغورلار قازانمیشدیر. اونون قلمیندن چیخان اثر، کیتاب، درسلیک و درس وسایطی، قزئت و ژورنال مقاله‌لری‌نین عومومی سایی ۵۰۰ - دن چوخدور. اونون آنادان اولماسی نین **۷۵ ایللیک** یوبیلئیی موناسیبتیله آذربایجان بین‌الخالق اونیوئرسیتئتینده اونون سئچیلمیش پئداقوژی

اثرلری نین **۵ جیلدلیگی** چاپ ائدیلمیشدیر. بو کیتابلار رئسپوبلیکا پئداقوژی ایجتیماعیّتی طرفیندن یوکسک قیمتلندیریلمیشدیر. عالیمین سکسن ایل‌لیگی ایله علاقه‌دار اونون اثرلری نین داها **۵ جیلدلیگی** نشره حاضیرلانمیشدیر.

دوکتور ـ پروفسور حسین احمدوو تکجه آذربایجاندا دئییل، کئچمیش س.س.ری. مکانیندا تانینمیش پئداقوژی تاریخچی‌سی‌دیر. او، آذربایجاندا مکتب و پئداقوژی فیکیر تاریخی‌نین تدقیقی ساحه‌سینده اؤزونون علمی مکتبی‌نی یاراتمیشدیر. موتخصّصلرین فیکرینجه اونون اثرلری‌نین هامیسی بیر یانا قالسین، تکجه « **ایگیرمینجی عصر آذربایجان مکتبی** » آدلی مونوقرافییاسی ایله او، اؤزونه هئیکل قویموشدور. آذربایجان رئسپوبلیکاسی میلّی علملر آکادئمییاسی‌نین آکادئمیکی **بوداق بوداقوو** یازیر :

« من، حسین احمدووون « ایگیرمینجی عصر آذربایجان مکتبی » کیتابی نین مضمونو ایله تانیش اولدوقدا بیر داها ایناندیم کی، بو **فوندامئنتال** اثر تدقیقات ایشی عینادکار، صبیرلی و تام یئتکین عالیمین قلمیندن ظوهور ائتمیش یارارلی علم محصولودور....

حسین احمدووو پئداقوژیکا علمیمیزین ایکی نهنگ شخصیتی‌نین **پروفئسورع.سئیدوو** و آکادئمیک **م.مئهدیزاده‌نین** علمی اوفوقونده سایبلیب _سئچیلن عالیم پئداقوق کیمی شؤهرت قازانمیشدیر...

آکادئمیک حسین احمدووون سؤزو اؤزونده، سئوینجی گؤزونده، اینسانلارا محبّتی اوِرگینده، علمه هوسی قلمینده، معاریفه ایسته‌گی قلبیندن ایره‌لی گلن نیطقینده دیر...

حسین احمدوودا موعلّیم دؤزومو، پروفئسور صبری و آکادئمیک تمکینلیگی واردیر.

حسین احمدوو پئداقوژی علم تاریخینده قارلی ذیروه کیمی یوکسلمکده دیر. »

آذربایجان رئسپوبلیکاسی‌نین **تحصیل ناظیری پروفسورمیصیر مردانوو** ایسه اونون حاقّیندا بئله یازمیشدیر :

« آکادئمیک حسین احمدوو حیاتی‌نین معناسینی خالقینا، وطنینه تمنّاسیز خیدمتده گؤرن آیدین ذکالی، درین تفکّورلو، میلّی منافئعیی همیشه شخصی منافئعدن اوستون توتان و بوتون فعالیتی‌نی بو موقدّس ایدئالا حصر ائتمیش نورلو شخصیّت، موعلّیم ـ ضیالیدیر. او، آذربایجان مکتب و پئداقوژی فیکیر تاریخی نین ماهیر تدقیقاتچیسی اولماقلا یاناشی، لاییقلی تبلیغاتچی‌سی‌دیر ».

دوکتور ـ پروفئسور حسین احمدووون علمی ـ پئداقوژی کادر حاضیرلیغیندا دا خیدمتلری بؤیوکدور. او بو گونه قدر **۵۰ نفردن** آرتیق **علملر نامیزدی و دوکتورو** حاضیرلامیشدیر. اونون یئتیشدیردیگی عالیملر بو گون آذربایجانین بیر سیرا عالی مکتبلرینده و علمی ایداره‌لرینده چالیشیر. اورتا آسییا رئسپوبلیکاسیندا دا اونون یئتیرمه‌لری واردیر.

آکادئمیک حسین احمدوو آذربایجان ضیالیلاری‌نین او نسلینه منسوب‌دورکی، اونلار اؤز ساغلیقلاریندا اؤزلری اؤز ترجومه‌یی حالینی قلمه آلیر، سوی کؤکونو آراییب آختاریر،آتا- بابالاری‌نین کیم اولدوغونو آشکارلاییر، نسلی‌نین بیر نؤع شجره‌سینی یازیب یادیگار قویورلار.

بو معنادا حسین موعلّیم اؤز نسلی‌نین شجره‌سینی یاراتماق ایشینده نومونه اولا بیلر. اونون ۲۰۰۳ -جو ایلده نشر ائتدیردیگی « خاطیره لریم و یا نسلیمیزین شجره‌سی » آدلی اثری (باکی، ۲۰۰۳، ۱۴۲ ص.) گؤزل نومونه دیر.

اوخوجولار طرفیندن بؤیوک رغبتله قارشیلانان بو کیتاب حاقدا مطبوعاتدا چوخلو رأی‌لر درج ائدیلمیشدیر. آذربایجاندا بؤیوک حؤرمت قازانمیش « **وارلیق** » **درگیسی‌نین** صحیفه‌لرینده ده بو حاقدا **س.ایسرافیلووانین « عؤمور صحیفه‌لری »** آدلی مقاله‌سی نشر ائدیلمیشدیر. (باخ :وارلیق، ۱۳۸۲،ن -۱۲۹)

آکادئمیک دوکتور - پروفسور حسین احمدووون « خاطیره لریم ... » کیتابیندان معلوم اولور کی، اونون آتا - بابالاری منشا ائعتیباری ایله جنوبی آذربایجانین **سولدوز** ویلایتیندندیر. موللالار آدلانان بو نسلین باشچی‌سی **داش‌دمیر** آدلی بیر کیشی اولوب. داش‌دمیر، نه واختسا، چوخ گومان کی، اون‌سککیزینجی عصرده ایراندان کؤچوب **گؤیچه گؤلو** اطرافیندا، صفالی یئرلردن بیرینده برقرار اولوب. بو نسیل تخمینن ۳۰۰ ایل بو یئرده یاشامیش، قول - بوداق آتمیشدیر. سون واختلار - ۹۹- ۱۹۹۸ جی ایللرده ائرمنی ایفراطچیلاری طرفیندن بوتؤو ائرمنیستانداکی آذربایجانلی‌تورک جاماعاتی کیمی حسین موعلّیمین قوهوم اقراباسی دا دیذرگین دوشموش، آذربایجانین موختلیف کند و شهرلرینده مسکونلاشمیشلار.

حسین موعلّیم خاطیره‌لرینده بو حادیثه کؤورک حیسلرله بئله تصویر ائدیلیر.

حئیفسلندیم هر اؤتن آنا
باش ووردوم گؤیچه تک بؤیوک عومّانا.
دوزدوم ایپه - ساپا آغری - آجیمی،
یاد ائتدیم ائل - اوبا، قارداش - باجیمی.
فیکرین اوجاغیندا شام کیمی یاندیم،
یوردومو، یووامی، کؤکومو آندیم.
دوغما کند - کسگیم هئی دوشدو یادا
اؤلومسوز هر سؤزوم قالار دونیادا.
آرادیم - آختاردیم من سوی کؤکومو

شاخه‌لی نسلیمین یارپاق تؤکومو.
دوشدو یئنه یادا آتام و بابام!
هاردان کؤچدو، هارا دوشدو ائل ـ اوبام!
اوٌلوب کئچنلری یازماق ایسته‌دیم
بابامین باباسی کیم اولوب دئدیم؟

بئله‌لیکله، معلوم اولور کی، آکادئمیک دوکتور ـ پروفئسور حسین احمدوو آذربایجانیمیزین هر اوچونون اوغلودور. سوی‌کؤکو ـ جنوبی آذربایجانین سولدوز ویلایتی، دوغولدوغو یئر غربی آذربایجانین گؤیچه دیياری، حال ـ حاضیردا یاشاییب، یاراتدیغی ـ شیمالی آذربایجان ـ باکی شهری‌دیر.

آکادئمیک دوکتور ـ پروفئسور حسین احمدوو هم ده نیسکیللی شخصدیر. آهیل چاغلاریندا دوغولدوغو، اوشاغلیق ایللرینی کئچیردیگی یئردن، آتا ـ باباسی‌نین یورد ـ یوواسیندان آیری دوشمه‌سی، سون حادیثه‌لرله باغلی غوربتده قالان آتاسی‌نین مزارینی زیارت ائتمک ایمکانی‌نین اولماماسی اونو چوخ قهرلندیریر.

بو قهر و نیسکیلی او، « **خاطیره لری** » ـ نده اؤز هم‌یئرلیسی شاعیر **حاجی ذکی ایسلاما** شعرله بئله ایفاده ائتمیشدیر.

دینله ذکی ایسلامی، ائشیت، آ قارداش،
وطنین قوینوندا دفن ائدین منی.
آتام موصطافادان دوشدوم آرالی،
آنامین یانیندا دفن ائدین منی.
گؤزلریم اونونده تورپاغیم، داشیم،
گوناهکار دئییلم، اوجادی باشیم،
اینشاللاه بیر اولار قوهوم ـ قارداشیم،
حاقّین درگاهیندا دفن ائدین منی.
آجیلی ـ شیرینلی کئچدی حیاتیم،
شوکور تمیز قالدی موقدّس آدیم.
حسین احمدم، تانری ایمدادیم،
آنامین یانیندا دفن ائدین منی.

آکادئمیک دوکتور ـ پروفئسور حسین احمدوو سووئتلر دؤورونده دونیانین بیر چوخ اؤلکه‌سینی او جومله‌دن یاپونییادان ـ سینقاپورا، جنوبی آوروپادان، رومینیا، بولقاریستان، یونانیستان، ایتالییادان ـ میصیره

قدر سیاحت ائتمیش، یالنیز قارداش تورکیه و ایراندا اولمامیشدیر. او واختلار کومونیست ایدئولوگییاسی بونا یول وئرمیردی. آذربایجان موستقیل‌لیک الده ائتدیکدن سونرا او، آرزوسونون بیرینی یئرینه یئتیریب. قارداش تورکیه‌یه سفر ائدیب و تورک عالیملری، علمی ـ ایداره‌لری ایله امکداشلیق ائدیر. بوتون بونلارین نتیجه‌سیدیر کی، بو گونلرده تورکیه‌دن خوش بیر خبر ده گلمیشدیر حسین موعلّیم تورکیه عالی تحصیل قورومونون ۲۶. یئددی.۲۵ ـ جی ایل تاریخلی ۱۷ سایلی قراری ایله « **تورک دونیاسی آراشدیرمالاری اولوسلار آراسی علملر آکادئمییاسی** »نین « **تورک دونیاسینا خیدمت** » **آلتین میدالی** ایله تلطیف ائدیلمیشدیر.

آکادئمیک دوکتور ـ پروفئسور حسین احمدوو مکتب و پئداقوژی فیکیر تاریخچی‌سی‌دیر. اونون تدقیقاتلاری چوخ ساحه‌لی و چوخ شاخه‌لیدیر. او، تکجه شیمالی آذربایجاندا دئییل، هم غربی، هم ده جنوبی آذربایجاندا مکتب و پئداقوژی فیکیر تاریخی‌نین تدقیقی ایله ده مشغول اولموشدور.

خوصوصیله ده میرزه حسن روشدیّه تبریزی‌نین پئداقوژی فعالیتی اونون طرفیندن گئنیش تدقیق اولونوب. اونون بو گونلرده چاپدان چیخمیش « ایگیرمینجی عصر آذربایجان مکتبی » آدلی مونوقرافییاسیندا جنوبا آذربایجان مؤوضوعسونا آیریجا یئر وئریلمیش « **آنا دیلی مکتبلری‌نین جنوبی آذربایجانا یاییلماسی** » آدلی ایری حجملی مقاله‌سی « وارلیق » درگیسینده چاپ ائدیلمیشدیر. (نؤمره ـ۱۳۷، ۲۰۰۵ـ جی ایل، ص. ۱۲ـ۲۲)

آکادئمیک احمدووو زامانمیزین تانیمیش شخصّیتی، مشهور جراح جواد هئیت ایله دوستلوق تئللری بیرلشدیریر. کئچن ایل باکیدا دوکتور ـ پروفئسور جواد هئیتین آنادان اولماسی نین ۸۰ ایللیک یوبیلئیی‌نین فعال تشکیلاتچیسی اولان ح.احمدوو اونون حاقّیندا آیریجا کیتاب چاپ ائتدیرمیش، « بیچاق ایله قلمین وحدتی و یاخود جواد هئیت ذیروه‌سی » آدلی مقاله درج ائتدیرمیش، رئداکتورو اولدوغو آذربایجان بین الخالق اونیوئرسیتئتی‌نین چوخ تیراژلی قازئتی‌نین خوصوصی نؤمره‌سینی یوبیلیارا حصر ائتمیشدیر.

بوگون حسین موعلّیمین یالنیز بیر آرزوسو وار. او دا بابالاری‌نین یوردونو- سولدوز ویلایتینی، ایرانین مشهور شهرلرینی ـطئهرانی، تبریزی، اردبیلی گؤرمک، مشهد شهرینه گئدیب او یئرلری زیارت ائتمکدیر.

اینشاللاه آللاهین کؤمگی ایله حسین موعلیم بو آرزوسونا چاتار ■

قودسی بایراموو

آذربایجان بین‌الخالق اونیوئرسیتئتی نین موعلّیمی

ایشاره : *نشریه‌میزین ۱۳۹ ـ نجی ساییندا آشاغیدا اوخودوغونوز شعر چاپ اولموشدور. تأسوفلر اولسون کی بیلگی‌سایاردا بعضی سهولر اوز وئرمیشدیر. بورادا بو گؤزل شعرین حؤرمتلی قوجامان شاعیریندن عوذر دیله‌یه‌رک، بیر داها دوزه‌لیش اپاردیقدان سونرا اونو سایین اوخوجولارا تقدیم آلدیریک.*

وارلیق

سربستلیریک غزل

***ح ـ م ـ آغباش**

اَل آتیّرام یازی یازام
اینجه، اوُفا ق
سؤزو یازام
اینجه لیگه واریّب دالام
دؤنمز اوْلام اوْردا قالام
دوِشونورم بئله هردَن
ایَشیّق سئوه‌ر سئوگیلردن
چوْخ اینجه‌جیک بیر اوِره‌کدَن
سئوگی‌لیگی چیّلخا، قیّزقیّن
آری ـ دوْرو بیر دیلکدَن
باغری اوُفاق، کوْنول اینجه
سئوگیسی دوِنیا بوْیونجا
بو دوِنیایا سیّغماییّنجا
قیّویر ـ قیّبچاق، آمّا یومشاق
اوُچوشو وار اوُجا ـ آلچاق
کؤنلو دوْلور سئوگی سوْنور
شیرین یئملی چیچک‌لرین

---

* شاعیر ـــ یازیچی ـــ ادبیّات شوناس

اوسته قوتور
اینجه ـ اینجه ایچیر ـ سوْرور
توْخ یئملەنن
سئوگی دوْلو گؤز بیکدَن
بنک ـ بنک قانادلاری
بزَکلی بیر کپەنکدن
دانیشاندا
سس سیز اینجه
کپەنگین
دانیشماغا سس ـ سوْیو وار
دونیا دوْلو آداملارین
گؤر نه گوجلو های هویو وار
کؤک تملی وار، سوْیو وار
***
ال آتیرام یازی یازام،
دوْغار ـ دوْغما اؤز آنامی
یازار ایکن،
اوچ‌یوز میلیوندان آشیری
چوْخ توْرتلی، چوْخ بالالی
سؤز آنامی
یازار ایکن،
گؤرورم کی دوْغما آنامین اگنینده
یاد گئییم وار
یاد یاماقلار

دوشونجەمی هئی قیدیخلارا! . . .
آخی بئله میلیون نه دیر؟!
کیملرین‌دیر ؟!
یازانیما قلم دئدیم، قلم نه دیر؟
بو کیمین‌دیر ؟!
یازا ـ یازا دوْشونرکن
دوْشونجەیه دالدیقجا من
زینه ـ زینه
یازیم آغلار
ایچیمده کی ایچین ـ ایچین
سسی یوْخکن
سؤزوم آغلار
نوْلدو سوْرار
بس اوْچاغلار ؟!
***
بیر زامانلار، دوْغما آنام ـ آتام بئله
گؤز ایشلرکن
اوج ـ بوجاقسیز
دالغا دوْرغون دنیز کیمی
یایینلمیش تام آنگین‌لره
ایلغیم وورار
آتلا، اینک،
آیری سؤزله سیغیر، داوار،
بسله‌ردیلر.
دوه لرین، داوارلارین

یونلارینی

بیچیم ـ بیچیم بیچردیلر، قیرخاردیلار.
قیرخدیقلارین آییر ـ آییر آییره‌ردیلر
آییره‌ردیلر، ایپلردیلر،
او ایپلری آریش ـ آرغاج ائده‌ر،
دۆنوب توخوردولار

***

آللرییله تۆره نمیشی، توخونموشو،
یارار ـ یارار ـ یاراشیقلی
پالتار دییه
بیچردیلر، تیکردیلر،
تیکردیلر ـ گییردیلر
آیینلری گئییم لنه!...
تام گرکلر اؤزلریندن ـ اؤزلرینه

***

قیز گلینین یللرینی
آنیرام هئی آندیقجا من
باجاریقلی ملک کیمی
گلین آنام آللرینی
کئچمیشیمین سئیرینه هئی
دالدیقجا من
هامی‌نین تام باش، یاخاسین
ایگیدلرین شال ـ چوخاسین
آت گؤنوندن آیاق قابی
بارامادان ایپک ساپی
باشلاریندا قیلچیقلی بؤرک
داوارلارین دریسیندن
آغ ساققالین چیگنینده کورک

***

او دور منه چوچون گلیر، چتین گلیر
دوغما آنام آیننده‌کی اؤزگه‌لرین
یاد دیللرین
سونوملاری، ونرمیشلری، یاماقلاری،
بو گون بودور
چیلخا قالان بیر ائل یوخدور
دونیا دولوب اولوس چوخدور.

***

دولو دونیا آداملاری
دوشونجه‌لی، دویغولو،
چوخ آیدینلاری
دؤرت بویاقدا گنج، خاملاری
دوشون ـ دوشون دوشونورم،
بو دور بو دؤرت بویاقلارین
ایکیسی تام منیمکی‌دیر.
تورک دیللی‌لر،
بو تورک باشلار
دونیا ائوین دولدورموشلار
یاخیر، ساری، آغلا، قارا،
دؤرت بویاقدان ائللر آرا
ساری بویاق بابام «هون» دور،
آغ بویاقلی آتام «هون» دور.

***

اوغور منیم، اویغور منیم، اوغوز منیم،

گؤک تورک بابام!
ائللریمیز آت بئلینده دوْغولدولار،
باشی اوْجا،
آت بئلینده یاشاردیلار،
دونیالارین دَییشرکن
آت بئلینده دَییشدیلر.
نامارت لارین، هیرسیزلارین
بورنون اوْوان،
بؤیوک بابام «آتیلا» دیر.
تؤمروسومون، کوْروغلومون
باباسی‌دا، «اوْغوز» خان‌دیر.
***
بو ایگیدلر کؤکوم اوْلموش،
سسلری دونیایا دوْلموش
دوْغودا ایگید اینسانلار
قوْرخماز ائلیم تورکوستانلار
باشی اوْجا یاشایانلار!...
آوروپانین دوْغوسوندا
بالکانلاردا
تورک باش اینسان،
سسلری گؤر گلیر هر آن
قوْشا دوْغما دویغو بیردیر.
اوْدور سسیمه سس وئریر.
گؤودمه گور نفس وئریر.
***
دونیا وارلیق تاختاسیندا!
سیبیریانین شاختاسیندا!
چوواش، یاکوت قارداشلاریم
تورکمان، تاتار، قیرقیز، اؤزبک،
قازاق ایگید سیرداشلاریم
دتیز کیمی ماوی گؤزلوم،
ساری ساچلیم، آغ بنیزلیم،
گؤنش اوْزلوم
قیپچاغیم‌دیر.
ماوی گؤزلو قیپچاق دئدیم،
گلدی دویغوما گؤر نه‌لر،
اوْ گؤی خزر، اوْ گؤی خزر
دوْنیانین گؤزو اوندادیر
بو گؤل بنیم یوردومدادیر.
***
خزرلریم یاهود اوْلموش
بیر مؤسلمان گؤلو قالمیش.
دوْغرو ایسلام چیراغیم‌دیر
آلله اکبر بایراغیم‌دیر
***
چوْخ کره مایماق اوْلموشوق
قارا قوْیون، آغ قوْیونلو
قارشی ـ قارشیبا دورموشوق
بیچیلمیشیک، قیریلمیشیق
جیریق ـ جیریق جیریلمیشیق
باشلار ایتیب باییلمیشیق
ایگیدلیگین، عاغلیمیزین.

یاردیمیلا آییلمیشیق

***

ائل ایچره بیر گونش چیخیب
چَن، بولودو بورُوب سیخیب
ایسماعیلیم گونش کیمی
پاریلدابیب پارلامیشیق
دار گوزلری قاماشدیریب
دونیاسینی دارلامیشیق
آوروپالار آل ائیله‌ییب
آغلیمیزی آلیبدیلار
تاماشایا دالیبدیلار
ایکی ائلی بیر ــ بیری‌نین
جانلارینا سالدیریبلار
چالدیراندا چالدیریبلار
شهیدلرین آخیب قانی
قیزاردیب بوتون هریانی
چایلاریمدا قان سئل آخیب
آل ائدنلر گولوب باخیب ا...

***

هاردا سیّنیز ــ هاردا سیّنیز
تورک باش اوُ لو بابالاریم؟!...
اوُیودونوز یاد دان چیخیب
یاشاییش بیزی ترک سیخیب
گل ایندی گل دده م قورقوت
آلیم دوت گیل سوُچوم اوُتوت
سن دئمیشدین!...
« اوغوز اوغلو حاقّی دورو
قورو اوغلوم دیلین قورو
دیلین ». دوغما ائلین قورو
ساقین، ساقین اولور هاچاق
یاد کیمسه‌یه آچما قورشاق
ایگید یاشا، بئلین قورو »

***

هاردا سینیز ــ هارداسینیز
تورک باش اولو بابالاریم؟!...
ائی تورکلویوم، ناموس عاریم
ائی وارلیغیم، شرف، شانیم
داماریمدا گزَن قانیم،
ایسته‌دیگیم، دوستوم، یاریم
سئودیجه‌ییم، بوتون واریم.
یازا ــ یازا دوشونرکن
دوشونجه‌یه دالدیقجامن
گوروم کی یازیم آغلار
باشیمدا وار سوزوم آغلار
نولدو سورار بس اوچاغلار؟!...
نولدو سورار بس اوچاغلار ؟!...

مشروطه اینقیلابی‌نین یوز ایلیگی

موناسیبتی ایله

*حسین گونئیلی

بوتون اوْخوجولارین بیلدیگی کیمی کئچن عـصرلرده و موعاصـیر دؤرده وطنیمیـزده بـاش وئـرن سیاسی حرکتلر و اینقیلابلارین هامیسیندا آذربایجان میلّتی‌نین بیرینجی روْلو اوْلوبدور، یعنی حرکتـی آذربایجانلی‌لار باشلامیش و یا باشـقا یئـردن باشـلانان حرکتـی آذربایجـانلی‌لار داوام ائتمـیش و باشـا چاتدیرمیشلار.

هر بیر اوْلایین سببی و نه‌دنی اوْلدوغو کیمی اینقیلابلار دا نه‌دنسیز و سبب‌سـیز اوْلابیلمزلـر. ائلـه بونا اساساً یاخشی اوْلار کی کئچن عصرده باش وئرمیش مشروطه اینقیلابی‌نـین بـاش وئرمـه‌سـی‌نـین بعضی سببلرینی گؤزدن کئچیرک.

قاجار شاهلاری‌نین بیر نتیجه‌سی او جومله‌دن آغا محمدخان، درین دوشونجه‌سی، گوجلـو مـودیریّتی و قوْرخمازلیغی‌ایله بؤیوک بیر اؤلکه‌نین پارچالانمیش حیصّه‌لرینی بیرلشدیریب، بوردا- اوْردا پادشـاهلیق ایدّعاسی ائله‌ین چوْخلو لیاقتسیزلری یئرلرینه اوتوردوب، واحید بیـر قـودرت و دؤولـت قـورا بیلدیـسه، اوْنون یئرینده اوْتورانلارین چوْخو نه اوْنون امَگینه حؤرمت سـاخلادیلار، نـه وطـن یوْلونـدا جانینـدان و مالیندان کئچنلره، نه‌ده گلن نسیللرین قیْنایاجاغینی نظره آلدیلار. اوْنلار حاکیمیّتی تکجه اؤزلـری‌نـین خوش گون سورمک وسیله‌سی کیمـی گـؤرور، میلّتـین بدبختلیگینـه، قـارا گونونـه، آغیـر شـرایطده یاشاماسینا گؤز یومور، قان سوْران والی‌لر و ارباب‌لارین هم‌ده حاکمیّتین

لیاقتسیزلیگیندن سرحدلرین ائشیگیندن کئچیب گلن چاپغینچی‌لارین، ائله‌جه‌ده ایچـه‌ریـده یاغیلیغـا باشلایان‌لار و اؤز باشینالارین چکمه‌لری‌نین آلتیندا السیز- آیاقسیزلارین ازیلمه‌لرینه باخمـاییر، تکجـه بیـر نتیجـه یالتـاق، مدیحـه‌چـی‌لرینـی آز- چـوْخ اینـسان حئـساب ائـده‌رک، گـونلرینی سـؤووردولار.

***حسین گونئیلی ـ آذربایجان تاریخ و ادبیاتی‌نین آراشدیرجیسی، یازیچی، شاعیر**

بونلار همیشه اوْلموش و اوْلماقدا اوْلان چوْخلو موستبید حاکیملر کیمی، همیشه اؤز ایشلری و سؤزلرینی حاق بیلیر، اؤزلری‌ایله اوزلاشمایانلارین همیسینی دوشمن، وطن خایینی تانییر و تانیتدیریردیلار. طبیعی‌دیر کی، بونلار کیمی خالقینا آرخالانمایان، آنجاق اوْنلارین الی‌نین امگی‌ایله پادشاهلیق ائدنلر، حاکیمیّتلری‌نین داوامینی تضمین ائتمک اوچون، باشقا دایاق و دستکلره ده ائحتیاج دویوردولار. اوْنلار بو دایاقلار و دستکلری اجنبی‌لردن سئچیر، دئمک خاریجی اؤلکه‌لر، او جوملـه‌دن روس، اینگیلیس، بئلژیک و باشقا بونلار کیمی بوْغازی گئن اؤلکه‌لره چوْخلو ایمتیازلار وئریر، باشقا سؤزله دئسک، مملکتین ایستیقلالی، میلّتین قانی و شرفی قیمتینه تکجه اؤزلرینه دینجلیک الده ائدیردیلر.

اؤرنک اوْلاراق، ناصرالدین شاهین الی‌ایله ایران گؤمروکلری‌نین بوتون ایختیاراتی«نوز» آدلی بئلژیکلی‌یه، تنبکی(تنباکو)نین ایستحصال و ساتیشی اینگیلیسلی بیر شیرکته وئریلیر ، مظفرالدین و محمدعلی شاه اؤلکه‌نین امنیت و سیاستینی «شاپشال» آدلی بیر روس تبعه‌سینه تاپشیریرلار و کیمسه‌نین ده ائعتراض سسی چیْخماییر. بئله بیر زاماندا ائعتراض ائدنلر ده، آلّاه طرفیندن«تفویض اوْلونموش»! سلطنت، شرع- انور، قورآن ـ مبین و اهل ـ بیت علیهم‌السلامین دوشمنی کیمی قلمه وئریلیر، دربارین جیره‌خور روحانی‌نومالاری‌نین تکفیر آغاجی ایله تاپدانیردی.

بونلاردان علاوه، لیاقتسیزلیگینه باخمایاراق نئچه اوزلو یالتاقلارین یالنیر دربارا باغلی اوْلدوغو اوچون، والی، حاکیم، قوْشون باشچیسی سئچیلدیکلری، اربابلارین، کند مالیکی اوْلان انبارداردلارین اؤز باشینالیغی، اوزده روحانی ساییلان نظام العلمالار، میرزا حسن کیمی موجتئهیدلر، میرزه ابوالقاسیم کیمی ایمام‌جومعه‌لرین ائحتکارلا خالقین قانینی سوْرمالاری‌نین هئچ واخت حاکمیّت طرفیندن قاباقلاری‌نین آلینماماسی، شیمالی آذربایجاندا روسلارین هیمی‌ایله ائرمنی‌لرین موسلمان قانی تؤکمه‌سی و دربارین همین ایشلرین قاباغیندا ساکیت و دینمز قالماسی، بو طرفدن ده آذربایجاندا اؤلدورولن بیر اینگیلیسلی میسیونئرین اؤلدورولمه‌سینده ایران دؤولتی‌نین اوْنا یوزلرجه موسلمانین قانی‌نین قیمتی برابری قان وئرمه‌سی، حاکیمیّتین لیاقتسیزلیگیندن سوء ایستیفاده ائده‌رک هر گون موختلیف یئرلرده چاپقینچی‌لارین و بعضن دربارا آرخالانان بوْینو یوْغونلارین الیله گوناهسیزجاسینا خالق کوتله‌لری‌نین قانلاری‌نین تؤکولمه‌سی و جانلاری‌نین آیاقلار آلتیندا گئتمه‌سی و یوزلرجه بو کیمی یارامازلیقلاری گؤزو ایله گؤرنلر اوْدسوز- اوْجاقسیز یانیر ـ یاخیلیر و دوشونن بئیینلرینه قان داشلانیردی.

دربارین، خالقین ایچینده جاسوس قوْیاراق یالتاقلانمایانلاری اینجیتمه‌سی، اجنبی دؤولتلر و اوْنلارین تبعه‌لرینی اؤز میلّتلریندن اوستون توتماسی و میلّتین سعادتی، وار ـ دؤولتی و منلیگینی اوْنلارین راضیلیغینا فدا ائتمه‌سی و چوْخلو بئله ـ بئله یاراماز ایشلری بوتون وطنینی، خالقینی سئون دوشونجه‌لی وطنداشلاری اینجیدیر و بو دوروملاردان چیّخیش یوْلو تاپماغا دوشوندوروردو.

هابئله آوروپادا گئدن یئنی‌لشمه، صنعتی‌لشمه و ایره‌لی‌له‌مه پروسئسی‌ده آوروپانی گؤرموشلر، ایستانبول و باکی‌ایله رابیطه‌ده، و یا گئت- گلده اوْلانلار و اوْرالاردا بوراخیلان قزئتلر و ژوْرناللاری اوْخویانلارین بئیینلرینده بئله بیر سوْرغولار جانلانیردی کی: ــ نییه بیزیم اؤلکه‌میزده بونلاردان اوْلماسین؟ نییه بیز بو مودئرنیته و ایره‌لی‌له‌مه‌دن گئری قالاق؟

بئله دوشونلرین گؤزلری قاباغیندا و آیاقلاری آلتیندا اوْلمالی یوْل، یالنیز مشروطه آدلی بیر اینقیلابی یوْل‌ایدی، اوْنلار یاخشی بیلیردیلر کی، ایستیبداد حاکمیّتی‌ایله نه دینجلیک، نه علم، نه صنعت، نه آزادلیق، نه ده گلیشمه و ایره‌لی‌له‌مه اوْلابیلر؛ دئمک بئله بیر مقصدلره چاتماق اوچون بیرجه یوْل واردیر، اوْ دا ایستیبدادی نوْخدالاماق و اوْنون قاباغینی آلماق‌دیر. طبیعی‌دیر کی، اؤز حیاتی و حاکیمیّتی‌نین بقاسینی ایستیبداد دا گؤرنلر ده هله- هله گلیب مشروطه و قانونچولوغا بوْیون أیَن دییلدیلر.

دربارین خایینجاسینا ایشلری، او جومله‌دن تنبکی ایمتیازی، گؤمروک مسئله‌سی و بو کیمی اجنبی‌لرین قارشیسیندا ذلیل‌لیک و آلچاق‌لیغا سبب اوْلان ایشلره راضیلیق وئرمه‌سی، بیرینجی هامیدان چوْخ آذربایجانلی‌لارا آغیر گلیردی. احمد کسروی مشروطه تاریخینده یازیر:

«پیش از همه تبریز به کار برخاست و مردم آگهی‌های کومپانی (انگلیسی) را که به دیوارها چسبانیده بود، پاره کردند و به جای آن نوشته‌های شورآمیزی چسبانیدند.»

ناصرالدین شاه اللی‌ایل سلطنتدن سوْنرا ۱۲۷۵ـ جی ایلده اؤلوب، یئرینی اوْغلو مظفّرالدین شاها وئردی. مظفرالدین شاه لازیمی قدر لاییق آدام اوْلماسایدی دا، آتاسی و اوْغلو محمدعلی میرزا کیمی موستبید و عئینی حالدا توْلکو صیفت ده دییلدی. او، آوروپا خالقلاری‌نین سعادتی اوغروندا باشلانمیش تجدّود و صنعتی‌لشمه‌نی سئویر*اوْنلاری اؤز وطنی و خالقینا دا آرزولاییردی. بونا گؤره ده میلّتین ضیالی‌لاری طرفیندن ایره‌لی سورولن مشروطه‌نی قبول ائدیب، ۱۲۸۵ ـ جی ایلده اوْنو ایمضالادی.

مظفّرالدین شاهین مشروطه‌نی قبول ائله‌مه‌سی بیرینجی نؤوبه ده، اوْنون اؤلومونو گؤزله‌ین و شاهلیق تختینه چیخماغا گوْنلری سایان اوْغلو محمدعلی میرزایا هئچ ده خوْش گلمه‌ییردی. تبریزده

روس تبعه‌سی اوْلان «شاپشال» آدلی موعلّیمی‌نین تأثیری آلتیندا اوْلان بو ولیعهد هئچ واخت میلّتین اوْیانماسینا، ساوادلانماسینا و اوْلکه‌نین آبادلاشماسینا راضی دئییلدی؛ بلکه ده بئله بیر شئیلره ایجازه وئرمکله، بو میلّتین جهلیندن فایدالاناراق وار- یوْخونو چاپان اجنبی‌لر طرفیندن خلع ائدیله‌جه‌یینه دوشونوردو. آنجاق مشروطه اؤز یوْلونو گئدیر و گون - گوندن طرفدارلاری آرتیردی. بونو دا اوْنوتمایاق کی مشروطه ایسته‌ینلرین هامیسی‌دا مشروطه‌نین آنلام و معناسینی بیلمه‌ییر، هر بیری اوْنو اؤز باجاریق و ایسته‌گینه اساسن تفسیر ائدیردیلر. مثلن: روحانی‌لرین چوْخو اوْنو شریعتین گئنیشلنمه وسیله‌سی حئساب ائدیر، اربابلار، ائحتکارچی‌لار و آنباردارلار مشروطه‌ایله وئریلن آزادلیغی اؤز آزادلیغی و خالقین قانینی سوْرماغین آزاد اوْلدوغو کیمی قیمتلندیریر، لوْطولار، یوْل کسنلر و اوجقار یئرلرده خالقین مالینی چاپانلار بئله بیلیردیلر کی، مشروطه‌نین وعده وئردیگی آزادلیق، بونلارین دا گؤردوکلری ایشلرده آزاد اوْلاجاقلارینی تضمین ائده‌جکدیر؛ آنجاق ائله‌کی اوْلجه تبریزده، سوْنرا باشقا شهرلرده مشروطه سئورلر طرفیندن قورولان انجومنلر، ضیالی‌لار و دوشونجه‌لی شریعت عالیملری طرفیندن سئچیلن نوماینده‌لر بیرینجی مجلیسی تشکیل ائله‌دیلر، اوْنلارین قبول ائله‌دیکلری قرارلار و قانونلارین اوزه چیخماسی‌ایله، شخصی قازانجلارینی خطرده گؤرنلر، قانونلار و اوْنلارین سببی اوْلان مشروطه‌ایله قارشی- قارشییا دایاندیلار؛ بئله کی چوْخلو، مال- دؤولت توْپلایانلار، چوْخلو کند صاحیبی و انباردار اوْلان دین خادیملری، هابئله اربابلار، خانلار، لوْطولار و ... مشروطه‌ایله دوشمنلیگه باشلادیلار.

اوْنجه ایشاره ائدیلن کیمی محمدعلی میرزا مشروطه‌یه بوْیون آیَن دئییلدی، آنجاق تبریز انجومنی، تبریز نوماینده‌لری، طئهراندا بهبهانی و طباطبایی کیمی روحانی‌لرین و تک- توک باشقا ایالتلر و ویلایتلرین نوماینده‌لری‌نین گوجو ایله مجبور اوْلاراق تسلیم اوْلوب، ظاهیرده مشروطه‌ایله راضیلاشدی؛ امّا دالدا دا مشروطه دوشمنلری ایله ال- بیر اوْلوب، اوْنلاری دستکله‌ییردی. یئری گلنده اوْنلارا پوللار باغیشلاییر، مشروطه و خالقین ایراده‌سی قاباغیندا جبهه توتدوروردو. نتیجه‌ده اوْنون ال‌آلتی‌لاری، حتّا دارالشورا نوماینده‌لری و چوْخلو مشروطه سئوەر اینسانلاری آلدادیر و یا ال‌قوْللارینی سوْیودوردو. بوناگؤره ده چئشیتلی ایالتلر و ویلایتلردن گلن مشروطه سسلری بیر گون آزالیر، بیر گون دییشیر، بیر گون ده مشروطه‌نین ضدّینه چئوریلیردی. بو آرادا یئرینده مؤحکم دایانان و هئچ کیمدن ائتگی‌لنمه‌ین قورولوش تبریز انجومنی‌ایدی. بوتون ایالتلرین انجومنلری‌نین آتاسی اوْلان بو انجومن محمدعلی میرزا ایستیبدادی‌ایله چوْخ دؤیوشدو، اوْنا اینانان چوْخلو ایالتی و ویلایتی انجومنلری و شخصلری باشاسالدی. محمدعلی شاه روس گئنرالی لیاخوفون کوماندانلیغی‌ایله تیر آیی‌نین ایکی‌سینده مجلیسی توْپا باغلایاندان سوْنرا، باشادوشمه‌ینلر ده باشا دوشدولرکی، ایالتی انجومنلری مجلیسه قبول ائتدیرن و

اوْندان سوْنرا بیر قانونی «ایالتی انجومن» اوْلان بو تشکیلات نه قدر درین دوشونورموش. هامی بیلدی کی، اوچ دوْنه مشروطه‌نی ساخلاماق و قوْروماغا آند ایچن، هر اوچ آندینی سیندیران محمدعلی– میرزانین، قانونی پادشاه اوْلمادیغینی و سلطنتدن خلع ائدیلدیگینی بیلدیرمک ده، ائله بو انجومنین اوزاق‌گؤرنلیگیندن آسیلی‌ایدی. گئنه‌ده درین دوشوننلر بیلدیلر کی، بو انجومن و رهبرلیک ائتدیگی سیلاحلی موجاهیدلر، هارداسا مشروطه‌نی دیریلدیب، بو اؤلکه‌یه قایتاراجاقدیلار.

مشروطه اینقیلابی‌نین اوْللرینده «علی میسیو»نون ایبتیکاری‌ایله قورولان، قافقازیا ایله ایلگیده اوْلان و اوْرادا ایشله‌ین ایرانلی‌لار و آذربایجانلی‌لارین مالی، نیظامی و فیکری یاردیملاریندان فایدالانان «مرکز ـ غئیبی» آدلیغ تشکیلات دا مشروطه‌نی ساخلاماق و میلّته قایتارماق وظیفه‌سینی اؤز عؤهده– سینه گؤتوردو. بو مرکز آذربایجان و اؤزللیکله‌ده تبریزین غئیرتلی ایگیتلریندن سیلاحلی دسته‌لر حاضیرلاماغا چالیشیردی. مرکز غئیبی یاخشی بیلیردی‌کی، محمدعلی میرزا و باشقا ایستیبدادچی– لارین قاباغینا یالنیز سیلاح‌ایله چیخماق مومکوندور. شخصی قازانجلاری خطره دوشنلر، درباردان یئرسیزجه‌سینه مَواجیب آلانلار، تیولدارلار و بونلار کیمی‌لرین انجومندن آیریلماسی و تبریزین دوچی محله‌سینده محمدعلی میرزه‌نین ایسته‌کلرینی تأمین ائله‌ین «انجومن- اسلامیه» آدلی تشکیلاتی قورمالاری، هم ده اوْنلارین داورانیش و چالیشمالاری، بوتون اینقیلابچی و آییق قووه‌لری دوشوندوروردو.

میلّی مجلیس داغیلاندان سوْنرا، اؤلکه‌نین سیاسی شخصیّتلری و مشروطه‌چی‌لرین فیکیرینجه او مجلیسین یئرینی دوْلدوران بو ایالتی انجومن‌ایدی. ایالتی انجومن و اوْنون سیلاحلی قوْلو اوْلان موجاهیدلر و غئیبی مرکز گله‌جگی آچیق گؤز ایله گؤرور، اؤزلرینی آغیر ساواشلار و دؤیوشلره حاضیرلاییردیلار.

بئله بیر زاماندا کی بوتون باشقا ایالتی انجومنلر سوسموش و او ایالتلرین ضیالی‌لاری‌نین دا چوْخو حقیقتلره گؤز اؤرتوردو؛ ایستانبولدا آرتیق تیجارت ایشلری ایله مشغول اوْلان آذربایجانلی‌لار، همین شهرده قوردوقلاری «انجومن- سعادت» آدلی مرکزین واسیطه‌سی‌ایله اینقیلابین سسینی دونیایا هم ده نجف شهرینده دینی حوزه‌یه چاتدیریردی.

«اسلامیه» ده توْپلاشانلار و اؤزلرینی خالقدان آییرانلار کیملرایدیلر؟

اوْنلار خلقی جهلده و ساوادسیز ساخلاماق ایسته‌ینلر، خالقین جهلیندن فایدالاناراق اوْنلارا حوکومت ائدنلر، ائحتکارچی‌لار، کند صاحیبی اوْلان میرزه حسن کیمی موجتئهیدلر، محمدعلی

میرزه‌دن مواجیب آلان میر هاشیم دوه‌چی و میر ابوالقاسم ایمام جومعه کیمی روحانی‌نومالارایدیلر. هم آذربایجاندا هم طئهراندا هم ده آیری شهرلرده اوْلان بونلار کیمی‌لر خالقین فیکیرینه قالماق و مشروطه‌نی دستکله‌مک یئرینه مشروطه‌چی‌لری «بابی» و «بهایی» آدلاندیریر، اوْنلارین علیهینه جهاد حؤکمو وئریردیلر. بوناگؤره ده گنج و اینقیلابچی شاعیر خامنه‌لی میرزه جعفر بئله بیر شعر یازمیشدی:

من ای خدا به تو نالم ز زاهدان ریایی
که عالمی بفریبند با قبا و ردایی
به خلق حرمت می می‌کنند ذکر ولی خود ـ
نه خون بی‌گنهان مست هر صباح و مسایی
به گاه موعظه آزار مور را نپسندند
به قتل و غارت شهری کنند حکمروایی
دهند مردم بیچاره را به پنجهٔ جلاد
نه شرمسان ز پیامبر، نه بیمشان ز خدایی
بیا که خوش شده جاری به جای آب به تبریز
به حؤکم شاه و به فتوای چند شیخ گدایی
به بندگان خدا بسته گشته راه معیشت
ولایتی شده مفلوک و مبتلا به گدایی
خدا که امر عبادش حواله کرد به شورا
حرام بشمَرَد این ابلهان ریش حنایی

بوتون ایالتلرین مجلیسه گؤندردیکلری نوماینده‌لرین هر سؤز و وعده‌یه مصلحتی اینانمالاری و یا آلدانمالاری، بیر سیرا آیری‌لاری‌نین آغزی‌نین پولا و مقاما سولانمالاری مشروطه اینقیلابی‌نین شیکستینه سبب اوْلدوسا، اوْنو یئنی‌دن دیریلدن، بیر داها خالقا و وطنه قایتاران آذربایجان، اؤزلیکله‌ده تبریز اوْلدو. سؤز یوْخ کی، تبریزده ده خالقین، حتّا ایالتی انجومن و موجاهیدلرین خئیرخواه نیّتلری و قلبی صافلیقلارینداان سوءایستیفاده ائدنلرین سایی آز دئییلدی. چوْخلاری اؤزلرینی مشروطه‌چی قلمه وئردی، مشروطه‌دن آلدیغی آد و ائعتبارین گوجو ایله مشروطه‌نین قاباغیندا دایاندی. مشروطه‌نین ضیدّینه حؤکملر وئردی. بئله بیر زاماندا سعادت انجومنی و او انجومنین واسیطه‌سی‌ایله نجف حوزه‌سی

موجتئهیدلریندن مشروطه‌چی‌لرین خئیرینه آلینان فتوالار و دینی حؤکملر اوْلماسایدی، ایسلامیه‌ده آیله‌شن و خالقین قتلینه فتوا وئرنلر اؤز ایشلرینده داهادا آرتیق موفق اوْلابیلردیلر. اسلامیه‌ده اوْتورانلار دؤولتی قووه‌لر، حتّا آذربایجانین اوجقار یئرلرینده یاغی‌لیق ائله‌ین چاپغینچی‌لاری دا مشروطه اینقیلابینی یاتیرماغا و موجاهیدلری قیرماغا چاغیریردیلار. ستارخان و باشقا موجاهیدلرین هیمّتی اوْلماسایدی، اوْنلار تبریز اهالیسی‌نین چوْخونو قیردیریب وار- دؤولتلرینی حربی کافر مالی آدلاندیریب غارت ائتدیره‌جک‌ایدیلر.

ایالتی انجومن و موجاهیدلرین چوْخ دیقّتله آپاردیغی ایشلر او زامان دونیانی حئیران قوْیوردو. محمدعلی میرزا مجلیسی پوْزموشدوسا، تبریز ایالتی انجومنی‌نین منطیقی حؤکملری و نظرلری اوْنون چوْخلو خطالاری‌نین قاباغینی آلابیلیر، اوْنون خاریجی دؤولتلردن بوْرج آلاراق خلقی بوْرجلو سالماسینا مئیدان وئرمه‌ییر، اوْنون آرخالاندیغی دؤولتلری، اوْنا خوْش اوز گؤسترمه‌یه پئشمان ائده‌بیلیردی .

بو آرادا قافقازیادا یاشایان ایرانلی‌لار، اؤزللیکله‌ده آذربایجانلی‌لارین هیمّتلری تقدیره لاییقدیر. اوْنلار اوْرادان پول، سیلاح و ساواشچی حاضیرلاییر، تبریزه گؤندریردیلر.

تبریز اهالیسی تاریخده تایی گؤرونمه‌ین چتینلیکلر، قوْرخو- اوْرکولر، آج- سوسوزلوقلاری قبول ائدیب، مشروطه اینقیلابینی ثمره یئتیردیلرسه، تأسّوفلر اوْلسون کی، ایستیبدادچی‌لار هئچ واخت یوْرولماییب، ایکی اوزلولوکلریندن ال گؤرتورمه‌دیلر. نهایتده مشروطه رهبرلری‌نین حوسن - نیّتی و صاف اوْرکلیگیندن فایدالانیب، اینقیلابین رهبرلرینی او جومله‌دن شهید ستّارخانی اینقیلاب مرکزیندن اوزاقلاشدیریب، طئهراندا شهید ائتمکله، اینقیلابچی دین عالیملری ثقه‌الاسلام، شیخ سلیم و نئچه- نئچه آیری موجاهیدلری تبریزده روسلارین الی‌ایله دارا چکدیرمکله اؤز یوْللارینا داوام ائتدیلر.

خالقیمیزی، وطنیمیزی، حقّی، عدالتی سئویریکسه، کئچمیش گله‌جگین چیْراغیدیر،- دئیه، مشروطه تاریخینی اؤیرنمه‌لی و اوْندان عیبرت آلمالی‌ییق ■

۱۳۸۵/۵/۱

اولوسلارآراسی کونقرئس

اوستاد شهریارین دوغومونون یوزایللیگی موناسیبتی ایله

*اکبر لاچین

اوستاد محمد حسین شهریارین دوغومونون یوز ایللیگی موناسیبتینه ایراندا دؤرد گونلوک عزیزله‌مه کونقرئسی قورولدو. بوکونقرئسده تخمینن اون ایکی اؤلکه‌دن شهریار سئوه‌ر ادبیات شوناسلار اوجومله‌دن تورکیه، آذربایجان جومهوریتی، آذربایجانین موختار نخجیوان جومهوریتی، بنگلادش، تاجیکستان، روسیه و ... ایشتیراک ائتمیشدیلر. بوکونقرئس ایکی گون طئهراندا و ایکی گون تبریزده کئچیریلدی.

دؤرد گونلوک بو کونقرئس‌ین آچیلیش مراسیمی طئهرانین وحدت سالونوندا قورولدو آچیلیش مراسیمینده دوکتور علی اصغر شعر دوست (کونقرئس- ین باشقانی)، دوکتور شوکروی حالوک آکالین (تورک دیل قورومونون باشقانی)، دوکتور ابراهیموف (نخجیوان کولتورناظیرلیکی طرفیندن)، مشایی (ایران جومهور باشقانی یاردیمجسی، ایران کولتورل میراث قورومونون باشقانی) و ... چیخیش ائتدیلر . کونقرئسین ایکینجی گون ایجلاسی طئهراندا ایران کولتورل میراث قورومونون سالونلاری‌نین بیرینده کئچیریلدی. بو ایجلاسدا علمی معروضه‌لر اوخونولدو، چیخیش ائدنلر آذربایجان جومهوریتیندن دوکتور معاریفه حاجی‌ئیوا، خانیم نوشابه علیزاده، دوکتور ائلمان قولیئیو و ...

روسیه‌دن جهانگیردری، تاجیکیستاندان دکتر جوره‌بیگ نذری، دکتر میرزه ملا احمد، خانیم گلروخسار، قادر قادرف امر یزدان علی مردان ایراندان دوکتور شعر دوست و ابوالفضل اصغری و اصغر فردی چیخیش ائتدیلر

کونقرئس - ین باشقانی‌نین ایضاحینا گؤره بو کونقرئس باره‌ده ایران جومهور باشقانی کئچن آیلاردا تبریزه سفر ائتدیکدن سونرا قرار قبول اولموشدو و دئمک اولار تلسیکلی قورولموشدو. کونقرئس ده گونئی آذربایجانین تانینمیش عالیملریندن و ادبیات شوناسلاریندن کیمسه ایشتیراک ائتمه‌میشدیر. هابئله طئهرانداکی ایکی گونلوک ایجلاسلاردا تاجیکیستانلی قوناقلار چوخ تعدادلی ایشتیراک ائتمیشدیلر بورادا کونقرئس‌ده تورکجه اوخونان مقاله‌لرین بیر نئچه‌سینی حؤرمتلی اوخوجولاریمیزا تقدیم ائدیریک :

× اکبر لاچین یازیچی، تدقیقاتچی.

محمدحسین شهریاری تورک‌دیللی شعرلرینده

فولکلور موتیولری**

*معاریفه حاجییئوا

۲۰ـ جی عصر فارس‌دیللی و تورک‌دیللی ایران پوئزییاسی‌نین ان قودرتلی سیمالاریندان اولان محمدحسین شهریارین آذربایجان دیلینده یازدیغی شعرلرین سورعتله ییلماسی‌نین بیر سببی ده بو شعرلرین دیلی‌نین حئیرت ائدیله‌جک درجه‌ده ساده و آیدین اولماسی ایدی. چونکو بو شعرلرین اساس ماياسی خالق دیلی، خالق ادبیاتی و خالق معنویاتی ایدی. موبالیغه‌سیز دئیک کی، اوستادلاری اوستادلیق مرتبه‌سینه چاتدیران دا اثله خالقین بؤیوک روحو، اونون معنویاتیدیر.

آز یارادیجی صنعتکار تاپماق اولار کی، اونون اثرلری خالق دیلیندن، بو دیلین شهدینی ـ شیره‌سینی شرطلندیرن فولکلور قایناقلاریندان قیدالانماسین. فولکلورون بدیعی اثره خئیرخاه تاثیرینی گونشین جانلی عالمه تاثیری ایله موقایسه ائتمک اولار. باشقا سؤزله دئسک، خالق نفسی ایله قیزدیریلمامیش بدیعی اثرده حرارت چاتیشماز.بو حالدا ایستعداد نه قدر بؤیوک اولسا دا، یارانان اثر خالقلا چتین دوغمالاشماز. بو نؤقطه‌ـی‌ـنظردن اولو شهریارین پوئزییاسی سؤزون اصل معناسیندافولکلوردان، خالق دانیشیق دیلیندن یارادیجی شکیلده بارینیب ـ بهره‌لنمگین ان گؤزل نومونه‌سیدی .

محمد حسین شهریارین تورک‌دیللی پوئزییاسی‌نین فولکلورا باغلیلیغی‌نی آراشدیرارکن اونون خالق ادبیّاتینا باغلیلیغینی شعرلرینده حاضیر فولکلور نومونه‌لری‌نین بول ـ بول ایشلتمه‌سینده دئییل، عوموميتله، پوئتیکاسی‌نین خالق روحوندا نفس آلماسیندا آختارماق لازیم گلدی. بو بؤیوک پوئزییانین، هر شئیدن اوّل خالق مودریکلیگی آدلانان ساغلام بیر بولاقدان سو ایچدیگی‌نین شاهیدی اولوروق.

---

* فیلولوگییا علملری دوکتورو،پروفئسور، آذربایجان دؤولت - ایقتیصاد اونیوئرسیتئتی

** لاتین الیفباسیندان کوچورن : اکبر آزاد

بو دا بیر حقیقت‌دیرکی، فولکلوردان ایستیفاده بیرینجی نؤوبه ده ائله دیل واسیطه‌سیله اولور. آز سؤزله بؤیوک فیکیر ایفاده ائتمک، توختامیش، بیشمیش آتالار سؤزلرینی و ضرب ـ و ـ المثللری، شیرین خلقی ایفاده‌لری، اوبرازلی تشبّوئلری شعره گتیرمک شهریار پوئزییاسی‌نین ان سجیّه‌وی خوصوصیّتلریندندیر. اونون دئییملرینده نورانی ایختیار بابالارین سسی ـ سؤزو وار. بو سس ـ سؤز عصرلرین روزیگاریندان کئچیب خالق بولاقلاریندا سوسوزلوغونو سؤندوره ـ سؤندوره گلن، عطرینی، شهدی ـ شکرینی ائلین سؤز گولوستانیندان چکن سس ـ سؤزدور. شهریار پوئزییاسینی سئودیرن ده اونون دیلی‌نین بئله بیر منبع‌دن

بارینماسیدیر. شاعیرین سسینده، سؤزونده اوبرازلی خالق ایفاده‌سی آلوولانیر، اوخوجونو قیزیندیریر.

منیم آتام سوفره‌لی بیر کیشییدی،
ائل الیندن توتماق اونون ایشییدی،
گؤزللرین آخیرا قالمیشییدی،
اوندان سونرا دؤنرگه‌لر دؤنوبلر،
محبتین چیراغلاری سؤنوبلر. [1]

بو بندین هر میصراع‌سیندا خالق تفکوروندن سوزولوب گلن ایفاده طرزی واردیر. (**سوفره‌لی کیشی، ائل الیندن توتماق، آخیرا قالمیش، دؤنرگه‌سی دؤنمک، چیراغی سؤنمک**).

شهریار تورک‌دیللی پوئزییاسیندا فولکلوردان گلن آلقیش و قارغیشلار یئرینه گؤره زرگر دقیقلیگی ایله ایشله دیر، بؤیوک اوستالیقلا پوئتیک فیکرین ایفاده‌سینه تابع ائدیر.

« توتسون گؤروم سیزی مظلوملار آهی، »
« بیر سوروشون بو قارغینمیش فلکدن، »
« تمدّونون گؤزو گؤروم کور اولسون »
آغزینداکی شیرین شربت شور اولسون،
بال دا یئسه زهر اولسون، چور اولسون »

« توفانلارا بؤغولایدین »
« نولئیدی بیر داغیلایدین »
« آدی باتمیش اجل گلنده بیزه »
« بوغولایدین دوغان یئرده »

کیمی قارغیشلار.

« دونیا وارکن آغزین دولو داد اولسون »

« بیزدن سونرا قالانلارا عشق اولسون »

« اورکلرین یارالاری بیتیشسین »

« حئیدربابا، آلچاقلارین کؤشک اولسون »

« قارا باختیم یئنه اوزو آغ اولسون »

« قوجالماسین سیزی دوغان آنالار »

کیمی آلقیشلاری اثرلرینده اؤزونه مخصوص اوستالیقلا وضعیته اویغون شکیلده ایشلتمیش، شعرین میلّی کولوریتی‌نی گوجلندیرمیشدیر.

شهریار پوئزییاسیندا فولکلوردان بهره‌لنمگین بیر اوصولو دا فولکلور قهرمانلاری‌نین آدلاری‌نین شعره گتیریلمه‌سیدیر. کوروغلو، ائیواز، یوسیف، قاچاق نبی، فرهاد-شیرین کیمی فولکلور قهرمانلاری‌نین آدلاری اوخوجونو بیر داها فولکلورون سیرلی، سوراقلی دونیاسینا قایتاریر.

حئیدربابا، گنجه دورنا کنچنده،

کوروغلونون گؤزو قارا سئچنده.

قیراتینی مینیب کسیب، بیچنده،

من ده بوردان تئز مطلبه چاتمارام،

ائیواز گلیب چاتماییجا یاتمارام. (ص.۲۷)

و یا

حئیدربابا، چکدین منی گتیردین،

یوردوموزا، یووامیزا یئتیردین،

یوسیفیوی اوشاق ایکن ایتیردین،

قوجا یعقوب ایتمیشسه‌م ده تاپیبسان،

قووالاییب قورد آغزیندان قاپیبسان. (ص.۲۹)

شاعیر بیرینجی بندده قهرمانلیق داستانی اولان «کوروغلو» داستانی‌نین افسانوی فولکلور قهرمانلاریندان کوروغلو، ائیواز، ایکینجی بندده ایسه «تؤورات» دا و «قورآن»دا اؤز عکسینی تاپمیش یوسیف روایتی‌نی اؤزونه عاییذ فیکیرلری ایفاده ائتمک اوچون نظره چاتدیرماق ایسته‌میشدیر.

موسلیمین دؤرد نفری مؤمین اولوب سلمان تک،

یوسیفین عشقی دوشر دیده زولئیخا باشینا

دئین شاعیر دونیا ادبیاتیندا عنعنه‌وی مؤوضوع‌یا چئوریلمیش «یوسیف و زولئیخا» افسانه‌سینی خاطیرلاتمیشدیر.

شهریار فولکلورون باشقا ژانرلاریندان دا بو قایدادا ایستیفاده ائتمیش‌دیر. او، فولکلور ایرثیندن ایستیفاده یولو ایله قدیم خالق اویونلاری‌نین، خالق ماهنیلاری‌نین آدلاری چکیلن نئچه ـ نئچه الوان میصراع و بندلر یاراتمیشدیر.

« باغچالاردا تیرینگه‌نی دییردیم »

« بو خیرماندا « آردانخیر » اوینایاردیق »

« آغاجلاردان « چیلیک ـ آغاج » کسردیک »

« بو داملاردا چوخلو « جیزیق آتمیشام » »

« قورغوشونلو ساققا آلیب ساتمیشام »

« یولداش، منی قورد آپاردی اویناردیق »

کیمی میصراعلاردا « **تیرینگه** »، « **آردانخیر** »، « **چیلیک آغاج** »، «**آشیق ـ آشیق**» اویونو، « **یولداش منی قورد آپاردی** » کیمی قدیم اوشاق اویونلاری‌نین آدی چکیلیر.

بو داملاردا چوخلو جیزیق آتمیشام،

اوشاقلارین آشیقلارین اودموشام.

قورغوشونلو ساققا آشیق آلیب ساتمیشام

اوشاق نئجه هئچ زادینان شاد اولار،

ایندی بیزیم غمی توتمور دونیالار.

« **چوبان قایتار قوزونو** »، « **سئل سارانی آپاردی** »، « **قاراباغی** » کیمی قدیم ماهنی و تورکولرین آدینی چکن شاعیر:

تورکی، واللاه، آنالار اوخشاغی، لای ـ لای دیلیدیر. (ص.۲۱۱)

-دئییر. باشقا بیر شعرینده ایسه

تورکی بیر چئشمه ایسه، من اونو دریا ائله دیم ـ (ص.۲۱۰)

دئیه‌رک فولکلوردا آیریجا یئری اولان تورکولره سونسوز محبّتینی ایفاده ائدیر.

شهریارین تورک دیللی پوئزییاسیندا فولکلورون ان قدیم لیریک ژانری اولان بایاتیدان بهره‌لنمگین آیریجا یئری وار. بایاتی پوئتیکاسی اونون شعرینده‌کی خلقی‌لیک و میلّی‌لیک خوصوصیّتلرینی داها دا درینلشدیریر، اونو بایاتی اووقاتینا کؤکله‌ییر.

یاری کاش گؤرمییه یدیم،

وصلین خوش گؤرمییه‌یدیم،
اؤلئیدیم یاردان قاباق
یئرین بوش گؤرمییه‌یدیم.

**

توی، یاس اول، گلین گئتدی،
قول شیل اول، الین گئتدی،
وور باشینا یازیق باغبان،
باغ سولوب گولون گئتدی.

اوستاد شهریار بعضن معلوم بیر بایاتی اؤرنگیندن کؤکلنه‌رک یئنی بیر شعر نومونه‌سی یارادیر. خالقدا بئله بیر بایاتی وار:

وای دردیم،
وای درمانیم، وای دردیم،
ائل گول اکدی، گول دردی،
من گول اکدیم وای دردیم.

شهریاردان میثال گتیردیگیمیز آشاغیداکی بنده دیقّت یئتیرسک بو شعرین نه فورماسی‌نین، نه ده مضمونونون اؤرنک وئردیگیمیز بایاتی ایله هئچ بیر علاقه‌سی اولمادیغینی گؤروروک شاعیر یالنیز اؤز کؤنول روبابینی همین بایاتی‌نین « من گول اکدیم وای دردیم » میصراع‌سی اوزه‌رینده کؤکله‌میشدیر.

من ده ایللر اوزاق دوشدوم ائلیمدن
آتا اؤلدو فلک ووردو بئلیمدن،
ایندی دوشمز آتا آدی دیلیمدن
بلی، اوغول بیزلر هامی هم‌دردیک
گوللر اکدیک، آمما تیکانلار دردیک، (ص. ۱۵)

خالقدا بئله بیر بایاتی وار.

عزیزیم گونده من
کؤلگه ده سن، گونده من
ایلده قوربان بیر اولار،
سنه قوربان گونده من.

محمدحسین شهریارین سلفلریندن اولان عمادالدین نسیمی و محمد فوضولی بو بایاتی‌نین تاثیری ایله آشاغیداکی بئیتلری یاراتمیشلار:

اهلی ـ عالم ایلده بیر قوربان ائیلر عئید اوچون،

هر زامان قوربانینام ائی جومله قوربان سیزلره.

(نسیمی)

ائی کمانه‌بنزه‌ر، شهدی ـ نواکی موژگانینام،

بولموشام فیض ـ ی ـ نظر سندن، سنین قوربانینام.

(فوضولی)

گؤروندویو کیمی، ایسته‌ر نسیمی، ایسته‌رسه ده فوضولی یوخاریداکی بایاتیدان بوتؤو حالدا یوخ، عونصور شکلینده ایستیفاده ائدیر. بونونلا دا غزل فورماسی ایله بایاتی عونصورو بیرلَشیب آیریلماز بیر پوئتیک وحدت تشکیل ائتمیشدیر. شهریاردا ایسه بو بایاتی‌نین فونئتیک عونصورو ایله قارشیلاشیریق.

من ده تکم سیزه قوربان،

تک جانیم هاموزا قوربان.

هر اوچ شاعیرده بایاتی روحو و پوئتیکاسی شعرلرین ظاهیری علامتی یوخ، بو شعرلرین درین، داخیلی کئیفیتی‌دیر.بو دا اوستاد شاعیرلرین فولکلور پوئتیکاسیندان و فولکلورموتیولریندن بَهره‌لنمگی‌نین بیر اوصولودور.

شهریارین تورک دیللی پوئزیياسیندا فولکلورون داستان، آشیق صنعتی جیزگیلری و بویالاری گوجلو و قاباریق‌دیر. « حئیدربابایا سالام » پوئماسیندا **قاری ننه اوزادادا ایشینی** ـ دئیه‌رک خالقین گؤی قورشاغی حاقّیندا دوشونجه‌لریندن، قوردون شنگولومو، شونگولومو یئمگیندن دانیشیب اوخوجونو ناغیللار دونیاسینا قایتاران شهریار، ناغیلین ایفاده طرزینی ده یوکسک صنعتکارلیقلا شعرین پوئتیک تَماياسینا قایتاریر.

آشیق دئیه‌ر: بیر نازلی یار وار ایمیش،

عشقیندن اودلانیب یانان وار ایمیش.

بیر سازلی، سؤزلو شهریار وار ایمیش،

اودلار سؤنوب، اونون اودو سؤنمه‌ییب،

فلک چؤنوب، اونون چارخی چؤنمه‌ییب.

بو بندده اوستاد صنعتکار ناغیللارین « بیری واریمیش، بیری یوخوموش » ناغیل تکرله‌مه‌سی و اونلار یئییب ـ ایچیب کئف چکدیلر، سیزده یئییب ـ ایچیب عؤمور سورون ناغیل سونلوغونو اوستالیقلا شعره گتیرمیش، اوخوجونو فولکلورون ناغیللار عالمینه قایتارمیشدیر.

داستانلاردان سوژئت اخذ ائتمک شهریارین تورک دیللی پوئزییاسی اوچون بیر یارادیجیلیق خوصوصیّتی اولماسا دا او شعرلرینده داستان آب ـ هاواسیندان، داستان قهرمانلاری‌نین آدیندان بهره‌لنمیش، فولکلورون ایری حجملی ژانری اولان داستانلارلا سسلشن ایدئیا و اوسلوبی جهتلری شعره گتیرمیشدیر.

....

فولکلوردا خوصوصیله اوزان ـ آشیق شعرینده داغلارا موراجیعت اینسان پسیخولوگیاسینی آچماق اوچون بیر بدیعی واسیطه‌دیر. اوستاد شهریارین دا حئیدربابا داغینی اینسانیلشدیریب اونا موراجیعتی فولکلورداکی بو تانیش،‌دوغما تاثیری باغیشلاییر.

حئیدربابا، مولا ایبراهیم وار، یا یوخ؟
مکتب آچار، اوخور اوشاقلار، یا یوخ؟
خیرمان اوسته مکتبی باغلار، یا یوخ؟
مندن آخوندا یئتیره‌سن سالام.
ادبلی بیر سالام مالاکلام. (ص.۲۰)

شهریارین تورک دیللی پوئزییاسی، خوصوصن ده « حئیدربابایا سالام » باشدان باشا خالق ایفاده طرزی ایله یوغرولموش ائتنوقرافیک بیر منظره دیر. خالقین شیرین لهجه‌سی ایله برابر اونون حیات و مَعیشتینی، معنویاتینی شعره گتیرن شاعیرین جیزدیغی پوئتیک ائتنوقرافیک لؤوحه‌لر اوخوجو یادداشینا بلدچیلیک ائدیب اونو دا اوشاقلیق دونیاسی‌نین تکرار اولونماز « چپیشلری قیدیقلایان »، «چپیش کیمی اویناقلایان»، « چایدان کئچن »، « چئشمه دن سو ایچن » واختلارینا آپاریر بو چاغین فولکلور لؤوحه‌لری گؤزل بیر تابلونو خاطیرلادیر.

کجاویله بو چایدان چوخ کئچمیشیک،
بو چئشمه‌لردن نه سولار ایچمیشیک.
بو یونجالیقلاردا کسیب ـ بیچمیشیک.
چپیشلری قیدیقلایان گونلریم،
چپیش کیمی اویناقلایان گونلریم. (ص.۳۱)

« حئیدربابایا سالام » پوئماسی قدیم خالق بایراملاری‌نین، خوصوصن نووروز بایرامی عنعنه‌لری‌نین تصویری باخیمیندان عوض سیز بیر فولکلور منبعی‌دیر.

تاریخین ان قدیم بایراملاریندان اولان نووروز بایرامی، بایرام عرفه‌سینده ائولرده آپاریلان سلیقه ـ ساهمان، ایلین آخیر چرشنبه‌سی‌نین یاددا قالان گؤزل عادت‌ـعنعنه‌لری شاعیر تکرار اولونماز پوئتیک بیچیمده و جانلی خاطیره‌لرله اوخوجویا تقدیم ائدیر:

بایرام ایدی، گئجه‌قوشو اوخوردو،
آداخلی قیز بَی جورابین توخوردو،
هر کس شالین بیر باجادان سوخوردو.
آی نه گؤزل قایداِدی شال سالْلاماق
بَی شالینا بایراملیغین باغلاماق.

بایرام اولوب قیزیل پالچیق ازه‌رلر،
ناخیش وووروب اوتاقلارین بزه‌رلر،
تاخچالارا دوزمه‌لری دوزه‌رلر،
قیزـ گلینین فیندیقچاسی، حناسی،
هوسلنر، آناسی، قایناناسی.

شهریارین شعرلرینده خیضیر، قارون، نوح کیمی فولکلور قهرمانلاری ایله یاناشی توداغی، قاف‌داغی، طوباآغاجی کیمی فولکلوردا روایتلشن آدلارلا قارشیلاشیریق.

روایته گؤره بوداقلاری بوتون جنّت ائولرینی کؤلگه‌لندیرن طوباآغاجی‌نین هر چیینه‌مه‌سینده باشقا بیر دادی اولان مئیوه‌لری واردیر. طوباآغاجی‌نین اوزه‌رینده هر اینسانین بیر یارپاغی واردیر. اینسان اؤلدویو زامان بو یارپاق یئره دوشور. **یونوس امره:**

طوبا باغیندان اوچانلار،
جنّت قاپی‌سینی آچانلار ـ دئییر بو وضعیته.

اولو شهریار دا

کؤلگه سی تاجی ـ سعادت بو شهادت شؤوقی،
اؤزو بیر قوش کی، قونوب صیدر و طوبا باشینا ـ دئییر. (ص.۱۷۲)

تاریخی افسانه‌لرده فولکلور قهرمانی اولان قارون مشهور افسانوی بیر دؤولتلی‌نین آدی‌دیر. ایسلامی مأخذلره گؤره قارون فیرعونون وزیری اولموشدور. هئچ نه‌یه ائعتیقادی اولمادیغیندان گویا ۴۰ دوه یوکو ایله یئره باتمیشدیر. شرق ادبیّاتیندا دؤولتلی بیر آدام اوبرازی کیمی قارون میثال گتیریلیر. بؤیوک شهریار بو افسانوی فولکلور قهرمانینی میثال گتیره‌رک فانی دونیادا وارـ دؤولته آلدانماماغی تؤوصیه ائدیر.

سنه قارونلار آللاندی

قیزیلدان تلّی قاللاندی،

باتیب ظولمته قویلاندی

اؤلوب تلّی تالان دونیا. (ص.۱۱۱)

معلومدور کی، داستان و افسانه‌لرده ایشلنن خیضیر موتیوی داستان قهرمانلارینا یول گؤستریب یاردیم ائدر. میفولوگییادا اینسانا اؤلمزلیک بخش ائدن آبی ـ حیات سویونو خیضیر پئیغمبرین ایچدیگی و اؤلمزلیگین سیرّینه یئتیشدیگی گؤستریلیر.

شهریار فولکلورون بو موتیویندن اؤزونه‌مخصوص بیر اوستالیقلا ایستیفاده ائده‌رک خیضیر اوبرازینی شعره گتیرن پوئتیک لؤوحه‌لر یارادیر:

«خیضیر ایله ایسته‌ردیم آشنالیق سالیم،

قیسمتیم یار اولسا، ابدی قالیم.» (ص.۷۲)

« حاقّی قانان خیضیر اولو، مینلر یاشار » (ص.۵)

« دئینه: شاعیر، سن کؤرپونو کئچیبسن،

ابدیت قارالتی‌سین سئچیبسن.

خیضیرا چاتیب، آبی ـ حیات ایچیبسن.

سنین طبعین خیضر آختاران چئشمه دیر،

دریا کیمی زولفون ائشمه ـ ائشمه دیر.» (ص.۵۲)

فولکلوردا روایتلشن قاف‌داغی‌نین آدی قافقاز داغلاری ایله علاقه داردیر. بو داغ اطرافیندا یاشایان طایفالار بیر سیرا افسانه‌لر، یاراتمیشلار.

حئیدربابا داغینی قاف کیمی افسانه‌لشدیردیگینی شهریار غوورولا ایفاده ائدیر:

....

من کیچیک بیر داغی سرمنزیلی ـ عنقا ائتمیشم. (ص.۲۱۱)

ائلجه ده افسانه‌لشن و موقدس سایبلان تور داغی‌نین آدینی بؤیوک اوستالیقلا شعره گتیرن شهریار یازیر:

من ده موسا کیمی حئیدربابادیر تور داغیم،

باشقا بیر غزلینده ایسه:

گل چیخاق تور ـ ی ـ تجلّا یا، سن اول جیلوه‌ی ـ تور،

من ده موسا کیمی، اول تور ـ ی ـ تجلّا یه گلیم. (ص.۹۱)

دئییر.

گؤروندویو کیمی شهریار پوئزیاسی‌نین چردگینه سئحیرلی بیر فولکلور روزیگاری آسیب. بیزجه، بدیعی یارادیجیلارین بوتون شاه اثرلری اؤز تاریخی‌طالئعی‌نین اوغورونودا ائله بورادان گؤتوروب. بیز بو یازیمیزدا شعرلری بیر دونیایا بدل اولان اولو شهریارین یالنیز تورک‌دیللی پوئزیاسینا موراجیعت ائدیب اونو بیر نئچه یؤندن اینجله‌دیک.

نه تک ایراندا منیم ولوله سالمیش قلمیم،

باخ کی، تورکیه ده، قافقازدا نه قووغا ائله دیم

دئین شاعیرین ایسته‌ر تورک‌دیللی، ایسته‌رسه ده فارس‌دیللی شعر گولوستانی تک به تک آراشدیریلماغا لاییقدیر ■

ایستیفاده اولونموش ادبیّات:

۱. اوستاد سید محمدحسین شهریار. دیوانی ـ تورکی. باکی، « الهدا »-. «صاباح»، ۱۹۹۳
۲. محمدحسین شهریار. آمان آیریلیق. باکی، یازیچی، ۱۹۸۱
۳. شهریار « حئیدربابایا سالام » باکی، آذرنشر، ۱۹۶۶
۴. غلامحسین بیکدیلی. محمدحسین شهریار. باکی ۱۹۶۳
۵. حؤکومه بویلوری. محمدحسین شهریار. باکی ۱۹۸۴
۶. معاریفه حاجییئوا. مودریکلیک چشمه سی باکی، یازیچی ۱۹۸۴
۷. معاریفه حاجییئوا. ۲۰ـ جی عصر آذربایجان ادبیاتی. سامسون ۱۹۹۴
۸. معاریفه حاجییئوا. ادبی دوشونجه‌لر. باکی، آذربایجان دؤولت نشریاتی، ۲۰۰۳.

محمدحسین‌شهریار یارادیجیلیغی‌نین تکامولو

حئیدربابا یوکسکلیگی صنعت مؤعجوزه سی**

* ائلمان هیلال اوغلو قولییئو

آذربایجان، ائلجه ده شرق ادبی ـ بدیعی فیکیر تاریخینده اهمیّتلی یئر توتان، یئنی یارادیجیلیق عنعنه‌لرینه و زنگین بدیعی ایرثه صاحیب اولان نادیر سیمالاریندان‌دیر.

ادبیّاتشوناس عالیملر، خوصوصیله شرق پوئزییاسی‌نین بیلیجیلری و آراشدیریجیلاری بئله عمومی بیر رای‌ده دیرلر کی، «سون آلتی یوز ایلده شهریار لیریکاسی حافیظ‌دان سونرا بوتون سلفلریندن اوستون مؤوقعی توتماقدادیر »[1]

حافیظ‌ین فارس دیللی شعرین اینکیشافی تاریخینده تامامیله یئنی و اوریژینال بیرمرحله تشکیل ائتدیگینی نظره آلساق، ادبی اینقیلابی اونا برابر توتولان شهریارین پوئتیک قودرتی‌حاقّیندا آیدین تصوّر الده ائتمک اولار.

شهریار شعری‌نین قودرتی بوتون کلاسیکلرده اولدوغو کیمی مضمون و فورمانین وحدتده اولوب، اینسان شوعورونا و حیسّینه سرراست تاثیر گؤسترمکله محدودلاشمیر. اونون زنگین یارادیجیلیغی چوخ چالارلی و موختلیف ایستیقامتلی‌دیر. بو صنعتده عموموم بشریلیکله یاناشی، منسوب اولدوغو جمعیتین، یاشادیغی موحیطین حادیثه و احوالاتلاری‌نین حیاتی، فلسفی و تاریخی آنلامدا درکی و قیمتلندیریلمه‌سی اساس یئرلردن بیرینی توتور . شهریار بوتون موترقّی سلفلری کیمی هر شئیدن اوّل اؤز عصری‌نین اوغلودور . اونون یارادیجیلیغیندا ایران سیاسی ـ ایجتیماعی موحیطی‌نین اللی ایلدن آرتیق بیر مرحله‌سی ، سوسیال موحیطین دوغوردوغو

---

*پروفئسورو، فیلولوگییا علملری دوکتور ائلمان هیلال اوغلو قولییئو، آذربایجان دؤولت پئداقوژی اونیوئرسیتئتی نین آذربایجان جومهوریتی باکی ** لاتین الیفباسیندان کؤچورن : اکبر آزاد

1= بیگدلی ـ غ. محمدحسین شهریار، ۱۹۶۳، ص.۱۰.

دویغولار پوئتیک ایفاده‌سینی تاپمیشدیر. شهریار یارادیجیلیغی هم مضمون، هم ده فورماجا رنگارنگدیر. بو یارادیجیلیق گئنیش مؤوضوع دایره‌سینه مالیکدیر.

« حئیدربابایا سالام » پوئماسی اوستاد صنعتکارین یارادیجیلیغی‌نین ذیروه‌سی، هم ده ائل‌بیلیمی‌دیر. آذربایجان خالقی اوچون آنا لایلاسی قدر عزیز و شیرین اولان «حئیدربابایا سالام» پوئماسی ایراندا آذربایجان ادبیّاتی‌نین، ادبی دیلی‌نین، بدیعی دیل ایمکانلاری‌نین، گئنیش معنادا ایسه زنگین تاریخی‌نین و بو گونونون تصدیقی باخیمیندان کاراکتئریک‌دیر. قئید ائده‌ک کی، شاه رژیمی دؤورونده ایراندا موعیّن تحقیر، تؤهمت، بَینمزلیک، قاداغا و س. اوزلشن آذربایجان دیلی بو اثرین یازیلماسی ایله اؤز حقیقی اوغور و شؤهرتینی تصدیقله‌یه بیلدی. چونکو پوئما ادبی عالمده، ائلجه ده عادی حیاتدا ائله بیر معنوی ائحتیاجین اؤده‌نیلمه‌سینه خیدمت شکلینده اورتایا چیخدی کی. آذربایجانلی اولمایانلار بو اثری اوخوماق، منیمسه‌مک خاطیرینه آذربایجان تورکجه‌سینی اؤیرنمه‌یه باشلادیلار.

« حئیدربابایا سالام » پوئماسی ساده فورمادا، آنلاشیقلی یازیلمیشدیر. تصادوفی دئییلدیر کی. شهریار یارادیجیلیغی‌نین بیر چوخ تدقیقاتچیلاری اثرین اوغورونو اونون ساده‌لیگی ایله علاقه‌لندیرمیش و بئله بیر ساده‌لیگین ایچینده حیاتین اؤزونه مخصوص حادیثه و احوالاتلاری‌نین بدیعی ترنّومونو صنعت اوچون خوصوصی حال حئساب ائتمیشلر. « حئیدربابایا سالام » اثری بو معنادا یئنی ادبی دیل، یئنی عنعنه، یئنی فورما و س. باشقا یئنیلشمه‌لره دوغرو بیر مرحله‌نین اساسینی قویدو. اثرین بوتون شرق دونیاسیندا تصدیقی و قبولو عئینی زاماندا فورما باخیمیندان (قیسمن ده مضمون اویغونلوغو ایستیئنا اولماماق شرطی ایله) اونا بنزر اثرلرین، نظیره‌لرین یازیلماسینا گتیریب چیخارتدی. قئید ائده‌ک کی، ایران، تورکیه، آذربایجان و بیر سیرا شرق اؤلکه‌لرینده « حئیدربابایا سالام » پوئماسی‌نین تاثیری ایله اونلارلا "باشقا اثر یازیلمیش، « حئیدربابایا سالام » پوئماسی‌نین اؤلچولری همین اثرلر اوچون اساس فورما گؤتورولموشدور. بئله دئمک مومکونسه، کلاسیک ادبیّاتدان.گنجوی‌نین «خمسه»سی نظیره ساحه‌سینده شرق دونیاسیندا هانسی تاثیرده اولموشسا، موعین ایستیثنالیقلا موعاصیر دؤورده ده شهریارین«حئیدربابایا سالام » پوئماسی همین تاثیرده اولموشدور. حئیدربابا داغ آدی‌دیر. « حئیدربابای سالام » ایسه مؤحتشم بیرصنعت داغیدیر. اوستاد شهریار « تاریخین بوتون حادیثه‌لرینی گؤزو ایله گؤرموش و اونو سینه‌سینه ضبط ائتمیش » حئیدربابا داغیندان بیر تریبونا کیمی ایستیفاده ائده‌رک اؤز آرزو و ایسته‌کلرینی دونیایا بیان ائتمیشدیر. شهریار «حئیدربابایا

سالام» اثری ایله « آذربایجان تورکونون میلّی حیاتینی بوتون جهتلری ایله گؤسترمه‌یه مووفّق اولا بیلمیشدیر »[۱].

پوئما ایکی حیصه‌دن عیبارتدیر. شهریار پوئمانین بیرینجی حیصّه‌سینی طئهراندا، ایکینجی حیصّه‌سینی ایسه تبریزده یازمیشدیر. اثرین بیرینجی حیصّه‌سی ۱۹۵۲ـ جی ایلده تاماملانمیشدیر. شهریارین حیاتیندان گؤروندویو کیمی، ۱۹۵۲ـ جی ایلده آناسی‌نین اؤلوموندن سونرا او، طئهرانی ترک ائده‌رک تبریزه یولا دوشموشدور.

« حئیدربابایا سالام » پوئماسی ایلک دفعه (هیجری ـ گونش ایلی ۱۳۳۲) ۱۹۵۴ـ جو ایلده الیازما خطی ایله چاپ ائدیلمیشدیر. پوئمانی او دؤورون ان گؤزل خطاطی حئساب اولونان میرزه طاهیر خوش‌نیویس یازیبا آلمیشدیر. ماراقلیدیر کی، پوئمایا ۵۰ـ جی ایللر ایران ادبیّات‌شوناسلیغی‌نین ان تانینمیش شخصیّتلریندن اولان دوکتور مهدی روشن‌ضمیر و عبدالعلی کارنگ گؤزل موقدّیمه یازمیشلار. م. روشن‌ضمیر « حئیدربابایا سالام » پوئماسی‌نین ایلک نشرینه یازدیغی موقدّیمه ده گله‌جکده بو اثرین دونیا شؤهرتی قازاناجاغینا شکسیز ایناندیغینا گؤره اثری شرق و غرب ادبیّاتی‌نین موقایسه ائدیلمیه‌جک آبیده‌سی حئساب ائدیر. روشن‌ضمیر شاتوبریان، هوقو، لامارتین، توماس هود و باشقالاری‌نین یارادیجیلیقلارینی « حئیدربابایا سالام » پوئماسیندان قات ـ قات آشاغیدا اولدوغونو قئید ائدیر. دوکتور م.روشن‌ضمیر اثرله باغلی گؤزل بیر مقاما توخونور. او قئید ائدیر کی، « اثرین ساده‌لیگینی‌گؤرن بیر چوخلاری بونا اوخشار اثرلر یازماق ایسته‌دیلر.آنجاق گؤزله‌نیلن نتیجه الده ائدیلمه دی ».

۱۹۵۴ـ جو ایلده « حئیدربابایا سالام » اثری‌نین تبریزده نشر اولونموش ایلک چاپینا ایکینجی موقدّیمه یازان عبدالعلی کارنگ اولموشدور. عبدالعلی کارنگ شهریارین ان یاخین دوستلاریندان بیری و آذربایجانین ان اسکی آبیده لری‌نین تدقیقاتچیسی، بیر چوخ کیتابلارین مؤلیفیدیر. ع.کارنگ پوئمایا یازدیغی موقدّیمه ده هم شهریار دوهاسی‌نین بؤیوکلوگوندن، هم ده پوئمانین خوصوصی مزیّتلریندن! صؤحبت آچیر.کیتابدا ماراق دوغوران جهتلردن بیری ده « حئیدربابایا سالام » پوئماسیندا ایشله‌دیلمیش شخص و یئر آدی گؤستریجیلری‌نین ایضاحاتی ایله علاقه‌داردیر. همین ایضاحلار ... و دئمک اولار کی، پوئمانین بیرینجی حیصّه‌سینده بوتون آدلار ایضاح اولوناراق اوخوجونون پوئما بویو

۱- احمد جعفروغلو. شاعیر شهریار، « تورک کولتو آراشدیرمالاری » درگیسی، آنکارا، ۱۹۶۴.نومره ۱.

هئچ بیر چتینلیک چکمه‌دن گؤستریلن شخص و یئر حاقّیندا تام معلوماتلانماسینا ایمکان یارادیر. بو ایضاحاتلار شهریارین دیلی ایله وئریلیر. لاکین کیتابدا همین ایضاحلار میرزه طاهیر خوش‌نیویسین خطی ایله یازیلمیشدیر.« حئیدربابایا سالام » ـ ین ایلک نشرینه اوستاد شهریارین اؤز دست ـ خطی ایله یازدیغی یازیسی دا اوخوجو ماراغیندان کناردا قالمیر.شهریارین کیتابدا « اؤیره‌دن آللاهین آدی ایله » باشلیقلی موقدّیمه‌سی پوئمانین یازیلماسی و نشری حاقّیندا موفصّل معلومات وئرمکده عوضسیز منبع‌دیر. شهریار پوئمانین بیرینجی حیصّه‌سی‌نین نشرینده خیدمتلری اولان روشن‌ضمیر، کارنگین، مورتضی نخچیوانی‌نین، ظفری‌نین، حسن تقویمی‌نین، عبدالواهاب شعاری‌نین، طاهیر خوش نیویسین آدلارینی خوصوصی مینّتدارلیقلا قئید ائدیر. بو دا اؤز نؤوبه‌سینده تبریزه گلدیگی گوندن شاعیرین بؤیوک ضیالی و خئیرخاه اینسانلار قروپو ایله ایحاطه اولوندوغونو گؤستریر.

شهریارین پوئمادا توخوندوغو، موناسیبت بیلدیردیگی پروبلئملر سای ائعتیباری ایله اولدوقجا چوخدور، پوئمادا بیرینجی نؤوبه ده شهریارین دوغولدوغو، آیاق توتوب یئریدیگی، بویاـ باشا چاتدیغی وطن تورپاغی‌نین، وطن گؤزللیکلری‌نین و س.تصویر و ترنّومونه گئنیش یئر وئریلیر. همین حیصّه‌لرده اوشاقلیق دؤورونون تصوّراتلاری، شهریارین اوشاق واختی گؤردویو، سئیر ائتدیگی طبیعت لؤوحه‌لری جانلاندیریلیر، شعرین شهریارا مخصوص ایمکانلاری داخیلینده پوئتیک حلّینی تاپیر. چونکو اؤزونون دئدیگی کیمی، آناسی نین نوازیشلری، ماهنیلاری، زومزومه‌سی و شیرین ـ شیرین خاطیره‌لر شاعیره ایلهام و قوّت وئرمیشدیرکی، بو اثری اؤز آنا دیلینده نظمه چکیب، دونیالار قدر سئودیگی دوغما خالقینا و قوهوم ـ قارداشلارینا ایتّحاف ائتسین. پوئمانین ایلک بندلری هاراداسا اثرین بدیعی موقدّیمه‌سیدیر. اثر بویو بیرـ ایکی بندی چیخماق شرطی ایله دیگر بندلرین ده یوخاریداکی فونکسییانی یئرینه یئتیرمک خوصوصیّتی واردیر. دئمک، پوئما ایدئیاـ معنا توتوم باخیمیندان آردیجیل سجیّه داشیمیر. بو، پوئمانین هئچ بیر مزیّتی‌نی آشاغی سالمیر، عکسینه، دولغون معنا یارادیر:

حئیدربابا، قره گؤلون دره سی،
خوشگینابین یولو، بندی، بره سی،
اوردا دوشر چیل کهلیگین فره سی،
اوردان کئچر یوردوموزون اؤزونه،
بیز ده کئچک یوردوموزون سؤزونه.

دوغما یوردون‌دان اوزاق دوشن شاعیر بو یورددا کئچیردیگی اوشاقلیق ایللری‌نین فرحینی تصوّرونده خیالن جانلاندیریر و بئله تصویرلرده تاثیر رئال و طبیعی آلینیر:

بو داملاردا چوخلو جیزیخ آتمیشام،

اوشاقلارین آشیقلارین اودموشام،

قورغوشونلو ساققا آلیب ساتمیشام،

اوشاق نئجه هئچ زادینان شاد اولار،

ایندی بیزیم غمی توتمور دونیالار.

شهریار ماراقلی، هم ده اوریژینال اوسلوبلو صنعتکاردیر. بو اوسلوب ساده، صمیمی و طبیعی. «حئیدربابایا سالام» پوئماسی محض بو خوصوصیّتلری اؤزونده عکس ائتدیریر. اثری اوخویاندا اوخوجو اؤزونو پوئماداکی حادیثه‌و احوالاتلارین مرکزینده حیس ائدیر. بیر نوع صنعتکارین « **یول یولداشینا** » چئوریلیر. پوئمادا اوخوجو آن گوجلو موشاهیده‌چیدیر. او، موشاهیده‌لرینده صنعتکار تصویری‌نین رئال، طبیعی و حقیقیلیگینه شوبهه ایله یاناشمیر. پوئمادا آدی چکیلن شخصلر ده، یئرلر ده سانکی اوخوجونون شخصن تانیدیغی، هم صؤحبت اولدوغو آداملاردیر، سیاحت ائتدیگی مکاندیر. لاکین اثرین بیرینجی و سونونجو بندلری تاثیر گوجونه گؤره تامام باشقادیر. پوئمانین بیرینجی و سونونجو بندینده « ائلینه، اوباسینا سالام وئریب، آدی نین تکجه یاد ائدیلمه‌سی تمنّاسیندا اولان شاعیر » سونراکی میصراعلاردا مسئله‌ره گئنیش پلاندا موداخیله ائدیر. داها دوغروسو، اوخوجونون گؤزلری اؤنون‌ده غریب بیر اینسان اوبرازی جانلانیر. دقّتله نظر سالساق گؤره‌ریک‌کی، غریبچیلیگین تاثیریندن بیرینجی حیصّه‌ده حئیدربابایا خیطاب، آیری ـ آیری شخصلره موراجیعت و اونلارین یادا سالینماسی داها چوخدور.یعنی بیرینجی حیصّه‌ده۲۹ دفعه‌حئیدربابایا موراجیعت ائدیلیر، اونلارلا شخصین آدی خاطیرلانیر. لاکین پوئمادا غریب اوبرازشاعیر گئت ـ گئده فعاللاشیر، دوغمالاشیر و حادیثه‌لرین مرکزینده دایانیر، ائلینه ـ اوباسینا خئیر ـ دوعا وئریر. بونا گؤره‌ده پوئمانین سون بندی بیر نوع خئیر ـ دوعا، نصیحت تاثیری باغیشلاییر. شاعیر تام امیندیر کی، اونون نصیحتلری خالق طرفیندن قبول ائدیله‌جک آغریلی، آجیلی یول کئچن، فاجیعه‌لی طالئعه دوچار اولان وطنین کئچمیشی گله‌جکده سهولری تکرار ائتمه‌مکده مشق رولونو اویناجاقدیر.

بیزدن سونرا قالانلارا عشق اولسون،

کئچمیشلردن گلنلره مشق اولسون.

پوئمادا شاعیر حیاتی دویماغی، حیات باره ده دوشونمگی، عوموميلشدیرمه آپارماغی باجاران صنعتکاردیر. دئمک اولار کی، اثله بیر .ایجتیماعی ـ سیاسی حادیثه ، عادت ـ عنعنه ، طبیعت منظره‌سی و س. تاپیلمازکی، شهریار اونا بیگانه قالسین. شاعیر بونلاردان تاثیرلنیر، موعاصیرلری‌نین حیات و یاشاییش طرزینی گؤزلری اؤنونده جانلاندیریر، اونلار حاقّیندا فیکیر سؤیله‌مه‌یه ائحتیاج دویور. لازیم گلدیکده اونلارا اؤز موناسیبتینی بیلدیرمگی ده گیزلتمیر. میرقافار، میرحئیدر، ننه‌قیز، میریحیا، میرجعفر، میرصالح، فیضه خانیم، موللا ایبراهیم و دیگر شخصلر حاقّیندا معلومات شاعیرین میلّی ـ بدیعی منطیقی‌نین اوبیئکتیو تحلیل و تصویر مئتودو تاثیری باغیشلاییر.

فیضه خانیم خوشگینابین گولویدی،

آ میریحیا عم قیزی‌نین قولویدی

روخساره آرتیست ایدی، سئوگیلییدی،

سیدحسین میرصالحی یامسیلار،

آ میرجعفر غئیرتلیدیر، قان سالار.

شهریار بوتون یارادیجیلیغی بویو ادبیّاتین ضروری و عوض اولونماز ماتئریالی حئساب اولونان دیل فاکتوروندان اوستالیقلا ایستیفاده ائتمیشدیر. هئچ شوبهه‌سیز، اوستاد شاعیر هم فارس، هم ده آذربایجان دیللری‌نین فونئتیک، لئکسیک، فرازئولوژی، قراماتیک و س. خوصوصیّتلرینی لازیمی سویّه ده بیلیردی. اونا گؤره ده شاعیرین صنعتینده سؤز اساس و کؤمکچی،موستقیل و غئیری-موستقیل، مجازی و حقیقی فورمادا ایشلَنه‌رک فیکرین دوزگون، معنالی ایفاده فورماسینا چئوریلیردی:

خجّه‌سولطان عقّه دیشین قیساردی.

موللا باغیر عموغلو تئز میساردی،

تندیر یانیب، توستو ائوی باساردی،

چایدانیمیز آرسین اوسته قایناردی،

قوووورغامیز ساج ایچینده اویناردی.

نومونه کیمی گؤستریلن پارچالاردا مجازلاردان دوزگون قراماتیک سئلیس‌لیکله ایستیفاده شعره چئویکلیک و اویناقلیق گتیریر. شهریار بورادا دیلیمیزده اولان حاضیر مَجازلاردان ایستیفاده ائتمیر. عکسینه، دیلین ایمکانلاری داخیلینده اوریژینال مَجازلار یارادیر. و بو مَجازلار، اصلینده میصراع‌نین بیر

سؤزونو یوخ، بوتؤولوکده میصراع‌نین اؤزونو ایحاطه ائدیر. عوموميّتله، شهریاردا بدیعی فیقورلار بوللوغو اولدوقجا چوخدور. بو بوللوق واسیطه‌سیله شاعیر حادیثه و احوالاتلاری معنالاندیریر، اونلارا قیمت وئریر. بیر نوع تخیّولوندن سوزولن ماتئریال شاعیرانه ترنّوم اولونور، فرازئولوژی. لئکسیک سیستئملر داخیلینده فیکرین بدیعی قیمتی‌نی آلیر:

مجدالسّادات گولردی باغلار کیمی،

گورولداردی بولوتلو داغلار کیمی.

سؤز آغزیندا آریردی یاغلار کیمی،

آلنی آچیق، یاخشی، درین قاناردی

یاشیل گؤزلر چیراغ تکین یاناردی.

شهریار خالق عادت ـ عنعنه‌لرینه یاخیندان بلد اولموشدور. اونا گؤره ده خالقین میلّی روحونو اؤزونده عکس ائتدیرن عادتلر شاعیرین یارادیجیلیغیندا خاطیرلانما یولو ایله اؤزونون بدیعی عکسینی تاپمیش و شهریارین میلّی عادت و عنعنه‌لره نه درجه ده باغلی اولدوغونو بیر داها ثوبوت ائتمیشدیر:

حئیدربابا، کندین تویون توتاندا،

قیز۔ گلینلر حنا، پیلته ساتاندا،

بَی گلینه دامنان آلما آتاندا،

منیم ده او قیزلاریندا گؤزوم وار،

آشیقلارین سازلاریندا سؤزوم وار.

و یا.

یومورتانی گؤیچک، گوللو بویاردیق،

چاققیشدیریب سینانلارین سویاردیق،

اویناماقدان بیرجه مگر دویاردیق؟

علی منه یاشیل آشیق وئره‌ردی،

ایرضا منه نوروزگولو دره‌ردی.

شهریار خالقیمیزین مَعیشتینه داخیل اولان عادت و عنعنه‌لرین تصویری فونوندا فلسفی فیکیرلر سؤیله‌ییر. اؤزونون وطنپرورلیک حیس‌لرینی نومایش ائتدیریر. عادی مَعیشت مسئله‌لری‌نین ترنّومونده

شاعیر صولحدن.مَحبّتدن. مدنیّتدن، دینج و ساکیت یاشاییب حقیقی اینسان کیمی حیات سورمکدن سؤز آچیر. بوتون بونلار ایسه اونون اوشاقلیق خاطیره‌لری‌نین دوغوردوغو تصوّراتلاردا داها دولغون و گئنیشدیر. بلکه ده اونا گؤره شاعیر بیر ده قاییدیب اوشاق اولماق آرزوسو ایله یاشاماق ایسته‌ییرکی. او گؤزل عادت ـ عنعنه‌لرین تصوّراتلاریندان دوغان شیرینلیکلرینی، عادی دَیرلرینی بیر ده گؤره و دویا بیلسین.

...من قاییدیب بیر ده اوشاق اولایدیم،

بیر گول آچیب اوندان سورا سولایدیم.

« حئیدربابایا سالام » پوئماسی شاعیرین اؤز کئچمیشینه، یاشامیش اولدوغو حیاتین اؤزونه «سیاحت ائتمک»، حادیثه‌لری ناغیل ائتمک یولو ایله قلمه آلینمیشدیر. پوئمادا شاعیر اؤزو اساس اوبرازدیر. پوئما بیر شخصین دیلیندن دانیشیلیر. تحکیّه‌چی شهریارین اؤزودور. او، « تورکجه‌نین ساده و صافلیغیندان ایستیفاده ائده‌رک » (احمد جعفروغلو) خوصوصی یول سئچیر. شاعیر بو یولو اؤزو اوچون آسان حئساب ائدیر. اونا گؤره یوخ کی، شهریار اؤز ایستعدادینا و شاعیرلیک مهارتینه سیغینیب یئنی یول کشف ائدیر، هم ده بو یوللا حادیثه‌لرین آردیجیللیق و وحدتی‌نین اؤزونه مخصوص نیظامینی یارادیر. بو یوللا شهریار عئینی زاماندا اثرده بوتون مسئولیّتی اؤز اوزه‌رینه گؤتورموشدور. ائله بو سببدن‌دیر کی، پوئمادا اوخوجو شاعیرین اؤزو ایله برابر، تصویر اولونان حادیثه‌لرله سیخ باغلانا بیلیر. اوخوجو اوچون تصویر اولونان حادیثه و احوالاتلارین بوتون داخیلی عالمی آچیلیر، نتیجه ده ماهیّت اوزه چیخیر.پوئمادا شهریار فاکتین داخیلی معناسینی آچارکن مضمونو بدیعی حقیقت سویّه‌سینه قالدیریر، اوخوجونو زنگین معنو ـ فیکیر عالمینه سالیر.

« حئیدربابایا سالام » پوئماسی واحید خط اطرافیندا موعیّن معنا چالارلاری ایفاده ائتمک ایمکانینا مالیکدیر. دئمک اولار کی، پوئما بیر نوع آذربایجانین معلوم رنگیونونوݧ تاریخی سال‌نامه[ایل نامه]سیدیر. اوستاد صنعتکار پوئمادا وارلیغی اساس پرئدمئت کیمی گؤتورور. خالقین حیات و یاشاییش طرزی، مَعیشتی اؤزونه مخصوص عوموميلشدیرمه یولو ایله اینسانی تاثیرلندیریر، اوخوجودا آمال، فیکیر و دوشونجه سیستئمی یارادیر. شهریار ان خیردا دئتالا بئله یوکسک لؤوحه و یا تیپیک احوالات سویّه‌سیندن یاناشیر. اونا گؤره ده پوئمادا خالقین میلّی ـ ائسپئسیفیک خوصوصیّتلری‌نین ایفاده‌سی گئنیش تظاهورده عکسینی تاپیر. دئمک اولار کی، شاعیر ان عادی تصویرده بؤیوک تاثیرلر یارادیر. اثرده بو تاثیر مضموندان کانالاردا دایانمیر. هر بیربندین گئنیش مضمونو اوخوجونون فیکیر و دوشونجه‌لرینی اله آلیر، اینسانلارین موحیطی، حیات طرزی، ایجتیماعی ـ سیاسی وضعیتی حاقّیندا تصوّرو گئنیشلندیریر. ■

شهریارین تورک ادبیاتینا ائتگی‌سی**

و

تورکیهِ ده شهریار اوزه‌رینده اولان چالیشمالار

***شوکرو حالوک آکالین**

تورکیه تورکجه‌سیندن آذربایجان تورکجه‌سینه اویغونلاشدیران : اکبر آزاد

اینسانلیق تاریخی بویونجا سای‌سیز شاعیر و یازیچی هئچ کیمسه‌نین تخمین ائده بیلمه‌یه‌جگی سایدا ادبی اثر اورتایا قویموشدور. بو اثرلرین بؤیوک بیر بؤلومو سؤیلندیگی و یازیلدیغی گونلرده بئله هرهانسی بیر ائتگی و ایز بوراخمادان اونودولوب گئتمیش، پاپیروسلارین، ال‌یازمالاری‌نین، کیتاپلارین، درگیلرین و

تاریخین توزلو صحیفه‌لری آراسیندا قالمیشدیر. آز ساییداکی شاعیر و یازیچی اثرلری ایله آنجاق یاشادیغی چاغداکی و بؤلگه‌ده‌کی توپلومو ائتگیله‌میشدیر. گونده‌لیک قونولاری، آلیشیلمامیش بیر ایفاده طرزی ایله، ایلگیلندیرن سؤزلرله و فرقلی بیر اوسلوپلا ایشله‌ین اثرلر بلکه یازیلدیقلاری دؤنمده ایلگی چکمیشدیریلر آمّا زامانین دَییشمه‌سییله و توپلومداکی گلیشمه ایله بیرلیکده گونجل‌لیک‌لرینی ایتیرمیشدیلر. بو اثرلر، آنجاق ادبیّات تاریخی آراشدیرماچی‌لاری‌نین مونوقیرافیک چالیشمالاریندا، بیر دؤنم و یا بیر ادبی آخیم اوزه‌رینده‌کی آراشدیرمالاری سیراسیندا اله آلینیرلار و اینجه‌لنیرلر. چوخ آز سایی‌داکی شاعیر و یازار ایسه اورتایا قویدوقلاری اثرلرله، یالقیزجا یاشادیقلاری چاغدا دئییل، منسوب اولدوقلاری میلّتین تاریخی بویونجا دیم‌دیک آیاقدا قالیرلار؛ بدنلری چوخدان تورپاق اولسا بئله! اثرلری ایله حیاتلاری

---

* پروفئسور دوکتور شوکرو حالوک آکالین ـ تورک دیل قورومونون باشقانی ـ تورکیه جومهوریتی ـ آنکارا.

** دوکتور شوکرو حالوک آکالین اوستاد شهریارین دوغومونون یوز ایللیگی موناسیبتیله قورولان کونفرانسین تبریز ایجلاسیندا اوخوموشدولار..

اطرافیندا یارانان افسانه‌لرله یاشماقدادیرلار. بو ادبیّاتچیلار؛ یازدیقلاریلا سؤیله‌دیک‌لرییله، دوشونجولرییله حتّا یاشاییشلاریلا اؤزلریندن سونرا گلنلری ائتگی‌له‌میشدیلر. یوز ایل‌لر اؤنجه یاشامیش اولسالار بئله بو شاعیر و یازیچیلاین آدلاری و اثرلری او قدر تانینمیش و یاییلمیش‌دیر کی بیر ادبی آخیم و یا بیر اؤلکه‌نین ادبیّاتی آنیلدیقدا همن ذئهنلره اونلار گلیر. آنجاق، بو شاعیر و یازیچیلارین دا یالنیزجا بیر نئچه‌سی باشقا ادبیّاتلاری، باشقا توپلوملاری، باشقا میلّتلری‌ده ائتگیله‌مه شرفینه چاتیر. ائله بو بؤیوک شاعیر، یازیچیلار و دوشونورلر اولاراق دا آدلاندیرا بیله‌جگیمیز بو ائورَن‌سَل (دونیا شومول) شخصیّت‌لر، یالنیزجا یاشادیقلاری چاغدا، بؤلگه‌ده و توپلومدا دئییل، دونیا ادبیّاتیندا آد چیخارمیشدیرلار. دوغومونون یوزونجو ایل دؤنومونده آندیغیمیز بو بؤیوک شاعیرلردن بیری‌ده شهریار دیر . . .

شهریار، تکجه یاشدیغی اؤلکه ایراندا دئییل بلکه بیر چوخ اؤلکه‌ده تانینمیش، شعرلرییله بیر چوخ میلّتین ادبیّاتیندا ائتگی ائتمیشدیر. شعرلرینی یازدیغی تورکجه و فارسجانین دانیشیلدیغی اؤلکه‌لرین دیشینده ده شانلی شوهرتی یاییلمیش بیر شاعیردیر شهریار. . . اؤزل‌لیکله تورکجه شعرلری بوتون تورک دونیاسیندا سسلنمه‌سی، ائتگی بوراخدیغی کیمی الده ائتمک، چالیشماق، اوخوماق آماجییلا آوروپایا، آمئریکایا، آووسترالیایا و دونیانین باشقا بؤلگه‌لرینه گئده‌رک بورالارا یئرلشن تورک‌لر آراچیلیغی ایله ده شعرلری قیطعه‌لری(قاره‌لری) آشاراق، چئشیتلی دیللره چئوریلمیش، موختلیف اؤلکه‌لرده یاییملانمیشدیر. بیر شاعیرین بوراخدیغی ائتگی‌نین ان گؤزل اورنگی اثرلری‌نین بَنیله‌رک اوخونماسی‌نین یانی سیرا اثرلرینه نظیره‌لر یازیلماسی‌دیر. شهریارین شعرلریندن چوخونا چئشیتلی اؤلکه‌لرده نظیره‌لر یازیلمیشدیر. بونلارین یانی سیرا ایلک قلم سیناماalarینی اورتایا قویان بیر چوخ گنج شاعیر، شهریارین شعرلریندن تأثیر آلمیش، اونلاری نظره آلاراق قیسمن تقلید قیسمن ده اؤز اوریژینال شعرلرینی یازمیشدیلار.

شهریارین بیر شاعیر اولاراق بؤیوکلوگو، تورکجه‌نی و فارسجانی موکمل بیر بیچیمده فایدالاناراق هر ایکی دیلده ده شاه اثرلر یازماسیندادیر. ایلک شعرلرینی فارسجا یازاراق موکمل اؤرنک‌لرینی وئرن شهریار، فارسجا بیلمه‌ین آناسی‌نین اونون یازدیقلارینی باشادوشمه‌دیگینی سؤیله‌مه‌سی اوزه‌رینه آنادیلی تورکجه سییله[آذربایجان تورکجه‌سییله]ده گؤزل شعرلرینی یازمیشدیر. شاعیرین هر ایکی دیلده حاکیم اولماسی تصادوف دئییل‌دیر. ایچینده اولدوغو جانلی کولتور موحیطی، شاعیرین یئتیشمه‌سینه تأثیری اولموشدور. بوکولتور موحیطی شاعیرین دونیایا گلدیگی تبریزدیر.

تبریزین باغ مئشه سمتینده دوغولان شاعیرین اصیل آدی سید محمد حسین بهجت تبریزی دیر. شاعیرین دوغوم یئری تام اولاراق بیلینمک له بیرلیکده، دوغوم تاریخی موضوعسوندا ایختیلاف واردیر.

تورکیه‌ده‌کی آراشدیرماچیلاردان، یوسیف گدیکلی، یازمیش اولدوغو مونوقیرافیک اثرده هم ایرانداکی هم ده تورکیه‌ده‌کی بوتون قایناقلاری دَیرلندیره‌رک شاعیرین دوغوم تاریخی موضوعسونو آدینلاشدیرماغا چالیشمیشدیر.

شاعیرین دوغوم تاریخی‌نین کسین اولاراق بیلینه‌مه‌مه‌سی و تارتیشمالی اولماسی، ادبیّات تاریخی آراشدیرمالاری باخیمیندان یالنیزجا بیر تفرّعات‌دیر. گئرچک اولان، شاعیرین گئچن یوز ایلین باشلاریندا دوغموش اولماسی، سکسن ایلی کئچمیش عؤمرونده شعرلرییله، هونرییله اؤزونو ایثباتلامیش اولماسی‌دیر. بوگون بورادا دونیانین چئشیتلی اؤلکه‌لریندن گلن بیلیم اینسانلاری‌نین، شهریار دوستلاری‌نین و شهریار تانییانلارین قاتیلماسییلا شهریارین یوزونجو دوغوم ایل دؤنومونو قوتلامامیز دا مسئله‌نی حل ائتمیشدیر.

شهریارین ایلک شعر کیتابینا مشهور شاعیر باهار، ادبیّاتچی سعید نفیسی و بختیار تقریض‌لر یازمیشدیر. شاعیر باهار شهریاری یالنیزجا ایرانین دئییل دوغونون گله‌جکده‌کی بؤیوک شاعیری اولاراق گؤروندوگونو سؤیله‌دیکده بیر چوخ کس بو گؤروشو دوغرو بیلمه‌دی. آمّا گئچن زامان ایچه‌ریسینده باهارین نه قدر حاقلی اولدوغونو شهریار هونری ایله اورتایا قویدو.

حئیدر بابایا سلام شعری یاییملاندیغیندا هم ایراندا هم تورکیه‌ده هم ده بؤلگه اؤلکه‌لرینده بؤیوک بیر ایلگی ایله قارشیلاندی. بو ایلگی گؤزلرین آذربایجان تورک‌لرینه یؤنلمه‌سینه سبب اولدو، شهریارین اوشاقلیغی‌نی آنلاتدیغی شعرین آرخا پلانیندا ایران آذربایجانی‌نین تاریخی، مادی و معنوی دونیاسینی جانلاندیرمیش، گله‌جک‌له ایلگی‌لی اینتیظارلارینی دیله گتیرمیشدیر. آنا دیلی‌نی موکمل فایدالانماسییلا موکمل بیر لیریک شعر اورتایا قویان شهریار، بؤیوک ایلگی اوزه‌رینه ۱۹۶۶ـجی ایلینده ایکینجی بؤلومونو ده یازمیشدیر.

شهریار تورکیه‌ده تورکجه شعرلری ایله تانینمیش، سئویلمیش و منیمسه‌نمیشدیر. هئچ شوبهه‌سیز شهریارین تورکیه‌ده ان چوخ بیلینن، تانینان و مشهور اولانی دا حئیدر بابایا سلام منظومه‌سی‌دیر. ائله‌کی شهریارین آدی آنیلینجا حئیدر بابایا سلام شعر ذئهنلره گلیر، حئیدر بابا سؤیله‌نیلینجه ده شهریار. . .

تورکیه ده حئیدر بابایا سلام شعریندن ایک دؤنه سؤز آچان محمد امین رسول‌زاده‌دیر. تورک یوردو درگی‌سی‌نین ۱۹۵۵ـجی ایلینده یاییملانان ۲۴۱ـجی سایی‌سیندا یازدیغی یازیدا شهریارین بو شعریندن میصرع‌لرده یاییملایان رسول‌زاده‌نی احمد آتشین حاضیرلادیغی و ۱۹۶۴ـ جی ایلینده تورک کولتورونو آراشدیرما آنستیتوسونون یاییملادیغی شهریار و حئیدر بابایا سلام آدلی کیتابی ایزله‌میشدیر. موحرّم ائرگین ایسه شهریارین شعرینی اساس آلاراق ۱۹۷۱ـ جی ایلینده حاضیرلادیغی آذری تورکجه‌سی کیتابیبلا بو بؤیوک شعری بیلیم‌سل (علمی) باخیمدان هر یؤنویله اینجه‌له‌میشدیر. تورکیه‌ده دؤنه‌لرله یئنی باسقی‌سی چاپ اولان آذری تورکجه‌سی، اصلینده شهریارین حئیدر بابایا سلام شعری‌نین هم ادبیّات هم ده دیل بیلگیسی باخیمیندان جزئییاتلی بیر اینجه‌له‌مه‌سی‌دیر. اؤیرنجی‌سی اولماقدان سایغی دویدوغوم و حاضیرلامیش اولدوغوم دوکتورلوق تئزینی باشقانلیغی‌نی ائتدیگی ژوری اؤنونده مودافیعه ائتدیگیم پروفئسور دوکتور موٍحرم ائرگی‌نین شهریارین بو بؤیوک اثرینی بیلیمسل یؤنتملرله اینجه‌له‌دیگی آذری تورکجه‌سی کیتابیبلا آذربایجان تورکجه‌سینی، آذربایجان ادبیّاتی‌نی و شهریاری تانیدیق، اؤیرندیک . اؤزوده بو جوغرافییادان اولان خوجامیز پروفئسور دوکتور موٍحرم ائرگین‌ین سسیندن ایلک دؤنه دینله‌دیگیمیز بو شعرین ایلک قطعه‌لرینی همن آزبرله‌میشدیک . شعرین بیر چوخ میصرع‌سی هله ده خاطیریمدادیر. بیزیم ذئهنیمیزده آذربایجان سئوداسینی اویاندیران یئگانه ادبی اثر حئیدر بابایا سلام شعری دیر.

شهریارین تورکیه‌ده‌کی شؤهره‌تی‌نین ان بؤیوک گؤسترگه‌سی حئیدر بابایا سلام شعرینه یازیلان نظیره‌لردیر. شعر، یاییملانیر یاییملانماز تورکیه‌ده بؤیوک سس سالمیشدی. عوثمان فیکری سرت قایانین تثبیتلرینه گؤره حئیدر بابایا سلام شعرینه یازیلان ایلک نظیره وئردی قان قیلیج‌ین بیره‌جیک آغزی ایله یازدیغی و ناله آدلی شعر کیتابیندا یاییملاندیغی شهریاردان[۳] ایلهام لاردیر. قان قیلیج‌ین آناسینا خیطابن سؤیله‌دیگی شعرده حئیدر بابایا سلام شعری‌نین ایزلری آچیق بیر بیچیمده گؤرولمکده‌دیر:

آنای آرتیق اوردا هاوا قیزدی می؟
یئللر آسیپ داغ باشیندا توزدو می؟
اوشاقلار هپ محلّه‌یه آزدی می؟
منیم بیرده باخ قبریمی قازدیلار
اوٍزه‌رینه باختی قارا یازدیلار.

کئچل آیناک کالالاردا اوچیپی می؟

هاوالاردا اوچوپ کانات آچیی می؟
کوچوک عدنان اوْیناشیی‌می کاچیی می؟
اودا بنی، سورمای می کی نرده‌ییم
بیلمئی می کی بن بیر غریپ یئرده‌ییم

شاعیر، شعرین سونوندا شهریارین دا آدینی آناراق نه قدر ائتگیلندیگینی آجیقجا ایفاده ائده‌ر. شهریار شعریله، سؤزویله، ایچدن سؤیله‌ییشیله قان قیلیچا بو میصرع‌لری یازما ایلهامینی وئرمیشدیر:

گؤزیاشیمدان غوربت ائللر بیحاندی (ح = خ)
گؤرمز اولدو اوللری باحاندی (ح = خ)
شهریارین سؤزی‌جانا توحاندی (ح = خ)
بیزدن اونا سلام گئتسین ساغ اولسون
درت گؤرمه‌سین، یوزی گولسین آغ اولسون

عوثمان فیکرت سرت قایا، دؤرتلوکلرییله و آدلار اوزه‌رینه بیلیمسل چالیشمالارییله تانینان آی‌دیل آرول ـ ون شهریارا سسله‌نیش باشلیقلی شعرینی حئیدر بابایا سلام شعری‌نین تورکیه‌ده‌کی عکیسلری باشلیقلی یازیسیندا ایلک کز یاییملار. آی‌دیل آرول شعرینده شهریارین سؤیله‌ییشییله، حتّا شهریارین کلمه‌لری ایله شاعیر سسلنمکده‌دیر:

شهریاریم ایلدیریملار چاکماسین (ک = خ)
گؤزون باشی شاککیداییپ (ک=ق) آکماسین (ک= خ)
آذری‌لر کارا (ک = ق) گوللر تاکماسین (ک = خ)
دوگون بیزیم ، درنک بیزیم، توی بیزیم
دؤرت کیطعه ده آت کوشتوران سوی بیزیم (ک = ق)
باغریم یانار کدر ایله غم ایله
یولا چیکما کاللش (کلّاش) ایله هام ایله (ه ، ک = خ)
گؤزو یولدا بیر گون بیزه گل هله
اولکو ایچین کاف (ک= ق) داغینی دله‌ییم
یاهشی (ه = خ) گونده یولداش کیممیش بیله‌ییم
کورت یاوروسو آیری دوشمز کورت اولار (ک = ق)

توران ایللر (ایـ = ائـ) یئنه بیزه یورت اولار

او بؤیوک گون یاغیلارا دَرت اولار

یاشاماکتان یاشاتماکتیر دیله‌گیم (کت = قد)

چلیک‌لردن داها چلیک بیله گیم

علی قورقوت آغباش دا آدانا آغزییله یازدیغی شعرده شهریارا سسلنمک‌ده‌دیر شهریاری " بولبول دیللی " دییه آدلاندیران شاعیر، شعرینه بو میصرع لرله باشلاییر:

شعرینی اوکویونجا حیس لندیم (کو = خو)

کلم آلدیم بن ده سنه سسلندیم (ک = ق)

جئواب وئرسین سمرکنتیم، تاشکنتیم (کنت = کند)

اسمیش، دینمیش بیر دلیجه یئل می‌ییک؟

کیمسه بیلمز تانیش می‌ییک ائل می‌ییک؟

شهریارین تورکجه شعرلری‌نین ایستانبولدا مونعکیس اولدوغونو دیله گتیرن شاعیر، حئیدر بابانین کوسمه‌مه‌سی ایچین شهریارا تورکجه شعر یازماسی دیلگینی بو سؤزلرله ایفاده ائدیر:

تورکجه سؤیله حئیدر بابا کوسمه‌سین

دوست باغیندا هویرات یئلی اسمه‌سین

ایستانبولدا دویولویور گوِر سسین

سؤیله‌ـ سؤیله هئی دیلینی سئودیگیم

یئرین یوردون هئی ایلینی سئودیگیم (ایـ = ائـ)

اورخون یازینلاری و اویغور تورکجه‌سی اوزمانی پروفئسور دوکتور عوثمان فیکری سرت قایا دا ایکی میصرع ایله شهریارا بئله سسلنمک‌ده‌دیر:

بیزدن‌ده بیر سلام اولسون یادائدن

آنولدوحچا اوِرکلری شاد ائدن (ح = ق)

یئنه بیر باشقا تورکولوق پروفئسور دوکتور تونجر گوِلن سوی ده شهریارین یاخدیغی آتشدن ایسینله‌نه‌رک شهریارا سسله‌نمیش شعرینی یازمیشدیر. شهریارین موتیولرینی شعرینده اوستاجا فایدالانان و شهریار اوسلوبو ایله شاعبره سسلنن پروفئسور دوکتور گوِلن سوی بو میصرع لرله شعرینه باشلامیشدیر:

شهریاریم حئیدر بابا گوِلدومو؟

سالام سالدیم اورالارا گلدی می؟

اؤزوم بوردا، سن غوربتده نئیله‌ییم،

دیش تیرناکتا، تیرناک (تـ = د) اتده نئیله‌ییم

ایزله‌ین میصرع‌لرده ده شاعیر بو کز حئیدر بابایا

" حئیدر بابا " سنین اصلین داغ می دیر؟

اتک‌لرین باهچا (هـ = غ) می‌دیر باغ می دیر؟

سسله‌نیرکن خیال دونیاسیندا چیچکلریله، مئیوه باغچالاریله اونون گؤزل‌لیک‌لرینی جانلادیریر. گولن سوی، شعرینی اوزاقدا اولماسینا رغمن وارلیغی‌نین حئیدر بابانین اطرافیندا تورک توپلولوقلاریلا بوتون‌لشدیگینی وورغولایاراق سونلاندیریر:

اوزاک (ک = ق) اولسام نه چیکار (ک = خ)، وار لیغیملا سن‌له‌یم،

تورکمنیمله، کازاغیملا (ک = ق)، کیرقیزیملا (ک = ق) بیرله‌ییم

بیر باشقا شاعیر، نهایت یوجل ـ ین ده شهریارا سلام باشلیقلی شعری . شهریارین کندیسینی دریندن ائتکیله دیگینی وورغولایان میصرع لریله باشلاییر :

شهریار کونوشسون، سوسالیم بیزلر، (ک = ق)

هر سوکوت بیر درین یاراییی گیزلر،

دردیم آنلاتماز بیر ییغین سؤزلر.

سسلندین شعرله بانا (منه) شهریار

ائلیمیزده باشکا (ک = ق) بیر ایمکان می وار؟

سلام شهریارا، حئیدر بابایا،

سوردوگو سلطنت کالیر (ک = ق) می شاها؟

کورتولوش (ک = ق) یاکیندیر (ک = خ) سانماکی رؤیا،

اؤچ دویغوسو یوره‌گیمده کان (ک = ق) گیبی

بیر گون پاتلایاجاک (ک = ق) بیر ولکان گیبی

شاعیر نهایت یوجل شهریارین حئیدر بابایا سلام شعری‌نین اونودولمازلیغی‌نی، مین ایل گئچه‌سه‌ده شهریارین یاشایا جاغینی

اونوتولماز حئیدر بابا شعری

بین ایل گئچسه یاشایاجاک (ک = ق) شاعیری

سؤزلری ایله دیله گتیریر.

موصطفاقایابک ده حئیدر بابانین کؤلگه‌سینده شعرینی شهریارا ایتّحاف ائدی‌ر. شهریارین شعرینه گئچن

سئللر سولار شاققیلداییپ آخاندا

میصرع سینده‌کی سؤزلردن ایلهام آلاراق شهریارین شعرینی تورکجه‌نین شاققیلداییب آخدیغی یولاقلار ' اولاراق تانیملار (تعریفلر) .

بورادا دئییلنلردن باشقا تورکیه‌ده شهریاردان و اونون حئیدر بابایا سلام شعریندن ائتگی‌لنه‌رک نظیره یازان شاعیرلر آراسیندا جینانی دؤیومه‌چی، خئیرالدین توک دمیر، زین العابدین ماکاس، فخری اونان، حسین پرویز حاتمی، ثروت گوِر جاهان، اسد قاواقلی، امین گؤزل سوی، فیرات قیزیل توغ دا یئر آلماقدادیر.

تورکیه‌ده شهریار اوِزه‌رینده آکادئمیک چالیشمالار دا اولموشدور.

هارران بیلیم یوردونون سوسیال بیلیم‌لر انستیتوسوندا پروفئسور دوکتور ابراهیم دوزن ـ ین دانیشمانلیغیندا حسن آلمازین ۱۹۹۷ ـ جی ایلینده حاضیرلامیش اولدوغو یوکسک لیسانس تئزی دوغرودان دوغرویا شهریاری موضوع ائتمکده‌دیر. شهریارین حیاتی، صنعتی و شعرلرینی‌نین اؤزل‌لیکلری باشلیغی‌نی داشییان چالیشمادا شاعیرین فارسجا و تورکجه شعرلری اینجه لنمیشدیر.

محمود ساری قایانین گونئی آذربایجان تورکجه‌سی آدییلا ائرجییئس بیلیم یوردونون سوسیال بیلیملر انستیتوسوندا پروفئسور دوکتور تونجر گوِلن سوی ـ ون دانیشمان‌لیغیندا ۱۹۹۸ـجی ایلینده حاضیرلادیغی دوکتورا تئزینده‌ده شهریارین دیلی اوِزه‌رینه نوتلار موجوددور.

سونوچ اولاراق بؤیوک شاعیر شهریار، بوتون تورک دونیاسیندا اولدوغو کیمی، تورکیه‌ده ده بؤیوک بیر تأثیر بوراخمیشدیر شعرلرینه نظیره‌لر یازیلمیشدیر، شهریارین شعرلری اوِزه‌رینده بیلیمسل آراشدیرمالارین اولماسی بو تأثیرین آرتاراق سوردوگونو گؤسترمکده‌دیر. شهریارین ایران آذربایجانیندا آچدیغی بو یولدان گنج شاعیرلرین ایره‌لیله‌مه‌سی، بو تأثیری داها دا آرتیراجاق‌دیر. دوغومونون یوزونجو ایلینده اوستاد شهریاری بیر کره داها رحمتله سایغی‌لارلا آناراق، هامی‌نیزی سایغی ایله سلاملاییرام ■

اوستاد شهریارین یوز ایللیگینه ایتّحاف ـ ۱۳۸۵/۶/۱۲ ـ

** سؤنمز*

« حئیدربابا » داغی‌نین شهریارا جاوابی

شاعیر اوْغلوم!**

شاعیر اوْغلوم! سسین گلدی، یئتیشدی
آلیشدیغیم غم ـ غوصّه ایلن آتیشدی
بیر چوْخویلا یاخالاشدی، توتوشدی
یئددی ایللیک سوسقونلوغو سیندیردی
آنالاری اؤز دیلی‌ایلن دیندیردی

شاعیر اوْغلوم! یوز ایل کئچدی یاشیندان
نه‌لر دوْغدو اوْ سئودالی باشیندان
هرنه توْکدون، اوْ دا چیخدی آشیندان
دوْغما ائللر داییم سنی عزیزلر
آلقیش دئیه‌ر سنه داغلار، دنیزلر

جاوابیندا گئجیکسه‌م ده، باغیشلا
یا سؤزومو دالی قایتار، یا خوْشلا
تینگ - توْوا توتسان دا، توت، یا بوْشلا
آنجاق ائشیت منیم اصلی سؤزومو:
بیزلرده وار ایّوب صبری، دؤزومو

---

* ـ شاعیر، یازیچی_ادبیات شوناس

**ـ۱_ منظومه‌نین آدی « حیدر بابا »دان آلینمیشدیر: « دئینه منیم شاعیر اوْغلوم شهریار ـ بیر عؤموردور غم اوستونه غم قالار»

۲ـ اؤخوجو تصدیق ائده‌جک‌کی،شهریارین اؤز ایفاده‌لریندن بورادا گتیرمگیم،نه قدر قاچیلمازدیر ونه قدر ده یئرلی ـ یئترلی‌دی

من، اؤلکه‌نین بیر ایتگین اوْیلاغی ایدیم
اوشاقلارین، قیشدا، زوْلداغی ایدیم
خوشگنابین بیر آلچاجیق داغی ایدیم
آنجاق، سنین شعرینله من اوجالدیم
دماوندین ذیروه‌سیندن باج آلدیم

شاعیر اوْغلوم! ایچدین « داشلی بولاق »دان
دیل ساریدان، ائل دوشنده آیاقدان
سن قورتاردین اوْتو موطلق یاساقدان
دوشدون یوْلا، آنایوردو دوْلاشدین
تزه نسله تکان وئردین، یوْل آچدین

ایندی اگر، بیزه آغزین آیَن یوْخ
دیلیمیزه، داها « لهجه » دئین یوْخ
قیرآت اوچون یهَر وارسا، یوَین یوْخ
بیلیرسن کی، کؤکسوز آغاج لاخلایار
دیلی، یالنیز، مکتب دیری ساخلایار

قارا بولوت باشیم اوستدن کؤچسه‌ده.
یاساقلاری، نعره‌ن، کسیب بیچسه‌ده
دیل حقّینده اساس قانون کئچسه‌ده
آمما هله مکتبلردن خبر یوْخ
وعد ائدیلن درسلیکلردن اثر یوْخ

ماراقلی‌دیر « ننه‌قیز »ین سؤزلری
رخشنده‌نین، نوَه‌لری، قیزلاری
سن یازانی« اوْخویانمیر اؤزلری »
جان آتسا دا آنا دیلده ساوادا
بیرجه کیلاس یوْخدور « شنگیل آوا »دا

دانیشگاهدا اوخویورلار آلمانجا
اینگلیزجه، فرانسیزجا، یونانجا
ایتالیانجا، روسجا، چین‌جه، رومانجا
نئچه «اؤلو» دیلدن ده سؤز آچیرلار
بیزیم «دیری» تورکجه‌میزدن قاچیرلار

اوٌچ بیر داها کوشولدایان یئل ایلن
بیر ده یاریش داغدان آشان سئل ایلن
گل بیر آغلاش باش‌سیز قالان ائل ایلن
گؤر اؤلکه‌ده فیرتینانی کیم سالدی
آیاق آلتدا کیم قیریلدی، کیم قالدی

طمطراقلی ییغینجاقلار قورولور
آغیزلارا، بیر جار مؤهور وورولور
سانیرلارکی، بولانیقلار دورولور
ائلین دوغرو قایغی‌سینا قالان یوخ
اصلی درده اساس چاره قیلان یوخ

سؤز وئریلیر، صداقتدن ایزی یوخ
وعده‌لرین، هر یوزده بیر دوزو یوخ
عدالتین سؤزو وارسا، اؤزو یوخ
عدالت‌له زوٌر بیر یئره ییغیشماز
یوز ده دئسن، بو سؤز عقله سیغیشماز

شاعیر اوغلوم! بودور خلقین گیلئیی:
بیر ملّتین اولماز دوغما - اؤگئیی
تورپاق دئییل، اولسون قوزئی - گوٌنئیی
بو، اینساندیر، اونون حقلی سسی‌دیر
حوریّتی تانری عطیّه‌سی‌دیر

گل بیر ده چیخ دام - قیه‌نین داشینا
باخ خلقی‌نین کئچمیشینه یاشینا
گؤر بو گونلر نه‌لر گلمیش باشینا
هاچاناجان اوْدلو شیمشک چاخاجاق؟
طالئع بیزه سوْل گؤزویله باخاجاق؟

شاعیر اوْغلوم! ائللر دوشدو آرالی
دیل ساریدان اورکلری یارالی
عوموم بشر، بوتون آغ‌لی - قارالی
آنا دیلده اوْخویورلار، یازیرلار
آمما بیزده، بو قانونو پوزورلار

شاعیر اوْغلوم! یادلارسندن دؤنسه ده
بیر - بیر سنی چؤلده قویوب، چؤنسه ده
اوتلار یاخان جانسیز چیراغ سؤنسه ده
سنین آرخان دوْغما ائلین، اوْبان‌دیر
سنه عوموم آذر ائلی هیان‌دیر

سن دئمیشدین، «قارلی داغلار آشاندا
گئجه کاروان یوْلون آزیب، چاشاندا
هاردا اوْلسان، طئهراندا، یا کاشاندا»
اوزاقلاردان قوْرویارسان کاروانی
آییلدارسان سایبقلایان ساروانی

ایندی، سانکی کاروان ساپیر یوْلوندان
غفلتده‌دیر اوْز ساغیندان، سوْلوندان
سنده‌له‌ییر، توتان یوخدور قوْلوندان
عاغیل ایسته‌ر کئچه سوْگان دالینا
بو کاروانی سالا دوزگون یوْلونا

کیم دئییر کی، « حئیدربابا » ناغیل دی؟
ناغیل دئییل، باشدان باشا عاغیل‌دی
دئییر: « قوْیون یاد گئدیبن ساغیلدی »
دریالارجا حیکمت دوْلو سؤزدو بو
سونسوز قدَر اوزاق گؤرن گؤزدو بو

یئتگین اینسان اؤز بئینی ایلن دوشونه‌ر
ساغلام وجود، یاد عونصوردن اوشونه‌ر
تویوق کیمی یئرئ قازیب، ائشینه‌ر
یاد فیکرینی کئچیرمزدن سیْناقدان
کوْر ـ کوْرونا، منیمسه‌مز قاباقدان

شانلی ائلیم اؤز یوْلوندا آییقدیر
یوروْیرکن، داییم آییق، سابیقدیر
داورانیشی آمالینا لاییقدیر
اؤزگه سسی، دوْغما سسدن سئچن‌دیر
جاهیل « دوْستون » کوْر خئیریندن کئچن‌دیر

آرزیم بودور « داشلی بوْلاق » چاغلاسین
ائللرین ده گوْن دالینی داغلاسین
ساغلام سفر اسبابینی ساغلاسین
هامی ایتگین آرزیسینا یئتیشسین
اورکلرده دیل یاراسی بیتیشسین

شاعیر اوْغلوم! یوز یاشینی بیتیردین
اؤز آدینی ال چاتمازا یئتیردین
سوْرسام نه‌یی تاپدین، نه‌یی ایتیردین
نه دئیه‌رسن دوْغما ائله، اوْبایا؟
نه سؤیله‌رسن داغلی حیدربابایا؟ ■

در فراق شهریار

*علیرضا تیانی خیابانی

در تمنای تو دل باخته‌ایی سوخته‌ام
دل به سودای غم عشق تو افروخته‌ام
در فراقت به که گویم غم هجرانت را
خاموشی راه گریز است که لب دوخته‌ام
جان به لب شد زفراقت چه بگویم جانا
با غم عشق تو من عاشقی آموخته‌ام
با غمت چون شبم هرگز سحری هیچ نداشت
چون سحر شد تو به‌بینی که چه دل سوخته‌ام
چون تحمل نتوان کرد غم عشق تو را
زین سبب جان و دلم را به تو بفروخته‌ام
شهریارا تو خریدار دل بیماری
آگهی، درد و غمی در دلم اندوخته‌ام
در ره عشق تو دل باخته‌ام بی سروپا
رسم دل باختگی باز نیاموخته‌ام
تو خیابانی دل سوخته آواره شدی
سرورا گر تو بدانی که چه سان سوخته‌ام ■

شهریور یکهزار و سیصد و هشتاد و پنج

* علیرضا تیانی خیابانی ـ شاعر غزل سرا

یئنی کیتابلار

* عزیز محسنی

کتابین آدی : عاشیقلاردونیاسی

یازان : جواد دربندی

تیراژ : ۲۰۰۰ نوسخه

قیمتی : ۷۵۰۰۰ ریال

ناشیر : فروع آزادی ـ تبریز

عاشیقلار دونیاسی آدلانان بو کیتاب ۷۸۰ صحیفه‌دن عیبارتدی. کتابین اوست جیلدی هابئله باشلانان ملوّن صحیفه‌لری، گؤزل، ماراقلی و صنعت باخیمیندان درین تأثیرلی و ایز بوراخان تصویرلر ایله بزه‌نمیش‌دی . کیتاب : دیوانی‌لر، مخمّس‌لر، گرایلی‌لار، قوشمالار، اوستادنامه‌لر و تصنیف‌لری ایله دولغوندور. کتابدا ناشیردن بیرنئچه سؤز عونوانی آلتیندا سیّد سعیدپیمان جنابلاری طرفیندن خلق ادبیّاتمیز و اونون تاریخی باره‌ده درین معنالی سؤزلر ایله اونودولماز بیر دایره ده، عاشیق صنعتی‌نین زنگین ادبی ثروتمیز باره‌ده و اونون بؤیوک تاثیریندن خلق ادبیّاتیمزدا قیمتلی سؤزلرگئدیر. اوّن سؤز عونوانی آلتیندا بو کیتاب‌دا گؤرکملی عالیم دوکتور جواد هیئت بئله ایفادهٔ کلام ائدیر: عاشیق شعری شیفاهی خلق ادبیّاتیمیزین زنگین قولونو و هم ده آن ماراقلی حیصّه‌سینی تشکیل ائدیر ..... مولّیف عاشیق شعری‌نین نوع و شکیل‌لرینی تعریف ائدیب قیسا ایضاحات وئرندن سونرا، موختلیف عاشیق شاعیرلریمیزدن نومونه‌لر وئریر و بو شکیل‌ده شاعیرلری هم ده اونلارین قوشدوقلاری شعر نومونه‌لرینی اوخوجولارا چاتدیریر.

عاشیقلارین یاراتدیقلاری بایاتی، قوشما، غزل، تصنیف و باشقا اثرلری موحتوا باخیمیندان فلسفی، درین معنالی میصراعلار ایله زنگین‌دیرلر. میثال اوچون :

---

* دوکتور عزیز محسنی ـ شاعیر، یازیچی، تدقیقاتچی

هانی بو دونیادا منم دیین‌لر
الوان اوستوندن آلی گئینلر
حلال‌دان آل چکیب حرام یئینلر
محو اولاجاق خانماندان گئدجک
گئدر بو قارا قیش گلر بو گوللو یاز
یاز گلسه یوردومدا قوردلار قالانماز
یئنه دیله گلر بو صدفلی ساز
قشم باغچالاردا زاغ ، بئله قالماز
دونیانین ایشینه دیقّت ائیله‌دیم
او منم دئینلر هارا گئتدیلر؟
دونیایا آلدانیب حقّی دانانلار
آخیردا گلدیلر زارا گئتدیلر

عاشیق حسین جوان، اولماسایدی قوشماسیندا اؤرک سوزونو بئله ایفاده ائدیر:

یئر اوزونده بشر قان آغلامازدی
ظالیم حوکمدارلار کاش اولماسایدی
نه اینسان اؤلردی نه یورد یاناردی
جلادلارین باغری داش اولماسایدی

دربندی جنابلاری کیتابین ۳۷۷ صحیفه‌سیندن باشلامیش عونوانی آلتیندا عاشیقلیق و عاشیق حقّینده وردیگی گئنیش دَیرلی معلومات هر بیر نظردن دیقّته لاییق‌دیر اونون بو کیتابین توپلانیشیندا و نشرینده چکدیگی زحمت و صرف ائتدیگی امگی گرک قیمتلندیرک بیز دربندی جنابلارینا موفّقیت آرزو ائدیریک و امینیک او بوتون عشقی و ایراده‌سی ایله نئجه‌کی سؤز وئریبدیر بو کیتابی داها تکمیل‌لشدیریب و زنگین‌لشدیرجکدیر.

**

کتابین آدی : غزللر

شاعری : درویشعلی عاشق مراغه‌ای

ترتیب ائدن : جواد دربندی

تیراژ : ۲۰۰۰ نوسخه

قیمتی : ۱۲۰۰ تومان

بو کیتاب دوکتور بهروز ثرویتان جنابلارینی مقدمه‌سیله باشلانیر. مقدمه‌ده یازیرلار: « بو غزللرین اوخوجولاری ایناناببلمزلرکی درویش علی ساوادسیز بیر شاعیر ایدی، » دربندی جنابلاری‌دا بو غزل شاعری بارده یازیرکی بو شاعرین فارسجا و آذربایجان تورکجه‌سینده بیر چوخ غزللری واردیر و تاسفایله گرک دئمک ایندیه‌دک اونون یاراتدیغی اثرلر چاپ و نشر اولمایب و اونون اوزونه مخصوص

بیر دیوانی یوخدور. دربندی جنابلاری بؤیوک قایغی و هیمّت ایله بو عاریف شاعرین ۲۳ غزلینی الده ائدیب، توپلاییب و نشر ائدیبدیر. بوندان باشقا او، غزللری شرح ائدیب، بیر چوخ کلمه‌لری، آدلاری چتین اولان لوغت‌لری ایضاح ائدیب‌دیر و آذربایجان شعرینده ایشلَنیلَن عیرفانی ایصطیلاحلاری کتابین سونوندا شرح وئریبدیر. میثال اوچون : آیینه کامیل اینسانین علمی و ذهنی کمالاتی‌نین تظاهر ائدیگی یئر باده فروش : وصله چاتمیش مورشد کامیل، جیسم، روحون صفاسی. صُراحی عاریف شخصین قلبی، عشق، حقیقی دوستلوق و محبّت. عنقا : کامیل اینسان ، موطلق وجود، خرابات، فنا مقامی،معنا عالمی، سیمرغ، اینسان کامیل. ۱۴۵ کلمه‌دن آرتیق سیرا ایله بو عیرفانی کلمه‌لرین معناسی‌نی کیتابدا آیدینلاشدیریب. کیتابّ چوخ گؤزل بیر شکیلده، الوان کاغیذ اوزره چاپ اولوبدور. بیز بورادا بو عاریف شاعیرین سؤله‌دیگی بیر غزل‌دن نومونه اولاراق نئچه بیت نقل ائدیب دربندی جنابلارینا موفقیّت آرزیلاییریق :

صبا اوزولف پریشان یاره آند اولسون — بو سوز سیره و قلب فیکاره آند اولسون
یئتیر سلامی‌می او یار عنبرین مویه — دئ : ائی نیگار خداوندگاره آند اولسون
الیمده قالمادی تاب و قرار یا مجذوب — سنین الیندکی تاب و قراره آند اولسون
فغان « عاشق » بیدل یئتیشدی افلاکه — بو کنج غم‌ده قالان چشم زاره آند اولسون

**

نام کتاب : تاریخ ادبیّات آذربایجان
از پگاه تا قرن هشتم
مولیف : م ـ کریمی

کتاب تاریخ ادبیات آذربایجانی در شش جلد بچاپ خواهد رسید در حال حاضر جلد اول در ۷۷۴ صفحه از پگاه تا قرن هشتم چاپ و منتشر شده است، کتاب در شهر زنجان بوسیله موسسه فرهنگی هنری یکتا منتشر شده و بهای آن ۷۰۰۰ تومان میباشد. امیداست در شماره‌های آینده مجله درباره این کتاب چنانچه شایسته انست سخن گفته شود. ■

دوکتور جواد هیئت‌دن :

باکی‌دا ۹ - نجو بین‌الخلق اورآسیاجرّاحلیق و گاسترو آنترولوژی قورولتایی

بو ایل مای آیی‌نین ۱۸ - ۱۵ گونلرینده ۹ - نجو بین‌الخلق اورآسیا جرّاحلیق و گاسترو آنترولوژی قورولتایی باکی طب بیلیم‌یوردو سالونلاریندا برپا اولوندو . بو قورولتایدا آذربایجان جمهوریتیندن باشقا، ایران، تورکیه، روسییا و اوروپا اؤلکه‌لریندن‌ده ایشتراک ائتدیلر و چئشیدلی جرّاحلیق و گاسترو آنترولوژی موضوعلاری باره‌ده معروضه‌لر اوخودولار و موباحیثه‌لر آپاردیلار. قورولتای صحیّه ناظیری معاونی طرفیندن آچیلدی؛ سونرا قورولتای باشقانی پروفئسور بؤیوک کیشی آتایئف، تورکیه‌دن گلن اوراسیا گاسترو آنترولوژی جمعیتی باشقانی پروفئسور ح . اؤزکان و دوکتور هئیت دانیشدیلار. قورولتایین علمی ایجلاسلاری دؤرد گون دوام ائتدی، عینی زاماندا ایجتماعی - مدنی برنامه‌لرده اجرا ائدیلدی .

**

باکی‌دا اورک - دامار جرّاحلیغی‌نین بیرینجی بین الخلق کونفرانسی

آذربایجان جمهوریّتی صحیّه ناظیرلیگی،
مرکزی نفتچیلر خسته خاناسی،
آذربایجان کاردیو واسکولیار جرّاحلار آسوسیاسی، اگه (ایزمیر) اونیوئرسیته‌سی اورک و دامار جرّاحیّه‌سی مرکزی و ایزمیر کند خسته خاناسی طرفیندن « اورک - دامار خسته لیکلری موعالیجه‌سی‌نین بوگونو و گله جگی » موضوعوندا مئی آیی‌نین ۲۷ - ۲۵ گونلرینده باکی‌دا نفتچیلر خسته خاناسیندا کونفرانس کئچیریلدی .

کونفرانسین اساس ترتیب‌چیسی خسته خانانین باش حکیمی فخرالدین جوادوف و آذربایجان کاردیو واسکولیار آسوسیاسی صدری، اورک جرّاحی دوکتور رشاد محمودوف ایدی.

کونفرانسا تورکیه‌دن خوصوصیله ایزمیردن اورک جرّاحلاری و کاردیولوژیستلرده گلمیشدیلر. من ده شخصاً دعوت اولموشدوم و تشکیلات کومیته‌سی عضوو کیمی ایشتراک ائتدیم. کونفرانس صحیّه ناظیری معاونی طرفیندن آچیلدی، سونرا دوکتور فخرالدین، دوکتور رشاد، تورکیه‌دن گلن کاردیو و اسکولر جمعیتی‌نین باشقانی و من چیخیش ائله‌دیک. من چیخیشیمدا ایراندا اورک جرّاحلیغی‌نین تاریخچه سینی

قیساجا شرح وئردیم، کونفرانس ۲۷ - ۲۵ متی گونلرینده داوام ائتدی و داها چوخ آچیق اورک جرّاحلیغی بارەده دانیشیلدی ■

اندر شأن پیدایش

۳ ضرب المثل ترکی

*** حسن ــ م. جعفرزاده**

بی شک دنیای ضرب المثل ترکی یکی از غنی ترین گنجینه های امثال و حکم دنیا است .اما متأسفانه در این زمینه در ایران کار جدی صورت نپذیرفته است. در هر صورت در این مقال کوتاه سعی‌بر آن است که از این گنجینه غنی امثال ترکی دربارەشان نزول ۳ ضرب المثل که ویژه منطقه آذرشهراست و در این منطقه رایج گردیده پرداخته شود.

ابتدا چند خطی در زمینه مشخصات آذرشهر :

شهرستان آذرشهر که نام باستانی آن « توفارقان » می باشد.در ٤٥ درجه و ٤٠ دقیقه طول شرقی و ۳۷ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و در ٤٥ کیلومتری جنوب غرب تبریز واقع گردیده است.

شهرستان آذرشهردارای ۳ بخش و ٦٥ روستا و جمعیتی بالغ بر یکصد هزار نفر را داراست. آذرشهر زادگاه مشاهیری چون عارف بزرگ آشیق عاباس توفارقانلی ، میرزا علی قلی واعظ توفارقانلی (یکی از بزرگترین پیشگامان فولکلور)، شاعر نظام الدین محمد توفارقانلی است .

و اما مثلها:

۱ـ ائله بیل گواهیر آیی‌سی‌دیر یعنی مثل خرس گواهیرمی ماند.

این مثل را در مورد افرادی به کار میبرند که دارای هیکل تنومند و پرزور اما بدقلق است.همچنین در مورد افرادی که دارای هیکلی قوی اما تنبل هستند به کار می رود.این صفتها از خصوصیات خرس است.

* دوکتور حسن ـ م. جعفرزاده، ـ یازیچی ـ آراشدیریجی

« گواهیر» یکی از روستاهای تابعه آذرشهر است که دارای ٢٦ خانوار و ۱۵۲ نفر جمعیت است. در اطراف این روستا بیشه زارهای وسیعی میباشد که در آنها خرس نیز وجود دارد.بیشه زارهای اطراف این روستا و روستاهای همسایه گواهیر تنها زیستگاه طبیعی حیات وحش در منطقه آذرشهر هستند.

۲ ـ کوردوارلی لای دووارلی یعنی اهل کردوار قالب دی‌وار.

این مثل نیز در مورد افرادی که دارای هیکلی تنومند اما تنبل و بد قلق است به کار می رود و فقط مثل تخته سنگ برای پر کردن لای دیوار به درد میخورند. کردوار از روستاهای تابعه شهرستان آذرشهر بود که در تقسیمات اواسط دهه شصت به شهرستان اسکو واگذارگردید این روستا در دامنه کوه سهند واقع است.

۳ ـ ماماغانلیدان سوروشدولار نییه هن (hən) یئرینه هین (hin) دئییرسن؟

دئدی : هم ائششگی سورموش اولام هم سنه جاواب وئرمیش اولام .

یعنی

از ممقانی پرسیدند که چرابه جای هن(به معنی بلی) ، هین می گویی ؟

گفت : تا هم به تو پاسخی بدهم هم الاغ را هدایت کنم.

(«هَن» به معنی بلی است و «هین » صوتی است که برای حرکت دادن الاغ به کار می رود)

این مثل در مورد افرادی به کار می رود که زرنگ بازی درآورند و بخواهند به مثل معروف با یک تیر دو نشان بزنند.کسانی که در کارهای صرفه اقتصادی را نیز مد نظر دارندو از یک کار دو برداشت داشته باشند. شهر ممقان (ماماغان) از بخش های تابع آذرشهر است. نخودچی محصول عمده این شهر است و بهترین نوع آن در دنیا به شمار می رود. مردم این شهر به زرنگی و فعالیت زیاد شهره هستند. در ضمن سوزن دوزی ماماغان شهرت جهانی دارد ■

بعضی چتین و آلینما لوغت‌لرین معناسی

* حاضیرلایان : اکبر لاچین

actual آکتوال : حاضیرکی دوروم اوچون ان موهوم و واجیب اولان ضروری، اهمیتلی

akt آکت : شاهیدلرین ایشتیراکی ایله، یاخودیوخلاما نتیجه‌سینده موعیّن ائدیلن بیرفاکتی تصدیق ائدن‌سند.

analogiya آنالوگییا : حادیثه‌لر، مفهوملار، شئی‌لر آراسیندا اوخشارلیق، بنزه‌رلیک، اویغونلوق

anekdot آنئکدوت : گولمه‌لی، مزه‌لی بیر حادیثه حقینده اویدورما قیسا حئکایه، لطیفه.

anonim آنونیم : ۱ـ اثرلرینده، مکتوبوندا آدینی گیزله‌دن مؤلیف ۲ـ مولیفی‌نین آدی گؤستریلمه‌ین اثر، مکتوب

antoloji آنتولوژی : موختلیف یازیچیلارین اثرلریندن عیبارت سئچیلمیش اثرلر مجموعه‌سی

antonim آنتونیم : باشقا سؤزه قارشی عکس معنا داشییان سؤز. (مثلن قارا، آغ ـ ین آنتونیمی‌دیر.)

antropologiya آنتروپولوگییا : اینسانین بیولوژی طبیعتی‌نین جانلی جیسم‌لر سیراسیندا مؤوقئعی‌نی، اونون عمله گلمه‌سینی و سایره‌نی هر طرفلی تدقیق ائدن علم

arqo آرقو :یالنیزبیر محدود وپئشه‌کارقروپون و سایره‌نین ایشلتدیگی و باشقالاری‌نین باشا دوشمه‌دییی شرطی ایفاده و سؤزلر

arqoment آرقومئنت : دلیل، ثوبوت

asimilasiya آسیمیلاسییا : حاکیم میلّتین اؤز دیلینی، مدنیّتینی، عادتلرینی و سایره‌نی زورلا محکوم میلّته قبول ائتدیرمه‌یه، اونون میلّی وارلیغینی محو ائتمه‌یه چالیشماسی

aspr??tora آسپرانتورا : عالی مکتب‌لرده و یا علمی تدقیقات ایداره‌لرینده پروفئسور، موعلّیم و علمی کادر حاضیرلاما سیستئمی.

avtorita آوتوریته : نوفوذ، ائعتیبار، صلاحیت

baza بازا : ۱ـ بونووره، اساس، اؤزه‌ل بینا ۲ـ موعیّن بیر ایشه، عملیّاتا خیدمت اوچون هر جور انحتیاط، مادّی وسایط ، خوصوصی تأسیسات و قورغولارلا تجهیزاولونموش‌یئر.

Biblioqrafiya بیبلیوقرافییا : موعیّن مسئله‌یه دایر کیتاب مجموعه‌سی و مقاله‌لرین سییاهه‌سی

çertyuz چئرتیوز : بیر شئیین موعیّن اوصول‌لارلا سطح اوزه‌رینده چکیلمیش شرطی قرافیک تصویری، جیزگی

çözmək چؤزمک : دوگونلو، باغلی و یا ساریلی بیر شئیی آچاماق بیر مسئله‌نی حل ائتمک

defis دئفیس : ایکی سؤز آراسیندا و سؤز هیجالارینی سطیردن ـ سطیره کئچیردیکده قویولان کیچیک خط (ــ)

detal دئتال : آن خیردا تفرّوعات

Diferensiasiya دیفئرئنسیاسییا : بیر شئیین آیری ـ آیری موختلیف عونصورلره آیریلماسی پارچالانماسی، طبقه‌لشمه‌سی

direktor دیرئکتور : مؤسیسه، ایداره یاخود مکتب مودیری.

disertasiya دیسئرتاسیا : علمی درجه آلماق اوچون آچیق مودافیعه ائدیلن علمی تدقیقات اثری

diyalektدیالئکت : یئرلی دانیشیق شیوه‌سی، لهجه

dramدرام : صحنه‌ده ایفا اولونماق اوچون دیالوق شکلینده یازیلمیش ادبی اثر نووعو.

düşünürدوشونور : گئنل سورونلار اوزه‌رینه یئنی و اؤزونه مخصوص دوشونجه‌لری اولان کیمسه، موتفکّیر

ehtezazائهتئزاز : دالغالانما (بایراق دالغالانماسی کیمی)

ehtirasائهتیراس (اهتراس) : شیدتلی آرزو، عشق، هوس، شووق، مئیل، چوشقونلوق، هیجان

ekranائکران :۱ـاوزه‌رینده سینمافیلمی یاخود پوزیتیو شکیل‌لرگؤستریلن آغ سطح.۲ـگؤزقاباغیندا سئیرائتمگه حاضیرلانمیش

eksperimentalائکسپئریمئنتال : ۱ـ تجروبی، تجروبه اوچون آیریلمیش ۲ـ علمی تجروبه‌یه اساسلانمیش

ekstermist ائکستئرمیست : سیاستده ایفراط تدبیرلر طرفداری

epizod ائپیزود : ۱ـ حادیثه، احوالات، تصادوف، ایتّفاق۲ـ بدیعی اثرین بیتمیش، موستقیل اولان بیر پارچاسی

estetika ائستئتیکا :اینجه‌صنعت‌حقینده، بدیعی‌یارادیجیلیقدا، طبیعتده‌وحیاتدا گؤزل‌لیک،گؤزل‌فورمال حقینده‌فلسفی نظریه

etika ائتیکا : ایجتیماعی شوعور فورمالاریندان بیری کیمی، اخلاق، تربیه و معنویات حقّینده فلسفی نظریه

etimologiyaائتیمولوگییا : دیلچی‌لیگین، سؤزلرین قوهوملوق علاقه‌لری و منشاییندن بحث ائدن شوعبه

etnoqrafiyaائتنوقرافییا : خلق‌لرین مادی، معنوی مدنیت‌لرینی اونلارین مدنی ـ تاریخی علاقه‌لرینی تدقیق ائدن علم

faksimiliفاکسیمیلی : ۱ـ ال‌یازما، سند، ایمضا و سایره‌نین فوتومیکانیکی رئپرودوکسییایولو ایله چیخاریلمیش دقیق صورتی۲ـ بیری‌نین الی ایله چکیلمیش ایمضاسینی تکرارلاماق اوچون کلیشه، مؤهور

fakt فاکت : ۱ـ حقیقتن اولموش حادیثه، احوالات، قضیه ۲ـ گئرچک‌لیک ، حقیقت، اولوب یتمیش شئی

fanatizm فاناتیزم : باشقا ائعتقادلارا دوشمن موناسیبت بسله‌ییب، اؤز ایناندیغینا حدسیز صداقت گؤسترمه.

fantaziyaفانتازیا : خیالن بیر شئی اویدورما، تصوّر ائتمه باجاریغی، یارادیجی‌لیق تخیّولو.

fiqurفیقور : بیر ایش گؤره‌رکن بیری‌نین یا بیر شئیین آلدیغی وضعیت

fondamentalفوندامئنتال : بینؤوره‌لی، اساس‌لی، تَمللی

fonemفونئم : دیلچیلیکده، هر هانسی بیر دیلین سؤز و یا مورفئمی‌نین معناسینی فرق‌لندیرمک.

fonetikaفونئتیکا : ۱ـ دیلین سس قورولوشو، سس ترکیبی ۲ـ دیلچی‌لیگین، دیلین سس ترکیبی‌نی اؤیره‌نن بحثی

formaفورما : ۱ـ شئیین خاریجی گؤرونوشو، شکلی ۲ـ تیپ، قورولوش، تشکیلات سیستئمی ؛ ـ

fotoqrafiyaفوتوقرافییا : خوصوصی اوپتیک جیهازلار واسیطه‌سیله ایشیق شوعالاری‌نین کؤمگی ایله ایشیغا حساس اولان ماتئریال‌لار اوزه‌رینده شکیل آلما اوصولو.

frazeologiyaفرازئولوگییا : هرهانسی دیله‌خاص اولان ثابیت سؤز بیرلشمه‌لری و ایفاده‌لرین توپلوسو

göstərgəگؤسترگه : ، بیر اولایی و یادورومون آنلاشیلماسینا یاردیم ائدن شئیی، علامت، نیشان، نیشانه، ایشارت.

güncəlگونجل : گونون قونوسواولان، بوگونکو (خبر، اولای، بوکیمی) آکتوآل

hejemoni هئژئمونی : باشچیلیق، اوستون‌لوک، رهبرلیک،

Humanitar هومانیتار : اینسانی و اونون مدنیتی‌نی اؤیره‌نن علم [ایجتیماعی علم‌لر].

Istatus ایستاتوس : سیاسی حوقوق، بین المللی حوقوقدا

istereotipایستئرئوتیپ : مطبعه‌ده مئتال، رئزین و سایر لووحه‌جیک اوزه‌رینه کئچیریلمیش مطبعه نابورو صورتی (چوخ تیراژلی و تکرار نشر چاپ ائتمک اوچون ایشله‌دیلیر.)

istırateji ایستراتئژی : ۱ـ عوموحی حربی مقصدلری حیاتا کئچیرمک اوچون آهمیّتی اولان. ۲ـ حربی اهمیّتی اولان، موحاریبه‌نین عوموحی مقصدلرینی حیاتا کئچیریلمه‌سی باخیمیندان اهمیّتی اولان ۳ـ مجازن سیاسی، اینقیلابی موباریزه‌نین هر هانسی بیر مرحله‌سینده عوموحی اساس مقصدلرین حیاتا کئچیریلمه‌سی اوچون چوخ بؤیوک اهمیّتی اولان

janr ژانر :۱ـ اینجه صنعتین هر هانسی بیر ساحه‌سینده سوژئت و اوسلوب جهتدن سجیه‌وی اولان اثرلرنوعو.۲ـ اوسلوب، طرز

juri ژوری : یاریشلاردا، سرگی‌لرده و سایرده جایزه تعیین ائدن و قیمت‌لندیرن موتخصّیص‌لر هیئتی

kafedra کافئدرا : خیطابت کورسوسو، موحاضیره‌چی و یا ناطیق اوچون هوندور یئر

karakter کاراکتئر : سجیّه

kolorit کولوریت : شکیلده، موسیقی‌ده و سایرده رنگلر و تونلار آراسیندا ایلگی موناسیبت، اویغونلوق

kompleks :کومپلئکس بیر وحدت تشکیل ائدن شئی‌لرین و یاحادیثه‌لرین مجموعسو.

konsepsiya کونسئپسییا :ٌهر هانسی بیر حادیثه حقّینده اساس فیکیر ؛ گؤروشلر سیستئمی.

konstitusiya کونستیتوسیا : آنایاسا، اساس قانون

kontekst کونتئکست :متنین(اونا داخیل اولان آیریجاسؤز ویا ایفاده‌نین معناسینی موعیّن ائتمک اوچون)معناجا بیتمیش حیصّه‌سی.

kosmik کوسمیک : کوسموسا، فضایا عایید اولان

kran کران:بورو،لوله وسایرده.مایع ویا قازلاری آچیب بوراخماق وقاپاماق اوچون بورو شکلینده لوله‌یی اولان جیهاز.[سوشیری]

leksika لئکسیکا : هر هانسی دیلده اولان سؤزلرین مجموعسو.

lirika لیریکا : شاعیرین حیّس و هیجان‌لارینی شعر شکلینده ایفاده ائدن ادبی اثر نوع‌لاریندان بیری

mandate ماندات : تقدیم ائده‌نین و یا دیگر وکالتی‌نی تصدیق ائدن‌سند، حقوقی و تیقه

mif میف :تانریچالار،ایلاهه‌لر، افسانه‌وی قهرمانلار. دونیانین وحیاتین عمله گلمه‌سی حقّینده قدیم خالق روایت‌لری، اساطیر.

monoqrafiya مونوقرافییا : بیر موضوع‌نون، بیر مسئله‌نین بیر شئیین اؤیره‌نیلمه‌سینه حصر اولونموش تدقیقات اثری.

motiv موتیو : موسیقی یا باشقا صنعت و هونر اثری موضوعسونون اساس عونصورو

Novator نؤواتور: هرهانسی بیرفعالیّت ساحه‌سینده‌موترقّی فیکیرله. پرینسیپ‌لر ایره‌لی سورن وحیاتا کئچیرده آدام.یئنیلیکچی

növraq نؤوراق : [رونق سؤزونون، تحریف فورماسی] بزه‌ک، یاراشیق، لطافت، گؤزل‌لیک، پارلاقلیق.

objektiv اوبژکتیو : دوغرو، حقیقی، ذئهن دن آسیلی اولمایاراق و اوندان قیراقدا موجود اون. موشاهیده ،دویمالی و ثبوت ائتمه‌لی

obraz اوبراز : ایفاده، آیدین، دورو جانلی و سلیس دانیشیق، یازی و...

omonimiya اومونیمییا : معناجا موختلیف اولان سؤزلرین سس‌لنمه جهتدن بیر ـ بیرینه اویغون اولماسی

opponent اوپپوننت : موباحیثه‌ده بیری‌نین فیکرینه، دلیلینه اعتیراض ائدن، یاخود اونلارین تکذیب ایله چیخیش ائدن شخص

optimal اوپتیمال : آن ال وئریشلی، ان موناسیبت، آن موافیق

orfoqrafiya اورفوقرافییا : هر هانسی بیر دیلده سؤزلرین قبول ائدیلمیش دوزگون یازیلیش(ایملا) قایدالاری سیستئمی،

orijinal اوریژینال : بیر یازی‌نین، رسمین و ... اصلی.

papirus پاپیروس : ۱ـ تروپیک قامیش بیتگی‌سی ۲ـ همین بیتگی‌نین، قدیم میصیرلی‌لرین و باشقا خلق‌لرین کاغیذ کیمی ایسنیفاده ائتدیک‌لری یارپاغی ۳ـ بوماتئریالین اوزه‌رینده یازیلمیش قدیم یازیلار.

paradoksal پارادوکسال : غئیر عادی، اینانیلماز، آغیلا سیغماز

patologiyaپاتولوگییا : ۱ـ اینسان و حئیوان اورقانیزم‌لرینده‌کی پروسئس‌لرینی و اونلارین حالینی اؤیره‌نن علم.

perspektivپئرسپئکتیو : ۱ـ اشیانین موشاهیده نوقطه‌سیندن اوزاقلیغیندان آسیلی اولاراق گؤزله قاورانیلان جهت‌لرینه اویغون شکیلده موستوی اوزه‌رینده تصویری. ۲ـ اوزاق بیر موشاهید نوقطه‌سیندن گؤرونن منظره، طبیعت منظره‌سی ۳ـ مجازن : گله‌جک پلان، نظرده توتولان، تخمین ائدیلن، گؤزله‌نیلن شئی، گله‌جک ایمکانلار.

plan پلان : بیرشئیین‌ایثر، تیکینتی،و سایره‌نین‌آتناسوبلری ساخلانبلماقلا موعیّن کاغیذ و سایر اوزه‌رینده گؤسته‌ریلن جیزگی.

qobernatorقوبئرناتور : روسیادا قوبئرنییا (ویلایت) رئیسی، والی

potensiyalپوتئنسیال : موعیّن نوقطه‌ده بیر شئیین ائنئرژیسی‌نی. گرگینلیگی‌نی و سایری. سجیه‌لندیرن واحیده برابر کمیت

prestaj basqıپرئستاژباسقی : مؤعتبر چاپ، لوکس چاپ.

prinsipپرینسیپ : هر هانسی بیر نظریه‌نین، عقیده‌نین، دونیا گؤروشونون علمین و سایره‌نین اساس موٌدعاسی، چیخیش نوقطه‌سی

redadteرئداکته : رئداکته ائتمک ـ هر هانسی بیر متنی یوخلاماق و دؤزه‌لتمک .سونونجو دفعه ایشله‌یه‌رک چاپاحاضیرلاماق

rejisorرئژیسور تئآتر و سینما توقرافییا قورولوشونون بدیعی رهبری. [اؤنه‌ری اولاراق ایش نیی تکلیف اولونور]

reprodoksiysرئپرودوکسییا :پولی قرافیک یا فوتوقرافیک اوصوللا شکیل، رسم، چئرتیوز، چاپ اولونموش مننین صورتی‌نین چیخاریلماسی

runik رونیک : داش، پالچیق، آغاج و ... اوزه‌رینده قاباریق شکیلده یازی

səmbolسمبول : هر هانسی بیر آنلاییشین، ایدئیانین شرطی علامتی‌نی ایفاده ائدن ایشاره، رمز

şərift شریفت : موختلیف اؤلچو و بیچیم‌ده اولان مطبعه حرفلری

sinonimسینونیم : دیلچیلیکده، معناجا باشقا سؤزله بیر یا خود اوتا چوخ یاخین، دئییلیشجه (سس‌لنمه جهتدن) ایسه موختلیف اولان سؤز میثال : اؤرک و قلب ؛ قوچاق و جسور.

sintaksisسینتاکسیس : دیلچی لیکده ۱ـ بیر دیله خاص اولان جومله قورولوشو و جومله‌ده سؤزلرین بیرلشمه‌سی اوصولو. ۲ـ قراماتیکانین، جومله قورولوشونو و جومله‌ده سؤزلرین بیرلشمه‌سی اوصول‌لارینی اؤیره‌نن بؤلمه‌سی.

sujet سوژئت : ادبیاتدا، اثرده ایشتیراک ائدن صورت‌لرین کاراکتئرینی آچیب گؤسترن حادیثه‌لرین توپلوسو

suverən حاکمیت حقی

sxemسخئم : بیر شئیین سیستئمی‌نی و یاحیصّه‌لری آراسینداکی رابیطه‌نی تصویر ائدن ساده چئرتیوز.بیر شئیین تشکیلاتی، پلانی.

təhkiyəتحکیه : بدیعی اثرین، تصویر، موکالیمه‌دن فرقلی اولان حرکت، ایش، حادیثه حقیندو ایضاحدان عیبارت حیصّه

terminتئرمین :علم‌وسایر موعیّن ایختیصاص‌ساحه‌سینه‌عاییدآنلاییشی‌دقیق ایفاده‌ائدن‌سؤز ویا سؤزبیرلشمه‌سی، ایصطیلاح.

tipologiyaتیپولوگییا : شئی‌لرین و یا حادیثه‌لرین هر هانسی عمومی خوصوصیّت‌لرینه گؤره تصنیفی.

toponimikaتوپونیمیکا : ۱ـ هر هانسی بیر یئرین جوغرافی آدلاری‌نین توپلوسو

transliterasiyaترانس لیتئراسییا : بیر الیفبانین حرفلری‌نین باشقا الیفبانین حرفلری ایله وئریلمه‌سی

varyant واریانت : بیر شئیین باشقا شکلی، بیرپلانین، لاییحه‌نین باشقا شکیلده ترتیبی، ایشله‌دیلمه‌سی.

yekun یئکون : بیر نئچه عددین جمعیندن الده ائدیلن سای، حئسابین توپلوسو بیر شئیین یا بیر ایشین نتیجه‌سی.

yubiley یوبیلئی : بیر حادیثه‌نین خاطیره‌سینی یا بیر شخصین فعالیتی‌نین طنطنه‌لی صورت‌ده قئید ائدیلن ایل دؤنومو ■

قایناقلار : ۱ـ ع.ع. اوروجوو ـ بهزاد بهزادی آذربایجان دیلی‌نین ایضاحلی لوغتی اوچ جیلد ـ دورسا نشریاتی ـ طئهران

۲ـ حسن ارن و ... ـ تورکجه سؤزلوک ایکی جیلد ـ تورک دیل قورومو نشریاتی ـ آنکارا

۳ـ حسن عمید ـ فارسجا عمید سؤزلوگو [فرهنگ فارسی عمید] ایکی جیلد امیرکبیر نشریاتی ـ طئهران ■

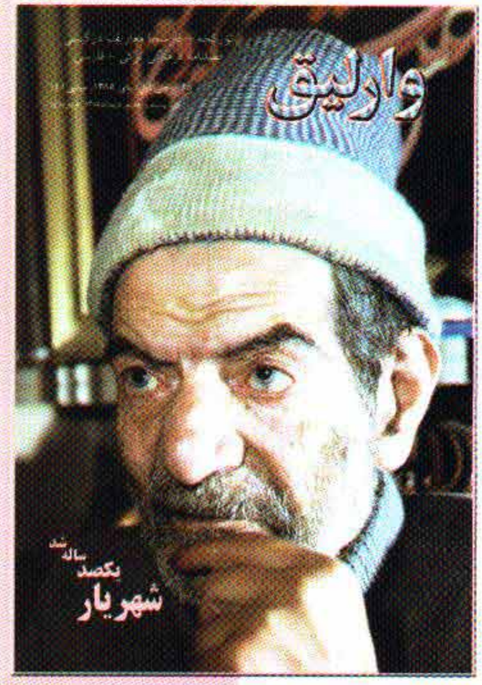

وارلیق- مجلهٔ فرهنگی، ادبی، هنری به زبان ترکی و فارسی

شمارهٔ امتیاز: ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

چاپ:سپهر_خ بهارستان،روبروی پمپ بنزین_۷۷۵۳۱۰٤۳

تایپ ،صفحه‌بندی ونمونه‌خوانی: ماوی چیچکلر ۰۹۳۲۹۳۲۷۸۳۵

آدرس: تهران، شهرک قدس، فاز ۲، خیابان هرمزان، برج ۹، طبقهٔ ۳ و یا

تهران، خیابان فلسطین شمالی، شمارهٔ ۱۵۱، کد پستی ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - Quarterly Journal in Persian and Turkish

Chief Editor: Dr. Javad Heyat

3rd fl., Tower 9, Hormozan Ave., Phase 2, Shahrake Gharb or

151 Felestin Ave., Tehran, IRAN, Tel. 66466366

mail: varliqinfo@yahoo.com

ISSN 10237186

۱۰۰۰ تومن